

A MEZŐGAZDASÁGI MUNKÁSKÉRDÉS.¹

A FÖLDBIRTOK soká nem tett eleget azoknak a kívánalmaknak, amelyek a mezőgazdasági munkásnép életfeltételeinek biztosítására szükségesek; volt idő, mikor már eleget tett volna, de nem tudott s ezért a XIX. század derekán túl az a veszedelem fenyegette a mezőgazdaságot, hogy teljesítményei csökkennek a munkáskéz hiánya miatt.

Még a jobbágyrendszer idejéből ott kísértett az a felfogás, amely a munkást kisebb jogúnak tekintette s természetesnek találta, hogy a munkaadó a maga érdekét munkásainak rovására elégítse ki. Szomorú példákat lehetne erre idézni a jobbágyrendszer idejéből is, amikor a jobbágytság helyzete sok helyen az emberi nyomorúság igen sötét képét mutatta. De ugyanez a felfogás uralkodott az ipar munkásaival szemben is, akiknek alacsony díjazása, munkaerejüknek a végtelékig vitt kihasználása, súlyosbítva a városi élet terheivel még vigasztalanabb volt, mert a mezőgazdaság legalább a munka kényszerű szüneteivel olykor pihenőt adott s egészségileg kevésbé volt ártalmas. A szervezetlen munkástömegek panaszainak enyhítésére csak humanitárius hangok szólaltak meg, de nem az a meggondolás, hogy a munkaerőnek elnyomott helyzete a termelés érdekeinek árt. Amíg volt munkás bőven, aki elfogadta a kedvezőtlenebb bér-föltételeket is, addig sem az ipar, sem a mezőgazdaság munkaadóinak nem jutott eszébe, hogy a föltételek enyhítésével a maga pillanatnyi érdekeit háttérbe szorítsa.

Az ipar terjeszkedésével azonban mindig több és több munkaerőt igényelt s azt a munkásfölösleget, amely olcsón kínálkozott sanyarú föltételek között is, fokozatosan megritkította, sőt, hogy minél több embert vonjon magához, föltételeit is lassankint javította, mert nyeresége ezt lehetővé tette. Körülbelül ugyanebben az időben pedig az Óceánon túlról is hangzik hívó szó, mely munkaerőket keres korlátlan számban az ott buján sarjadzó gazdasági élet számára. A gőzhajók a tengeren való átkelést könnyebbé, gyorsabbá, majd a különböző hajósvállalatok versengő üzlete folytán egyre olcsóbbá teszik: Amerika mutatkozik a másik nagy polipkarnak, mely a mezőgazdasági termelés elől elragadja a munkaerők javát. És bár a fokozott ipari termelés a mezőgazdaság terményeinek a fogyasztóit növeli. Amerika az áthozott munkaerők segítségével oly olcsó nyers-terményekkel tudja az európai piacokat fölkeresni, hogy itt a terményárak hanyatló irányzatúak lesznek s a mezőgazdaság jövedelmezősége csökken. A kivándorolt európai munkás jobb kereseti alkalmakhoz jut s mégis lenyomja olcsó termelvényeinek a versenyével az európai árakat.

Az első következménye ennek az a védekezés, amellyel a mezőgazda

¹ Mutatvány a szerzőnek sajtó alatt lévő «Agrárpolitika» c. művéből.

saját jövedelmeit biztosítandó, még mindig a munkás megélhetésének a rovására intézkedik s csökkenteni igyekszik azt a részt, amelyet a munkás a termelvényekből kap. Ám a munkásra a csökkent árak mellett ez már elviselhetetlen teher, sőt elviselhetetlen az is, ha részének csökkentése nélkül csupán az árhanyatlás folytán válik megélhetése nyomasztóbbá. Ez még növelte a már megindult idegenkedést a mezőgazdasági munkával szemben, s fokozott erővel tódult a nép áramlása a városok felé az ipari munka műhelyeibe, vagy a kikötők irányában, hogy tengeren túl szerezzenek jobb jövőt. A mozgalom Európa szélső Nyugatán, Angliában kezdődve, átsap a kontinensre, megdézsmálja Franciaország, különösen Németország mezőgazdasági munkásságát, majd Ausztriából, Magyarországból, Oroszországból toborozza vándorait s ugyanakkor délen Olaszország népét is folytonos mozgalomban tartja.

Az ipar terjeszkedése s a tengeren túlra vándorlás csökkenti tehát a mezőgazdasági munkáselemet olyan mértékben, hogy ez már a termelés érdekeit komolyan veszélyezteti. A szerencsésebb nyugati államokban az Amerikába való vándorlás sodra később lassúdik, mert a hazai ipar fejlődése győzelmesebb vetélytárs marad s vissza tudja tartani a hazai termelés számára a mezőgazdaságtól elfordult elemeket; a gyöngébb ipari államokban — hazánkban is — azonban — kisebb ellanyhulásokkal — a világháború kezdetéig tart a kivándorlásnak évenként százezreket megmozgató áramlata.

A kivándorlás lelki rugói nem mindig jelentik a mezőgazdaságtól való elfordulást. Különösen nálunk gyakori az az eset, hogy a saját otthonra és a saját birtokra való vágyakozás, amely a hazai kereseti viszonyok közt nem nyerhetett kielégülést, az Amerikába vándorlás nagyobb erőfeszítéseit is kívánatosnak mutatja s a legtöbb kivándorló a visszatérés határozott gondolatával hagyja el a hazai földet, gyors és nagy megtakarításokban reménykedvén. Akadnak köztük hajótöröttek, akik céljukat el nem érik, de a visszatérők legtöbbször ismét a mezőgazdasági munkához fordulnak, a szerencsésebbek már nem alkalmazott minőségben, hanem kiszagdaként.

Az az elem azonban, amelyet az ipar szívott el, többnyire egészen el is vészett a mezőgazdaság számára. Itt mások a lelki diszpozíciók. Azonkívül, hogy a nagyobb kereset és biztosabb megélhetés, mint döntő és kényszerítő motívumok hatnak közre, a városi élet változatossága és látszólagos függetlensége igen csábító. Az ipari munka lekötöttsége súlyos munkában töltött nehéz órákat jelent ugyan, de a napi munka befejeztével megszűnik s a szabad órák csakugyan szabadok és gondtalanok. Gondot űzőnek ott van a város sok szórakozása, amely a nép növekvő kultúr-igényeit jobban kielégíti, mint a falu elhagyatott csöndje. S a szabadabb mozgás, amelyet a városi munka kínál, szintén vonzó. Nincs senki lekötve egy munkaadóhoz, tetszés szerint váltogathatja a helyét, keresheti — ám egy helyben és nem vándorolva — a kedvezőbb munkaföltételeket, nagyobb ügyességgel jutalmazóbb kenyérhez juthat. Élete nem folyik a munkaadó közvetlen közelében, szinte annak felügyelete, ellenőrzése alatt, sem a szomszédság vizsga tekintete előtt; a család zártabb, bensőbb életet élhet s mégis szabadabbat, a közösségbe jobban el végy ülőt; a város szóra-

kozásában élénkebben részt vevőt. Igaz, hogy az ipari munkás felé sokkal ritkábban int az önállósulás reménye, de keresetének biztonsága, egyenletessége, az életfeltételeknek könnyen megszerezhető volta elfelejtetik ezt.

A tengerentúlra vándorlásnál csak úgy, mint az ipari munkába való átmenetnél fontos csábító tényező a mások példája, amely bizonyos irigységet keltve, a dolgoknak mindig a tetszetősebb oldalát láttatja s a nehézségeket, hátrányokat nem szívesen mutatja. Rokonok, ismerősök, akik új helyzetük előnyeivel büszkélkednek, de kellemetlenségeit nem ütik dobra, folyton vonzó mágnesként hatnak s a falu népéből egyre több tapad az ő sorukhoz. A *Zuflucht in die Städte*, a városba özönlés nagyszabású gazdasági és társadalmi problémává vált. És hiába hangzott föl vele szemben a *Retour a la ville* komoly intelme, mely hangoztatta, hogy mennyi egészségi, erkölcsi, anyagi felsőbbiséget nyújt a falusi élet s a mezőgazdasági munka, a mágnes csak vonta ellenállhatatlanul az embereket a városi élet forgatagába.

Mi a következménye ennek az áramlatnak és mik lehetnek az ellenkezerei? A népesedés szempontjából a következmények csak károsak, mert a népszaporodás csökken, a város a kelleténél gyorsabban emészti a falu erőfölöslegét s ez utóbbi kimerülő tartalékából már gyöngébben adhatja az utánpótlást. Társadalmi szempontból csak veszteséges az áramlásnak a mérlege, mert a városba tódult elem végelemzésben még sem találja meg ott azt a boldogulást, amelyben reménykedett s látván, hogy a város szórakozásait milyen kemény verejtékkel kell megfizetni, látván, hogy mily sötét árnyék esik a nehéz munkában fáradt munkásnépre s mily élénk fényben sütkéreznek mások, elégedetlenné válik s a világ rendje ellen való oly panaszos gondolatok férköznek meg benne, amelyek falusi nyugalomát sohasem háborgatták. De beköltözködik az elégedetlenség a faluban maradtakba is, nemcsak azért, mert a városba vágyódnak, hanem azért is, mert a városi panasz siráma kiszűrődik hozzájuk is, az örök egyenlőtlenséget fájóbban érzik s a társadalom új rendjéről hallott bizonytalan ígék zavarosan, félig értetlenül kóvályganak köztük, de fulánkjuk ott marad. A termelés szempontjából a falu népének megritkulása az intenzitás csökkenését jelenti, amit csak részben lehet gépekkel pótolni. Jelenti továbbá a munkaviszonyoknak némi javultát s a munkabér emelkedését, mert a munkáskínálat csökkent. Ez a javulás azonban már új, értéktlenebb elemeket ér többnyire, akik az elszivárgóit falusi lakosság helyére nyomultak s nemcsak a munkához értesben, de kultúrában, erkölcsben jóval alantabb állók. A munkabérek emelkedése pedig — különösen e század elejétől — a termelvények drágulását okozta, ami legkedvezőtlenebbül épen azokra hat ki, akik a faluból a városba vonullak s anyagi jólétüket ott még nem tudták biztosan megalapozni. A falu népe tehát, miközben segített összerakni az ipari fejlődés monumentális épületét, a maga sorsán végeredményben vajmi keveset lendített s az ipar éltetőjét, a mezőgazdaságot válságba sodorta.

A munkáshiánnyal küzdő birtokos osztály hiába kereste az ellenzereket a baj orvoslására. Olyan megoldás, aminő Angliában utat tört magának, hogy a munkáshiány veszedelmét a termelés átalakításával igyekeztek kiküszöbölni s a szemtermelésről az extenzív legelőgazdálko-

dásra tértek át, nem minden országnak juthat országrészül. A britt földet éghajlati és csapadék viszonyai predesztinálják erre a gazdálkodási módra, egyéb mezőgazdasági terményekkel pedig gyarmatai bőségesen ellátják. Visszatérni a régi patriarchalizmusra, oly bánásmódot és érintkezést létesíteni a földbirtokos és munkásai között, amely ez utóbbiaknak újra kedvessé, kívánatosá tegyék a mezőgazdasági munkát, egyes esetekben hathatós lehet, mikor mind a két fél össze tud simulni egymás megbecsülésében, de általánosságban már csak gyöngye ellenszer volna. A munkaadóra legyen szabály, hogy a bánásmódban a patriarchalizmus közvetlensége és melegsége felé közeledjék, annak szigora és rendelkező vágya nélkül, a munkást azonban nem lehet lekötni pusztán a jóindulatú bánásmóddal. Életigényei megnövekedtek s a létfenntartás nehézségei közt nem a barátságos gyámkodást keresi, hanem a minél kedvezőbb anyagi eszközöket. S az ék, ami a kettő megértése közé van verve, nem távolítható el könnyen; a munkás a kisebb intelligenciájú, ő az anyagilag alárendeltebb helyzetű, tehát az ő bizalma enged föl nehezebben.

Hiányos eszköz az is, amellyel a falu kultúrájának emelésére törekednek s a város szórakozásai közül a nemesebbeket: a jó könyveket, újságokat, előadásokat viszik ki a népművelésre. Ezeknek rendkívül nagy a jelentőségük s a falu értelmi színvonalának az emelése tekintetében még: beláthatatlanul sok tennivalója van az okos mezőgazdasági szociálpolitikának. Arra azonban, hogy az elvagyódó munkásnépet odarögzítsék munkahelyéhez, csak távoli fejlettségükben lehetnek alkalmasak. Az eddigi kísérletek gyöngye ellensúlyát adják csak a városi tetszetősebb szórakozásainak s szintén nincsenek bizonyos gyámkodó színezet nélkül, hiszen a könyvet,, az újságot más választja ki, nem maga a munkás. Általában a vidék földrajzi elszigeteltsége miatt az aszfalt örömeit a maguk vonzóságában kivinni nem lehet s ami kivihető, az csak egy töredéke a városba csalogató tényezőknek. Egy ideig biztató, végső eredményben mégis meddő kísérlet volt az is hogy az elszéledt jobb kvalitású mezőgazdasági munkások helyett alsóbbrendű népből új elemeket toborozzanak. Kelet szapora népét kínálta eddig is az iparba vonult munkások pótlására s a termelők elkeseredésük túlzásaiban emlegették a legtávolabbi Keletet is, a sárga fajnak kimeríthetetlen munkástartalékát, de minden jövevény durvább, csiszolatlanabb a távozonál, annak munkakészségét lassabban sajátítja el, mint követelését s alacsonyabb kultúrájával járó nagyobb vándorhajlamánál fogva gyorsabban vonul megint tovább.

A mezőgazdasági munkásviszonyoknak ez a megrosszabbodása különösen azért vált fenyegetővé a termelésre, mert bizonyos mezőgazdasági munkáknak (különösen a sok kezet kívánó terménybetakarításnak) kellő időben való végzése életfeltétele a termelésnek; a késedelem itt rendkívüli károkat okozhat, az iparral ellentétben, ahol a termelésnek csak kevés oly mozzanata van, amelynél a munka sürgőssége szinte követelő. A termények betakarításánál parancsoló kényszerhelyzet áll elő; ezt biztosítani kell — ez volt a felfogás — szép szerével, vagy erőszakkal. Az a munkásnép viszont, amely a mezőgazdaságnál megmaradt, de már elégtelenül és szinte útrakészen, szintén fölismerte a kényszerhelyzetet

s az aratás előtt élezve ki követeléseit, sztrájkra is hajlamossá vált. Amint azonban az ipari üzemekben is vannak oly folyamatos munkák, (városoknak vízzel, kenyérrel, világítással való ellátása) amelyeket közérdekből nem szabad kitenni a munkaadó és munkás közti ellenségeskedés véletleneinek, úgy közérdek az is, hogy az egész emberiség eltartására szolgáló gabonaneműek betakarításánál károsodás ne történjék. A termelők tehát a legnagyobb erőfeszítéssel védekeztek a fenyegető arató sztrájkok ellen s hatósági segítséget is igénybevehettek, amely egyfelől munkástartalékoknak összegyűjtésével, másfelől a karhatalom szigorú föllépésével s a veszélyeztetett vidékekre való szétosztásával sietett a védekezést hathatósabbá tenni. Az első intézkedés is elkeseredésre hangolta a munkásokat, mert amúgy is sovány keresetüket látták kockáztatva; a második a lappangó szenvedélyeket lángra lobbantotta s az aratás ünnepi komolyságú munkájába véres összeütközések vetettek sötét árnyat.

Mint ahogy a XIV. és XV. század fordulóján Európaszerte egymást követően törték ki a jobbagylázadások, úgy a múlt század nyolcvanas és kilencvenes éveiben majdnem egyidejűleg tört ki mindenütt a mezőgazdasági munkások elkeseredése s fajult emberáldozatokat kívánó zavargásokká. Legmagasabbra csapott az elkeseredés az ír földön, ahol a kis bérlők sanyarú helyzetét a politikai elnyomás is növelte s ahol a zendülés nemcsak szociális, hanem nemzeti forrongás is volt. Olaszország szűk kenyérre szorított s szenvedelmességre hajló munkásnépe szintén több ízben szembeszállt a hatósági fegyverekkel; véres összeütközések voltak a mezőgazdasági munkások forrongása miatt Ausztriában, Magyarországon, Románia elnyomott parasztsága pedig ismételten lázongásokba tört ki, mert a birtokossal való szerződése, különösen közvetítő főbérlők befurakodásai folytán, megélhetését egyáltalán nem biztosították.

A munkásforrongások több helyütt jótékonyan hatottak abban a tekintetben, hogy a munkások szociális érdekeinek gondozása iránt a figyelmet fölébresztették. Anglia értette meg elsőnek az intést s gyökeres birtokreformnak beillő intézkedéseivel segített az ír bérlő és munkásosztály helyzetén; Románia birtokpolitikájának is a mezőgazdasági munkásnép elégedetlensége nyitott utat s más államokban is kezdtek kibontakozni a mezőgazdasági munkásvédő gondolkozásnak eleinte eléggé halvány kontúrjai. A forrongás lecsillapítására azonban ezek még nem voltak olyan hatással, mint a mezőgazdaság helyzetének a századforduló felé bekövetkezett javulása, amely a munkások megélhetését is jobban biztosította s így a kérdés izgató élet lassan kiküszöbölte.

Ám a mezőgazdaság föllendülését követhetik oly időszakok is, amelyek ismét tartós depressziót hoznak s a mezőgazdaság munkással való ellátottságának nagy problémája akkor ismét teljes súlyával fölvetődhetik. Hogy a szociálpolitikai intézkedések váza oly erős-e már, hogy nehezebb időknek újabb terheit kibírja, arról alább emlékezünk meg; itt a kérdésnek az a része ragadja meg figyelmünket, milyen eszközökkel lehet biztosítani a mezőgazdaság mostani munkástörzsének megmaradását, sőt a termelés érdekében annak lehető gyarapodását.

A háború ideje a fokozottabb városbatódulás korszaka volt; kedve-

zőbb előfeltételek mellett a háború utáni időszak ipari pangásával a faluba való visszavándorlásnak alkalmas előmozdítója lehetne. Kedvező előfeltétel azonban csak az lehet, ha a mezőgazdaságban a munkáselem csakugyan megtalálja megélhetésének föltételeit s tudja magát függetleníteni azoktól az eshetőségektől, amelyek egyfelől a terményekben kapott illetményeknél a terményárak csökkenése folytán, másfelől készpénzjárandóságánál egyéb szükségleti cikkeinek drágulása folytán fenyegetik. A termelőt, a birtokost ugyanezek az eshetőségek épen így sújtják s minthogy a mezőgazdaság jövedelmezősége kedvező körülmények közt is kisebb egyéb termelési ágaknál, épen mezőgazdasági válságok idején a termelő nincs abban a helyzetben, hogy a munkás csökkenő keresetét nagyobb hányad átengedésével pótolja.

A megoldást valószínűleg abban az irányban kell keresni, hogy a munkásnak munkalehetősége biztosíttassék minél nagyobb mértékben. Az ipari munkásnak igen nagy előnye a mezőgazdaságban foglalkozóval szemben, hogy az év minden hétköznapján kereshet, míg az utóbbinak csak az év bizonyos hónapjaiban s akkor is az időjárás szeszélyeitől függően nyílik munkaalkalma. Sőt keresetét rontják a terméskilátások változásai is; az aratórész megdült vetésnél, nagy szalmahozam, silány mag, mellett a nehezebb munka dacára is hasonlíthatatlanul kisebb. Ezek az okok tették Magyarországon 1897-ben ismételtlen fenyegetővé az aratósztrájkot.

Nem szólva a birtokreform törvények várható hatásaitól, amelyek a mezőgazdasági munkásokat legalább részben saját üzemben is érdekeltté kívánják tenni, a munkás egzisztenciája csak úgy biztosítható, ha a téli «olcsó időnek hasztalan soka» is gyümölcsözővé válik számára. Számos kísérlet igyekezett ezt lehetővé tenni a háziipar fejlesztésével, a háziipari termékek értékesítésével, de szemmel látható siker még nem követte a próbálkozásokat, mert a háziipari készítmények terjesztése csak akkor történhetnék nagyobb mértékben, ha azok ára. minél alacsonyabb volna. De a háziipari cikkeknel az anyag értéke rendszerint csekély s a kidolgozásra fordított munka nagy: az árcsökkenés tehát épen a munkás keresetét szabdalná meg. A különben sem nagy piacú háziipari termékek tehát a mezőgazdasági népesség téli keresetviszonyait magukban még nem javítják meg; magának az iparnak kellene segítségül jönnie, a közhasználatra szóló, nagy tömegű és sok munkást foglalkoztató termékeivel. A falu indusztriálása nagyon sok iparágban keresztülvihető, amelynél a berendezkedések amortizálása nem kíván egész évi folyamatos üzemet, hanem a munkáslétszám nyáron csökkenthető, télen emelhető, a mezőgazdaságnak változó munkásszükségletéhez képest. Majdnem minden falunak szinte testére lehet szabni oly kisebb vagy középipari üzemet, melyek nyers anyagukat közelben vagy könnyen szállíthatóan kapják s motorikus erő tekintetében nem nagy igényűek. A mezőgazdasági munkásnép rendszeres téli foglalkoztatása keresetüknek újabb biztosítékot ad, nem teszi őket annyira függővé a természet kényétől s mégis föntartja számukra, sőt erősíti azt a lehetőséget, hogy munkássorsukból kiemelkedve a földnek, amelyhez minden elégedetlenségük mellett is úgy ragaszkodnak, egy kis darabkáját magukhoz válthatják.

Buday László.

TÁRSADALOMTÖRTÉNETI TERMINOLÓGIA.

A FILOZÓFIA, természettudományok és általában a törvényszerűségeket kutató tudományok művelőinek Szemében manapság bizonyára főlölesleges szószaporításnak, naiv fontoskodásnak tünik fel a szabatos és következetes tudományos terminológia fontosságának és szükségességének bizonyítása. E tudományok régen eljutottak annak felismeréséig, hogy a megállapodott terminológia a tudományos haladás egyik legfontosabb előfeltétele. A történettudomány szempontjából azonban nagyon is kívánatos e kérdés feszegetése, mert a történettudósok még korántsem ismerték fel e tétel alapvető fontosságát s még kevésbé jutottak el annak gyakorlati alkalmazásáig.

A tudományos vizsgálódás tárgyául szolgáló alapvető jelenségeket kifejező és magyarázó tudományos fogalmak tisztázása biztosíthatja a szubjektív kutatás eredményességét, de a későbbi kutatás számára csak akkor válik minden nehézség nélkül értékesíthetővé, ha e fogalmak jelzésére állandó értékű, alkalmas szavakat és kifejezéseket választunk ki, azokat tudományos műszavakká, terminus technikusokká minősítjük s mint ilyeneket következetesen használjuk. A megállapodott terminológia hiánya nagy munkapazarlásra vezet. Igen gyakran már ismert, tudományosan meghatározott, de más néven újra meg újra előtűnő jelenségek és fogalmak tisztázására kényszeríti a tudósokat, kik csak hosszú és fáradtságos munka után ismerik fel fáradozásuk meddőségét. A tudományos fogalmak szubjektív természetű és ingadozó jelzése zavart okoz a további kutatásban, hátráltatja a tudóst munkájában és gátolja a tudományt haladásában. A műszó-alkotás látszólag formális természetű tudománytechnikai művelete ezért igen fontos és szükséges tudományos feladat.

A történettudomány mindaddig, míg figyelme csupán individuális jelenségekre terjedt ki s míg kereteit teljesen betöltötte a politikai történet, nem érezte a megállapodott terminológia hiányát. A történet individuális jelenségeinek vizsgálatánál nem merül fel a terminus technikusok megállapításának szüksége. Ily irányú vizsgálódások eredményességét nem érinti a kutató szubjektív szóhasználata. A politikai történet vizsgálója pedig az általa érintett tipikus jelenségek és intézmények jelölésére szükséges műszavakat készen találta a jog- és államtudományok terminológikus készletében. A történeti terminológia szükséglete csak akkor állt elő, midőn a történettudomány, keretei kibővültek s az úgynevezett »művelődéstörténeti« jelenségek is a vizsgálódás körébe vonattak, vagyis amióta bizonyos vonatkozásokban a történettudomány is szabályszerűségeket, típusokat keres és magyaráz. Tudjuk jól, hogy a történettudomány nem ismer szorosan vett tudományos törvényeket, dogmákat. Fel-

adata sem az, hogy a természettudományok módjára a fejlődés törvényeit megállapítsa s ezeket konkrét esetekre alkalmazza. A történetileg vizsgált emberi közösségek egyéni életet élő individuumokból tevődnek össze, emellett az egyének és közösségek életében és tevékenységében tapasztalható fejlődés különböző körülmények következtében változó erővel működő, tehát időnként és helyenként individuális alakban jelentkező külső tényezők hatása alatt áll. A történeti fejlődés tehát lényegükben individuális jelenségek egymásutánja. A történettudomány célja e fejlődés megismerése lévén, individuális jelenségeket vizsgál a maguk összefüggésében. Az összehasonlító módszerrel dolgozó történettudomány azonban felismert oly — főleg kollektív természetű — jelenségeket és tevékenységeket is, melyek az emberi közösségek életében a fejlődés bizonyos fokán s hasonló körülmények közt, ha nem is azonos, de hasonló alakban jelentkeznek. E tipikus jelenségek szinte szabályszerű ismétlődése, némely intézmények nagy vonásokban analóg fejlődése tagadhatatlanul bizonyos törvényszerűség képét mutatja, noha az említett okok következtében időnként és helyenként még e tipikus jelenségek és intézmények is individuális jelleget öltenek. Tipikus karakterük mindazonáltal maga után vonja a megállapodott történettudományi terminológia szükségletét.

Tipikus jelenségekkel elsősorban az intézményeket és az emberiség történetének kollektív jelenségeit vizsgáló történeti tudományágak, a jog-, alkotmány-, közigazgatás-, társadalom- és gazdaságtörténet stb. foglalkoznak. Ezek a tudományágak semmiképp sem nélkülözhetik a szabatos és állandó értékű terminus technikusokat, a szaktudományi terminológiát.

A jog- és alkotmánytörténet művelői e tekintetben előnyben vannak a többi történeti rész tudományokkal szemben. Egyrészt e tudományágak korai — már a történettudomány keretének kibővülésekor azonnal bekövetkezett — kiválása az általános történettudomány köréből, másrészt a dogmatikus jogtudomány kétezeréves műszó-készlete lehetővé tette a speciális jogtörténeti és alkotmánytörténeti terminológia teljes kiépítését. Ki kell azonban emelnünk, hogy ez a terminológia eredetének megfelelően túlságosan dogmatikus természetű s nem mindenben felel meg a történettudomány szempontjaitól előírt s alább jelzett kívánalmaknak.

Sokkal szomorúbb jelenségeket látunk a gazdaság- és társadalomtörténet terén. Ilyen természetű kutatásaim közben — hogy szubjektív tapasztalataimból induljak ki — gyakran ütköztem a megállapodott és szabatos terminológia hiánya által előidézett nehézségekbe.

A középkori magyar pénzügy történetével foglalkozva a kialakult terminológia hiánya s a szaktudósok ingadozó szóhasználata miatt addig nem vehettem hasznát a magyar szakirodalom eddigi eredményeinek, míg forráskutatások alapján, a modern államháztartástani elméletek és a történeti fejlődés figyelembevételével magam nem állítottam össze a középkori államháztartás jelenségeinek értékeléséhez szükséges, a tudomány mai állásának megfelelő terminus technikusok sorozatát. Más alkalommal egy konkrét eset kapcsán («Századok», 1918. 288. 1.) rámutattam az etimológiai módszerrel dolgozó társadalomtörténet fogalmi zavarairól származó

történeti tévedésekre. Legújabbán pedig honfoglalástörténeti vizsgálódásaim közben az ősi társadalmi, gazdasági és politikai szervezettel összefüggő fogalmakat kellett újólaj tisztáznom s a külföldi szakirodalomban részben már meghatározott fogalmaknak helyes műszavát megállapítanom.¹

E sajnálatos jelenséget egyrészt a rendszeres gazdaság- és társadalomtörténet-tudomány fiatalsága magyarázza meg. Másrészt az a körülmény, hogy e tudományok egyrészt a közgazdaságtudomány, illetőleg a társadalomtudomány (szociológia), összehasonlító jogtudomány, néplélektan és ethnologia, másfelől a történettudomány érintkező területén mozognak. Művelésükben eltérő szempontokból kiinduló, eltérő módszerrel dolgozó tudósok vesznek részt. Az ingadozást és következetlenséget a társadalomtörténetben az is fokozza, hogy maguk a szociológia és ethnologia is fiatalabb tudományok, semhogy teljesen megállapodott terminológiájuk lehetne, különösen a kutatási körök szélére eső történeti fogalmak jelölésére.

A fogalmi zavarokat előidéző és a tudományos haladást gátló ingadozó és zavaros terminológia kiküszöbölésének legalkalmasabb eszköze egy magyar történettudományi műszótár volna, mely a filozófiai, jogtudományi és más műszótárakhoz hasonlóan magában foglalná a történettudomány összes ágaiban használatos magyar műszavakat, megfelelő definícióval. E műszótár gondolatával hosszabb időn át foglalkoztam, de be kellett látnom, hogy ilyen természetű műről nálunk ma, a speciális gazdaság- és társadalomtörténeti kutatás kezdetén s a legfontosabb problémák megoldása előtt szó sem lehet. Fontos volna azonban, hogy a gazdaság- és társadalomtörténeti részletkutatásokkal kapcsolatban az alapvető fogalmaknak legmegfelelőbb terminus technikusokat kiválasszunk s a már megállapított műszavakat következetesen használjuk.

Midőn megfelelő műszóról szólok, ki kell emelnem, hogy más tudományokkal érintkező történeti résztudományokban — minők a jog-, gazdaság- és társadalomtörténet — tartózkodnunk kell az érintkező tudományok modern fogalom-rendszerének és műszó-készletének kritikátlan átvételétől. A jog-, közgazdaság-, társadalomtudomány és ethnologia fogalmi és műszavai jórésztben spekulatív művelet eredményei. Emellett mind ezek a spekulatív úton létrejött, mind a tapasztalati úton nyert fogalommeghatározások e tudományok többé-kevésbé dogmatikus természetűe következtében a fogalom megjelölésére használt műszavakkal együtt maguk is legtöbbször dogmatikus természetet öltenek. A fogalmaknak és műszavaknak ez a spekulatív eredete, másrészt pedig a keret tágitását és szűkítését nem tűrő, határozott dogmatikus természetűe lehetlenné teszi a történeti fejlődésben folytonosan változó tartalmú történeti fogalmaknak azokkal való azonosítását, illetőleg jelölését. Innét van, hogy a jog gazdaság-, társadalomtudomány és ethnologia fogalmainak és műszavainak fenntartás nélküli alkalmazása a történeti jelenségekre éppúgy megbosszulja magát, mint a történeti és különösen a középkori források teljesen individuális természetű s ennek következtében zavaros, a jelen-

¹ Az eredményeket alább összefoglalva adom.

ségek értékelésére alkalmatlan jogi, gazdasági és társadalmi terminológiájának kritikátlan használata. E tekintetben is hivatkozhatom egy kutatásaim közben nekem nagy nehézségeket okozó pénzügytörténeti példára. A középkori államháztartás jelenségei közt találkozunk oly pénzügyi, szolgáltatásokkal, melyek magukon viselik a modern államgazdaságtani elméletek által pontosan körülírt egyenesadó minden ismertetőjelét. E jelenségekre az adótörténet közgazdász és jogász művelői rendszerint rákényszerítik a modern egyenesadó fogalmát és terminusát — a z a d ó-t. Pedig, pénzügytörténeti szempontból ezeknek csak egy kis része sorozható az adó-fogalom alá, mert az adó-fogalom a történeti fejlődésben jelentékeny változáson ment keresztül, kerete tetemesen kibővült. A középkorban e fogalom kifejezetten csak a rendek által önként megajánlott adókat foglalja magában. Az említett egyenesadószerű jelenségek más része — így pl. az Árpádkor összes rendkívüli egyenesadói — pénzügytörténeti szempontból csupán a középkori regálejővedelmek, ismét más részük — mint a királynak fizetett földesúri adó — a magángazdasági jövedelmek csoportjába tartozik. Mindenesetre kívánatos volna, hogy e jelenségek jelölésére az adó helyett a bonyolult fogalomnak teljesen megfelelő más műszavakat találjunk. Lényegében azonos nyelvtörténeti jelenségre hívta fel a figyelmet Gombocz Zoltán az ú. n. alanytalan mondatok (esik, dörög, kienged stb.) történeti fejlődését vizsgálva. E mondatoknak a fejlődés korábbi fokozatain rendes, alanyos mondatok (esik az eső, az ég dörög, az idő kienged stb.) feleltek meg. Ezek szerint az alanytalan mondat spekulatív úton nyert nyelvfilozófiai fogalmát a nyelvtörténet nem használhatja, sőt határozottan megcáfolja. (V. ö. Társadalomtudomány. I. 99—100 l.) E példákbló világosan megállapítható, hogy a történeti fejlődés igen gyakran megcáfolja az elméleti kigondolásokat. Ezért a történeti tudományok terminológiája csak akkor szabatos és megfelelő, ha a műszavak alkotásánál elsősorban a történeti fejlődésre vagyunk tekintettel s a történetileg igazolható tényeket igyekszünk az érintkező tudományok elméleti úton nyert eredményeivel össszhangba hozni.

A magyar történettudomány a gazdaság- és társadalomtörténeti kutatások sajnálatos hátramaradottsága következtében abban a kedvezőnek mondható helyzetben van, hogy az előrehaladottabb külföldi szakirodalom eredményeinek felhasználásával gazdaság- és társadalomtörténeti terminológiáját megalkothatja, mielőtt az egyes tudósok szubjektív természetű fogalomjelölései e téren nagyobb zavart okozhatnának. Az alkalmat meg kell ragadnunk. A gazdaság- és társadalomtörténeti problémák iránt érdeklődő történetíróknak a fogalmak tisztázása mellett nagyobb figyelmet kell fordítaniok a terminológia kérdésére. Igyekeznük kell tudományszakjuk alapvető fogalmainak megfelelő műszavakat találni s azokat kifejezetten fixírozni. A szaktudósok egyetértő és céltudatos munkájával, tárgyilagos és szakértő kritika ellenőrzése mellett rövid idő alatt megteremthetjük a magyar gazdaság- és társadalomtörténet szabatos és következetes terminológiáját. E munkálathoz mintegy bevezetésül a követ-

kezőkben megkísérlem az ősi társadalom- és alkotmánytörténet alapvető fontosságú fogalmainak tisztázását és magyar műszavainak fixírozását.

* * *

Alig van tudományos kérdés, mely az utóbbi időben intenzívebb és gyakoribb vizsgálódás tárgya lett volna az ősi társadalmi és politikai szervezetnél. A történettudomány s különösképen a jog-, alkotmány-, gazdaság- és társadalomtörténet, továbbá a szociológia, ethnologia, néplélektan és összehasonlító jogtudomány művelői a legkülönbözőbb vonatkozásokban, egymással szinte versengve foglalkoznak e nehéz és nemrégén még teljes homályba burkolt kérdéssel. A fogalmak meghatározásában azonban lényegbe vágó ellentmondásokkal, a terminológia terén meg épenséggel teljes zavarral találkozunk. A különböző tudományok műhelyéből e térre kalandozó tudósok eltérő szempontjai és módszere, valamint szubjektív szóhasználata útját állja a jelenségek szabatos definíciójának és megjelölésének. A dogmatikusok, ethnológusok, szociológusok, jog- és gazdaságtudósok, tekintet nélkül a történeti változásokra, a fejlődési fokozatokra, túlságosan egyszerűsítik az ú. n. primitív társadalmi fejlődést. Mindenütt természettudományi értelemben vett törvényszerűséget keresve, generalizálják az individuális és a tipikus, de csupán egy bizonyos fejlődési fokon jelentkező jelenségeket. A történettudósok viszont hagyományos individualizáló hajlandóságuk következtében, de a dogmatizálás túlhajtásaiból származó, ahisztórikus elméletektől is ezirányban befolyásolva, tagadják nemcsak a jelenségek törvényszerű ismétlődését, hanem még azok tipikus voltát is. Azonos fejlődési fokon szabályszerűen jelentkező, kétségtelenül tipikus jelenségeket is individualizálnak. Egy példával világítva meg a dolgot: a dogmatikusok, felismervén a primitív társadalmi szervezet, a nemzeti szervezethez vérségi természetét, a magasabb fejlődési fokon fel-tűnő, bonyolultabb társadalmi és politikai szervezetre is alkalmazzák annak ismertetőjegyeit. A történet tanúsága szerint mesterségesen, politikai céllal létrehozott törzsből a nemzetséghez hasonlóan természetes úton létrejött, vérségi köteléken nyugvó társadalmi szervezet vélnék felismerni. A nemzeti vagyoni- és jogközösség téves analógiájára építve törzsi vagyoni- és jogközösségről beszélnek, noha a törzs — mint politikai szerv — gazdasági és jogszolgáltatási funkciókat nem látott el. A történettudósok nagyrésze pedig — e téves általánosítástól elriasztva — ahelyett, hogy a fogalmak szétválasztásával és tisztázásával igyekeznék az így keletkezett téves elméleteket cáfolni, nemcsak a törzs, hanem a nemzetség gazdasági és jogszolgáltató funkcióinak jelentőségét is kétségbevonja vagy kisebbíti, általánosságban tagadásba veszi a vérségi kötelék irányító gazdasági és társadalmi szerepét s ahol ilyent mégis elismer, individuális jelenségként fogja fel. Az így támadt fogalomzavar természetes következménye a zavaros és következtelen terminológia, ami gyakran kellemetlen s a kutatót munkájában nagyon hátráltató félreértésekre vezet. Család és nemzetség, nemzetség és törzs, törzs és törzsszövetség, nemzeti szervezethez és törzsszervezethez fogalmi és műszavai összefolyva, kellően el nem különítve tűnnek fel. A hazai irodalomban pl. a hontfog-

laláskori társadalmi és politikai szervezetet hol törzsszervezetnek, hol nemzetségi szervezetnek, hol meg idegen szóval clan-rendszernek nevezik. A törzsszervezet bukásáról szólva nem veszik észre, hogy a nemzetségi szervezet túlélte azt s amannak bukása után még századokig élt és virágzott. Vannak, kik a törzset kiterjedt, nagyobb nemzetségnek vélik. A család és nemzetség fogalmának kellő szétválasztása híjján nemzetségneveket anachronisztikusan családnevekként (pl. Csák Máté, Aba Sámuel, Gutkeled István stb.) használnak. A későbbi korban családokat nemzetségnek neveznek. A német irodalomban, hogy csak egy kirívó példát említek, a szabatosan definiált és szabályszerűen használt S i p p e-fogalom (nemzetség) mellett a G e s c h l e c h t és S t a m m szavak használatában mutatkozik jelentős fogalmi eltolódás.

Ez okból tartom szükségesnek az idevonatkozó fogalmak összefoglaló tisztázását és szabatos magyar műszavaiknak megállapítását anélkül, hogy e megállapítások és eredmények mindenben eredetiségre tarthatnának igényt. Ellenkezőleg, történeti kutatásaim közben induktív úton nyert eredményeimet a hazai és külföldi szakirodalom megállapításaival és eredményeivel összhangba hozva, igyekeztem a fogalmakhoz megfelelő és szabatos műszavakat keresni.¹

* * *

Család, családapa, családtagok. A történeti fejlődés kezdetleges fokán élő népek társadalmi és gazdasági szervezetének alapja a vérségi kötelék. Az első társadalmi alakulatok, közösségek természetes úton, vérközösség alapján jöttek létre. Legalacsonyabb és legkezdetlegesebb társadalmi és gazdasági formáció a család (*οἶκος*, familia, Famílie). A családi közösség természetes feje a családapa (páter familiae, Familienvater), ki korlátlan ura a vele teljes gazdasági és jogközösségben élő családtagoknak.² Családtagok a feleség, gyermekek mellett ez utóbbiak leszármazói, az apa testvérei és elagott szülei, sőt oldalági rokonok is lehetnek, ha nem váltak ki a családi közösségből.³

Nemzetség, nemzetségfő, nemzetségtagok. Képletes rokonság. A családi közösségből a felnőtt családtagok kiválása és családalapítása által új családok szakadnak ki. A vérségi összetartozás tudata azonban a rokon családoknál nem vész el. Sőt a korábbi teljes gazdasági és jogközösség kötelékei sem szakadnak el, hanem a család természetes szaporodás útján tágabb, magasabb társadalmi formációvá,

¹ Megállapításaimnak ez a természete felment az irodalmi és forrásidézetektől. Ezeket egyébként konkrét fejlődési esetre vonatkoztatva jórészt együtt fogja az olvasó találni a Magyar Nyelvtudomány Kézikönyvének Honfoglalás c. fejezetében.

² A szorosan vett magyar társadalomtörténet szempontjából a matri-lineáris szervezet (matriarchátus) nem bír jelentőséggel s ezért annak műszavait tudatosan mellőztem.

³ Az ősi családnak ez a fogalma természetesen nem fedi a társadalmi fejlődés későbbi fokán a nemzetségekből való kiszakadás útján létrejött családok fogalmát.

n e m z e t s é g g é (ó-magyar nyelven nem, γέννι vagy γένος, gens, Sippe v. Geschlecht, ethnologusoknál és jogtudósoknál néha Stamm, skót clan, középkori latin: genus, generatio) bővül. A nemzetség közös őstől fiágon leszármazó családok vérségi köteléken nyugvó, tehát természetes úton létrejött gazdasági és jogvédelmi célzatú közössége. Lényegében tehát nem más, mint a természetes úton kibővült család. Feje a n e m z e t s é g f ő, (ἀρχὴν τοῦ γένους) kezdetben a többit magából kibocsátó anyacsalád feje, később a nemzetség egyik legelőkelőbb vagy legkiválóbb tagja. N e m z e t s é g t a g o k (ó-magyar nyelven: nemesek, γέννηται, gentiles, Gesippen v. Geschlechtsgenosen) a nemzetséghez tartozó családok tagjai. Ezek egymással mindannyian vérrokonok. Előfordul azonban, hogy a nemzetség idegent is befogad kebelébe, többnyire házasság útján vele sógorságba került egyéneket. Az ilyeneket a képletes v é r o k o n s á g megkötésének különféle szertartásai közt (vérvás stb.) rokonná fogadják, miáltal ők a vérségi közösség teljes jogú tagjává lesznek.

N e m z e t s é g i k ö z ö s s é g. N e m z e t s é g i v a g y o n é s b í r á s k o d á s. A nemzetség kialakulásával a család elveszti minden gazdasági és jogi jelentőségét, a nemzetség legközelebbi vérségi kapcsolatban élő tagjainak igen korlátolt gazdasági és jogi önállósággal bíró életközösségi szervévé süllyed le. A nemzetség jóformán absorbeálja a családot, átvéve annak korábbi gazdasági és jogi szerepét. A kötelékébe tartozó családok vagyon- és jogközösségben élnek. Bár a családnak, sőt egyénnek is lehet magántulajdona, főleg ingóságok, ruha, szerszámok, a gazdaság alapját képező tulajdonképeni vagyon — a nyájak, gulyák, ménesek, a föld, a pásztor és földműves szolga — n e m z e t s é g i v a g y o n. Az egyéni örökhatóság (végrendelkezés) jogát az ősi társadalom nem ismeri, mert a vagyon a nemzetség közös tulajdona. A nemzetség tagjainak viszályait a nemzetségfő családapai hatalomból kinőtt birói széke előtt intézik el. A nemzetség kialakulásával a családapai bíráskodás lassanként egészen háttérbe szorul. A fejlődés későbbi folyamán — úgy látszik a nemzetségfői méltóság fokozatos elenyészésével — bizonyos individuális szabályok szerint tisztet viselő vagy ad hoc választott nemzetségi bírák kezébe kerül a n e m z e t s é g i b í r á s k o d á s.

V é r b o s s z ú. A nemzetségtagokat külsők részéről ért sérelem megbosszulása és kiengesztelése a nemzetség kötelessége és joga. E kötelességet a sértett legközelebbi hozzátartozói teljesítik az egész nemzetség hevében, szükség esetén annak tetteles támogatásával az ősi v é r b o s s z ú - j o g (Blutrache) alapján. A vérbosszú — bár a mi szemünkbe elsősorban e természete ötlük — nem büntetőjogi, hanem inkább vallásos tény. Célja nem a bűnös megbüntetése, hanem a megölt vagy sértett nemzetségtag túlvilági nyugalmanak visszaszerzése, a rajta esett gyalázat letörlése, kiengesztelése.

Á g, r o k o n n e m z e t s é g e k k ö z ö s s é g e (phratría), másodlagos család. A társadalmi fejlődés további fokán a differenciálódás individuális természetűvé válik. A természetes szaporodás következtében nagyon kibővült nemzetségeken belül idők folyamán ágak (középkori latin: l i n e a) képződnek. Van eset rá, hogy ez az alakulat állandósul,

vagyis a nemzetségi kötelék épségben marad, de a nemzetségi közösségen belül, több családot egybefoglaló ági közösségek keletkeznek és maradnak fenn. Ez azonban kivételes és minden bizonnyal a régi nemzetségi szervezetet keresztező újabb, idegen (területi v. más) szervezet hatása következtében megkövesedett, természetellenes állapot, mint ezt a székely és kún nemzetségi és ági szervezet bizonyítja. A fejlődés rendes útja az, hogy az ágak leszakadnak. Ha már most az így leszakadó ágak és az anyanemzetség közt minden gazdasági, jogi és más (istentiszteleti) közösség megszűnik, az ágak a régihez mindenben hasonló új nemzetségekké formálódnak. A fejlődésnek ezt a típusát találjuk a magyaroknál és a germánoknál. Ha a leszakadó és a nemzetséggé formálódó ágak közt fennmarad bizonyos, habár csak közös kultuszban megnyilvánuló, inkább képletes közösségi kapcsolat, létrejön egy magasabb vérségi formáció. A görög *φρατρία* (és valószínűleg a római *curia* is), melyhez hasonló alakulatot más ősalapotú népeknél (pl. az indiánoknál) is találtak, az ágakra szakadt, de azokat összetartó régi nemzetség módosult alakja, melyet a magyar fejlődésben ismeretlen lévén, leghelyesebb lesz — Morgan-t követve — görög nevén *p h r a t r i a*-nak neveznünk. Az ágak leszakadásához és önálló nemzetséggé formálódásához hasonló, de lényegében mégis más természetű jelenség a nemzetségeknél önálló családokra szakadása. Ez a jelenség a nemzetségi szervezet teljes felbomlásának befejező eseménye, ami mellesleg szólva nálunk a XV. században következett be és kísérelő tünetei közt szerepel a nemzetségi vagyon felosztása és a családnév (vezetéknev) felvétele. Ez a felbomlott nemzetségből kiszakadó *m á s o d l a g o s* család, mely kiterjedésében gyakran megfelel a régi nemzetségnek, megőrzi ugyan s néha hosszú időn át a nemzetség bizonyos jogi sajátosságait,¹ mégis nélkülözi az ősi, mondjuk primár család és a belőle alakult nemzetség leglényegesebb gazdasági és jogi sajátosságait: a családtagok vagyon- és jogközösségének jellemző ismertetőjelét.

Nemzetségi szervezet. A nemzetségek kialakulása nyomán létrejött kezdetleges történeti állapot, midőn azonos ethnikumú nemzetségek a maguk zárt nemzetségi közösségében — minden politikai kapcsolat híján — egymástól elkülönülve, egymás mellett élnek, a tiszta nemzetségi szervezet. A tiszta nemzetségi szervezet kezdetleges állapotának éles megkülönböztetése attól a későbbi foktól, midőn a nemzetségi szervezet más természetű, magasabb alakulatok (törzs, törzsszövetség, állam) keretében elhelyezkedve működik, főleg a magasabb formációk keletkezésének és természetének meghatározása szempontjából bír fontossággal. A tiszta nemzetségi szervezetben élő népek állapota azt bizonyítja, hogy a fejlődésnek egyik korai fokán rokon ethnikumu s egymással jórésztben vérrokon nemzetségek a maguk individuális gazdasági és jogközösségében elkülönülve, az ethnikum és nyelv azonosságán kívül minden összetartó kötelék nélkül élnek egymás mellett. Ezek szerint a nemzetségről leszakadó és új nemzetségekké formálódó

¹ Így pl. a családtagok törvényes öröklési joga (ösiség) a nemzetségi vagyon eredeti közösségének csökevénye.

ágak kiválása és önálló nemzeti közösséggé alakulása egyéltelmű a vérségi kötelék gazdasági és jogi értelemben vett teljes elszakításával. A vérségi kötelék illetően megszűntének legfeltűnőbb bizonyítéka a nemzetségek magánharca, vagyis a nemzetségnek inas nemzetséggel szemben gyakorolt vérbosszúja. Vérbosszú vérrokonok közt a primitív társadalomban ismeretlen s ha az egymásból kiszakadó nemzetségek vérségi köteléke épen maradna, köztük nem volna helye vérbosszúnak. Ebből természetesen következik, hogy minden elmélet, mely a nemzetségnél, illetőleg a phatriánál magasabb formációt (a törzset) a nemzetség keletkezéséhez hasonló úton, természetes kibővülés útján létrejött alakulatnak mond, alapjában téves. Ez az elmélet ugyanis feltételezi, hogy a fejlődésnek épen azon a korai fokán, melyen a tiszta nemzeti szervezettel találkozunk, fenn kellene állni az anyanemzetség s a belőle kivált többi nemzetségek közt az összetartozóság gazdasági és jogi értékű vérségi kötelékének.

Vérségi szervezet. Mindebből világosan kitűnik, hogy a tiszta nemzeti szervezettel korával eljutottunk a fejlődésnek addig a fokáig, amíg a primitív társadalmi és gazdasági szervezet tiszta vérségi szervezetnek nevezhető. A következő fejlődési étape-on már bonyolultabb jelenségekkel találkozunk. Bár a vérségi kötelék alig veszt gazdasági és jogi jelentőségéből, mellette más tényezők lépnek fel, melyek jelentkezése a tiszta vérségi szervezet megszűntét, illetőleg a vérségi szervezetnek új elemekkel való kibővülését jelenti.

Törzs, törzsfő. A tiszta nemzeti szervezettel korát követő fejlődési fokon jelentkező magasabb formáció a törzs (ó-magyar: had, φυλή, tribus, Völkerschaft, Stamm). A nemzetségnek a családból természetes úton kibővült primár alakulatával szemben a törzs a nemzetségek szabad elhatárolásán alapuló, önként létrehozott, mesterséges és keletkezésében időleges természetű politikai képződmény. Mint kettős jelentőségű neve — had, φυλή, tribus — is kifejezi, korábban minden politikai kötelék nélkül egymás mellett élő, ethnikaikailag rokon nemzetségek politikai (katonai) célú szövetkezése által létrejött közösség. A törzs tehát elsősorban és lényegében politikai szerv. A primitív közfelfogás azonban nem tesz különbséget politikai és társadalmi szervezet fogalma közt. A tiszta nemzeti szervezettel korában a nemzetség társadalmi és gazdasági alakulat létrejötté a kezdetleges politikai funkciókat is ellátja. Mivel a kezdetleges népek közfelfogásában így összefolyik a társadalmi és politikai szervezet fogalma, másrészt mivel egyedüli társadalomalkotó tényezőként a vérségi köteléket ismeri, a közfelfogás az új politikai alakulatra, a törzshöz szükségesképpen átruházza a korábbi társadalmi alakulat, a nemzetség leglényegesebbnek ismert sajátosságát: vérségi természetét. A vérségi összetartozás, a közös őstől való leszármazás hite a törzs-kötél állandósulásával az egész törzs népének sajátjává lesz, noha e hit csak a törzsbeli nemzetségek egy részénél, a legújabb képződésüknél vezethető vissza való hagyományokra. A többiek vérrokonosága nem alapszik ősi tudaton, mert még ha az ősidőkben valóban ugyanegy nemzetségből szakadtak is ki és formálódtak önálló nemzetségekké, a vérrokon-

ság tudata a vérségi (nemzetségi) kötelék szétszakításával természetesen elenyészett. Ilyképen a meglévő, de elhomályosult vérségi összetartozás tudatát is újra kellett fölleveníteni, ott pedig, ahol ily összetartozás sohasem volt, azt mesterségesen kellett létrehozni. E kettős célt a törzsszé szövetkezéskor a képletes vérrokonságúak a vérrokonná fogadás ősi szertartásai közt végrehajtott megkötésével érik el. Az egymást ilyenképen rokonná fogadó nemzetségek egymással fiktív vérségi viszonyba kerülnek. A törzs élén a törzsfő (ó-magyar: hadnagy, Magyar Krónika: capitaneus, Konstantinusnál βασιβουχος, azaz vojevoda —, Heerführer φυλοβασιλευς, rex, gót thiudan, Herzog = princeps, rex)¹ áll, kezdetben a törzsközösség időleges természetéhez képest időlegesen választott katonai méltóság. A szövetkezés állandósulásával s a vérrokonsági hit megrögződésével örökkéssé válik a törzs közös ősvé emelt nemzetségi herostól egyenes ágon leszármazó vezetőnemzetségben.

Nemzetségi autonómia a törzsbén. Engesztelési rendszer. Törzsi bíraskodás. A saját önkéntes elhatározásából törzsszé szövetkezett nemzetségek a törzs keretében is megőrzik teljes gazdasági és jogi autonómiájukat. A nemzetségi szervezet nem bomlik fel, csak jelentéktelen részletekben módosulva illeszkedik, mint társadalmi és gazdasági szervezet, az új politikai szervezet keretébe. Vagyonjogi és gazdasági szempontból nem áll be változás, csupán a jogszolgáltatási autonómia szenved csorbát. Az addig független elzárkózottságban élő nemzetségek belső jogrendjének megóvása továbbra is a nemzetség belső ügye marad. A létrejött külső politikai természetű kapcsolatok azonban szükségessé teszik a nemzetségek közti jogviszony rendezését. A köz, az újonnan megalakult politikai természetű közösség érdekében, mely célját a külső ellenség elleni katonai erő kifejtését csak teljes egységben érheti el, gátat kell vetni a vérbosszújog alapján dúló magánharcnak, ami elfajulás esetén a törzs bomlására vezethet. Ez a belátás tör utat a tiszta vérbosszú rendszerét felváltó engesztelési (compositionális) rendszernek. Ennek értelmében, bár a vérbosszú bizonyos korlátozásokkal élő jogszokás marad, a sértett fél — mindig egy család vagy nemzetség — a sértőtől pontosan előírt szertartások közt megfizetett engesztelési díj, vérdíj² (Wergeld, Busse) elfogadásával szerez elégtételt. Az engesztelési szertartásokban, melyeknél nagy szerepe van a kiegyezést közvetítő, sőt döntőbírákként szereplő s a sértővel és sértettel egyaránt barátságos viszonyban élő nemzetségek tagjaiból ad hoc választott nemzetségi bírának, a korlátozás mellett is kifejezésre jő a nemzetségek jogszolgáltatási autonómiája, illetőleg elégtételszerzési joga. A compositionális rendszer elfogadása a nemzetségek szemében kétség-

¹ A nem, nemes, had, hadnagy önként kínálkoznak ugyan műszavakul, de azok későbbi fogalomtölgódása lehetetlenné teszi e tógvökeres ősi kifejezések ily értelmű társadalomtörténeti használatát.

² A vérdíj szó már polgárjogot nyert a magyar szakirodalomban, noha félreérthető lévén, alkalmasabb volna helyette az engesztelési díj alkalmazása.

telenül jogfeladás színezetével bír, mert a vérbosszú gyakorlása nemcsak kötelesség, hanem jog is. Életbeléptetése tehát erőhatalommal nem igen képzelhető el. Sokkal valószínűbb, hogy az eredetében fiktív vérrokonság hitének kialakulása vezetett annak elfogadására. Mint már említettük, a primitív társadalom vérrokonok közt nem ismer vérbosszút, A vérrokonság képletes megkötése tehát szükségszerűen a vérbosszújog korlátozására, a békés engesztelődés lehetőségének biztosítására kényszerítette a társadalmat. A fejlődés magasabb fokán, a törzsfői méltóság örökössé válása után ő is gyakorol bírói, egyeztető funkciót a nemzetségek közötti viszályokban. Bíraskodási hatásköre azonban terjedelemben nem közelíti meg a családapa és nemzetségfő korlátlan bírói hatáskörének terjedelmét s úgy látszik az előtte önként megjelenő felek kiegyeztetésére van korlátozva.

Törzsszövetség, vezér, fejedelem. Többnyire rokon ethnikumú, de néha csak szomszédsági viszonyban élő törzsek katonai (védelmi vagy támadó) célú és kezdetben mindig időleges természetű szövetkezése hozza létre, mint magasabb politikai formációt, a törzsszövetséget (Bund, Róma három tribusa, Attika négy φυλή-je, a nyolc törzsből álló bessenyő, a hét törzsből álló magyar törzsszövetség, a germán törzsek egyesüléséből keletkezett bajor, frank, szász stb. Stamm). A törzsszövetség tisztára politikai (katonai) alakulat s kialakulása nem érinti a törzsi és nemzetségi autonómiát. A törzsszövetségnek kezdetben nincsenek állandó funkcionáriusai, csak időleges katonai vezetője, vezére van, kit a szövetségbe tartozó törzsek, illetőleg a törzsfők választanak közös hadi vállalatokra. Hadjárat idején a vezér természetesen korlátlan úr, de békében a törzsek belső ügyeibe nincs beavatkozása, méltósága szünetel vagy megszűnik. A fejlődés későbbi fokán előfordul, hogy a törzsközi összeütközések elkerülése végett állandó békéltető, döntő bírót is választanak, vagy ilyen hatáskörrel ruházzák fel a vezért. E katonai és bírói funkcionáriusok az egyébként laza kapcsolatokkal egybefűzött törzsszövetség politikai egységének kifejezői. Ily szövetségben hosszú ideig együttélő törzsek közt idők folyamán a közös élet, együtt átélt viszonytagságok, a törzsek eredetileg idegen ethnikuma esetén is természetesen kialakuló közös nyelv megeremtik az együvé tartozás érzetét, vagy ami primitív népeknél ezzel teljesen egyértelmű, a vérségi összetartozás tudatát. Miként a nemzetségről a törzsről, a törzsről a törzsszövetség egész népére átöröklődik a közös őstől való leszármazás hite. Mihelyt ez a hit a határozott tudatformáját ölti fel s a konzekvenciák levonására kellő erővel és aktivitással rendelkező egyén, nemzetség vagy törzs áll a mozgalom élére, a törzsszövetség szervezete is a képletes vérrokonságon alapuló törzs szervezetéhez hasonlóvá módosul. A törzsszövetség — vélt vagy valamilyen törzs, nemzetség vagy egyén által azzá minősített — közös őstől egyenes ágon leszármazó törzsfői nemzetség magához ragadja — akár a képletes vérrokonságot kifejező választási szertartások (pl. vérszerződés) alapján, akár egyszerű hatalmi ténnyel — a szövetség feletti örökös főhatalmat. A törzsszövetség örökös feje a fejedelem, kinek méltósága képletesen bár, de a családapai, nemzetségfői, törzsfői méltóság egyenes leszármazottja. Az örökös fejedelemség ilyképpen részben valódi,

részben fiktív vérségi kapcsolatokra támaszkodó intézmény s épen ez a természete különbözteti meg az egyéni kiválóság által megteremtett késő-órkori monarchiától s az «Isten kegyelmére» hivatkozó középkori királyságtól. Ebből a természetéből következik, hogy bár monarchikus intézménynek látszik, nem áll ellentétben a vérségi kapcsolatokon alapuló vagy legalább is ilyenekre támaszkodó autonóm törzsi és nemzetségi szervezettel. Az örökös fejedelemség alapítása époly kevésbé érinti a törzsi és nemzetségi autonómiát, mint a törzsszövetség kialakulása. Lényegében nem más, mint a laza és időleges törzsszövetség állandóságának intézményes biztosítása a vezéri méltóság örökössé tételével. Az örökös fejedelem a maga háborús idők kivételével szűk korlátok közé szorított hatalmával mintegy megszemélyesítője, képletes kifejezője a törzsszövetség egységének és állandóságának.

Törzsszervezet. A tiszta nemzetségi szervezet után kialakuló állapot, midőn az egymás mellett élő nemzetségek már törzsekbe, tehát politikai egységekbe tömörülnek, a törzsszervezet állapota, ami a tiszta nemzetségi szervezet megszűntétől az örökös fejedelemség bukásáig, illetőleg királysággá, korlátlan monarchiává alakulásáig folytonosan tart. A nemzetségi szervezet tisztán társadalmi és gazdasági fogalmával szemben a törzsszervezet fogalmának már politikai tartalma is van. A kettőnek analóg értelmezése — bár még a szorosan vett szakirodalomban is gyakori jelenség — alapján téves tudományos ítélet. Nemzetség és törzs, nemzetségi szervezettel és törzsszervezettel lényeges jegyeikben különböző történeti alakulatok. Eltérő természetük jut kifejezésre eltérő sorsukban is. A fejlődésnek azon a fokán, mikor az egységes állam, a valódi monarchia megalakul, a törzsszervezet s vele a törzs, mint az új politikai szervezettel ellentétes politikai szerv meg kell, hogy bukják. Viszont a nemzetség, mint társadalmi és gazdasági szerv az új politikai alakulat keretében ahhoz simulva tovább él és működik. Magyarországon pl. a törzsszervezet a királyság alapításakor — Koppány és Ajtony leverése után — végleg megbukott, a nemzetségi szervezet bomlása azonban csak a XIV. században következett be, mikor az új, rendi gazdasági és társadalmi szervezet teljesen kialakult.

Társadalmi rétegek. Szolgák. Idegenek. Az ősi társadalmak nem ismerik az osztálykülönbségeket. A fejlődésnek azon a magasabb fokán azonban, mikor a nemzetségek már törzsekké s még inkább mikor a törzsek törzsszövetséggé tömörülnek, szükségszerűen keletkeznek bizonyos társadalmi különbségek. A törzsfők, vezérek, fejedelem, a jó vitézek, kiváló, ügyesen gazdálkodó vagy szerencsésebb egyének nemzetsége s a tagjaik számszerű gyarapodása miatt hatalomban is gyarapodó nemzetségek kiemelkednek a többi sorából. A tisztségviselés megkülönböztető jegyével díszítve, katonai érdemeik és vagyoni helyzetük következtében egy a többtől mindinkább elkülönülő" előkelőbb társadalmi réteggé alakulnak a törzs, illetőleg törzsszövetség népe körében. Ez a differenciálódás szükségszerűen be kell, hogy következzen, mielőtt a nemzetségek kilépve merev elkülönöttségükből, politikai kötélléssel kapcsolódnak egymáshoz. E rétegződés azonban még korántsem tekinthető

osztályképződésnek. Az osztályképződés akadályja a társadalom vérségi szervezete, melynek értelmében mindenki tagja valamely nemzetségnek és részese a nemzetségi, közvetve tehát a törzsi és törzsszövetségi autonómiának, így lényegében a társadalom minden tagja egyenlő. Mindazonáltal ebben a társadalmi rétegződésben lehetetlen fel nem ismernünk a törzsszervezet bukása után azonnal meginduló osztályképződés egyik legfontosabb előfeltételét. Az osztályképződés másik fontos előfeltételét is megtaláljuk az ősi társadalomban, de annak tulajdonképeni keretein kívül. Már a tiszta nemzetségi szervezet korában, de különösen a törzsszervezet későbbi fokán mind fontosabb szerepet töltenek be a nemzetségi gazdaságokban a hadifoglyoktól, a törzs vándorlásai közben behódolt, leigázott idegenektől származó szolgák, a későbbi alacsonyabb társadalmi osztályok ősei. A szolga nem volt tagja a társadalmi szervezetnek. Mint vagyontárgy felett az őt birtokbavevő nemzetség korlátlan hatalmat gyakorolt, de épen mint gazdaságilag értékes tárgy élvezte is az őt birtokló nemzetség védelmét. Helyzetük — a hadjáratok idején fölös számban foglyul ejtett és vásárra hurcolt hadifoglyokról nem szólva — általában kedvezőbb, mint az ókori és a főleg spanyol-portugál rabszolgakereskedés révén forgalomba jött újkori néger rabszolgák helyzete. A háztartásban alkalmazott szolga — bár kíméletes bánásmódban nem részesült — a primitív népeknél minden jogtalansága mellett is sokkal inkább a családhoz tartozott, semhogy rájuk az embertelen bánásmód rendszerességét imputáló rabszolga szó volna alkalmazható. Még kedvezőbb a hódolt népségből kikerülő önálló háztartást folytató, ősfoglalkozást űző, pásztor és földműves szolgák helyzete, kik az úrnak, illetőleg hódoltató nemzetségnek fizetett termény adó fejében védelemben részesültek s maguk élvezték munkájuk gyümölcsét. Társadalmon kívüli népelemet alkottak a törzsek népe közt, különösen a fejlődés magasabb fokán gyakrabban letelepedő idegenek — kereskedők, kézművesek stb. Ezek a szolgákhoz hasonlóan egyes nemzetségek, többnyire a törzsfők, később a fejedelem nemzetségének védelme alá húzódva s ennek adózva élnek viszonylag független életet.

* * *

A jelenségek és összefüggésük teljes megértése és helyes értékelése végett egységes fejlődési folyamat keretében igyekeztem róluk képet adni. Ki kell azonban emelnem, hogy ez a fejlődési folyamat tipikus ugyan, de nem törvényszerű. Nem minden társadalom megy szükségképen és teljesen végig az itt vázolt fejlődésen s az ismertetett jelenségek mindegyike nem jelentkezik vagy legalábbis nem tökéletes egyformaságban jelentkezik mindenütt. Különböző népeknél, különböző helyen és korban a tipikus kereteken belül a részletekben s néha lényeges részletekben is individuális jelenségekkel találkozunk. A fejlődésre ható külső és belső erők, a történeti tényezők individualitása magát a fejlődést is individualissá teszi.

Hóman Bálint.

A SAJTÓKÉRDÉSRŐL.

A SAJTÓKÉRDÉS mindannyiszor felmerül, valahányszor nagy tömeg-
mozgalmak lehetősége érzik a levegőben, avagy tömegek újabb
eszmékkel való áthatására gondolnak. Mivel a tömegek mindig
könnyen óhajtják nem megalkotni, hanem megszerezni vélemé-
nyüket, (mint már Fichte mondotta: fix und fertig aus der Fabrik
beziehen), újságra szorulnak. A tömegek, helyesebben tényleges
tömegek ritkán hozhatók össze, csak nagy és hirtelen emóciók hatása
alatt, tehát ama második fajú tömeghez kell fordulni, melyet «közönség-
nek» mondunk. Látni fogjuk s ez ép mondanivalónk lényege, bizonyos
jellemvonások a «szétszórt tömegben», azaz a nagyközönségben és a reális
tömegben azonosak.¹ Mi sem természetesebb, mint az, hogy elsősorban a
sajtó szerepére politikai vonatkozásában gondolnak. Beledobban e kérdés
a parlamentek rögtönző hevű szónokainak fantáziájába, rálopózik publi-
cisták tollára s arra gondolnak, nem lehetne-e a sajtót épen a korszerűnek
érett mozgalom szolgálatába állítani, avagy fordítva, ha a sajtót vesze-
delmesnek találják, nem lehetne-e azt valamikép «megrendszabályozni».¹
A politikus eszmetárából ilyenkor tervek indulnak útnak, melyek leg-
főképp és legelőször paragrafus-formákban remélnék megtestesülést.

Kultúrpolitika és állam — nem egy tényező, hanem kettő, külön,
önálló szellemmel.³ Ezt azok, akik folyton és kizárólag az állam akció-
szférájára gondolnak,⁴ állandóan összekeverik. És ez ma is oly termé-
szetes, hiszen mindent az államtól szeretünk várni, egyedüli rendező
(koordinatív) erőnek az államot tartjuk. Úgy véljük, hogy a sajtó
kérdésében egészen másféle természetű problémát kell látnunk s amint
nehéz a gondolatot irányítani állami eszközökkel, úgy nehéz a sajtót
is. Úgy véljük, a sajtó irányítása nem állam-, hanem kultúrpoli-
tikai kérdés. S vájjon mit tehetnek paragrafus-emberek, hivatalnokok
oly, bámulatosan komplikált szervezet precíz működésben-tartásánál,

¹ V. ö. Társadalom alkotó erők c. munkánk (Bp. 1920.) 203—212.
lapjait. K. ny. Tömeglélektani jelenségek a társadalomban,
1920. 13—22. k.

² Így Zsilinszky Endre Nemzeti újjászületés és a sajtó. Bp.
1920. 60. l., később 64. l. még radikálisabban.

³ Errenézve ez év folyamán megjelenő kultúrpolitikai vázlatunkban fogunk
szólni. Egy történeti bevezetőnk A kultúrpolitika feladatköre, a
M. Nemz. Szöv. 1921. 2. és 3. számában.

⁴ Így az annak idején neves s ma is figyelemreméltó író, Lor. v. Stein,
Verwaltungslehre 6. köt. II. Hauptgebiet, 2. Teil. Die allgemeine
Bildung und die Presse, 1868.

minő a sajtó, amely kinőtt a hivatalosok kis ügyeiből s amely mögött voltaképp ismeretlen mélységű és terjedelmű társadalom áll? Hiszen mi eddig az irodalmával sem törődtünk eléggé e kérdésnek, nem szólva arról, hogy a sajtó szociológiája még alig tárgyalt valami¹ s a kérdés minden vonatkozása, tehát gazdasági is, — amely sajátosan mutatja a nagy kapitalizmus újabb tombolásait s — mennyire bonyolódott. S a politikus hajlandó rábízni mindent az egyedül üdvözítő paragrafusok mesztérére. A sajtó mindenképp elsőrangú kérdés s a kultúrpolitika egyetemesszemszögéből kell tekintenünk. A kultúrpolitika pedig maga bonyolult lévén, megpróbálunk első tájékozásul néhány szempontot érinteni, hogy a sajtó egész funkciója legalább egy darabig a helyes irányban legyen kereshető.

I.

A XIX. század kultúrkaosza csak akkor tűnnék fel igazi világosságában, ha át tudnók tekinteni, minő rendezetlenségek voltak a kultúrpolitika elveinek, egységes rendszerének terén. Mik a kultúrpolitika elvei? Egy társadalom jövőbevégyődésének produktív energia-formái kritikai értékrendszerben és norma-komplexumban kifejezve. Am hol van ma oly vizsgálódás, mely e téren valóban egy érték-totalitást hordoz? Hogyan tudjuk az iskolaügyet és színházat, irodalmat és tudományt, múzeumokat és a sajtót egységes szempontok alá foglalni?³ Már pedig a kultúrpolitikának csak akkor remélhetjük tartósabb és szervezesebb épületét, ha bizonyos rendet tartunk, elveket keresünk. A kultúrpolitikának nézetünk szerint hat, egészen sajátos probléma-komplexuma van s ezek a következők: 1. az iskolapolitika, 2. a tudománypolitika, 3. az irodalom-, 4. a sajtópolitika, 5. a színház-, 6. a művészetpolitika.

Mindezek, ha mélyére tekintünk, expressis verbis csak «sziner-gikus» értelemben (Lester Ward) veendő s érthetőek meg. A kultúrpolitikában nincsenek sejtközi hézagok. A kultúrpolitikában hiába keresünk egy színműködés-centrumot, vagy alárendelődesi elvet. Egy és

¹ Nálunk eddig Szabó L. A modern újságírás Év. n. (1906). című novellaszerű cikkvázlatain kívül alig van egyáltalán bárminő cikk vagy könyv. A külföldi irodalomból ld. k. Bücher, Das Zeitungswesen (Kult: d. Geg. I. 1.) 2. kiad., 1912. s itt 555. lapon elég bő, de hiányos irodalom. Alig mentünk túl E. Löbl munkáján: Kultur u. Presse, Lpz. Duncker u. H. 1903., továbbá: Scott-James, The influence of the presse (1913.), Maze-Sencier, Le rôle de la presse sociale et morale de la presse (1911.), Herm. Diez, Das Zeitungswesen, 2. kiadásban is, (1919.), Dibblee, The newspaper (1911.) stb.

² Nem is gondoljuk a sokféle lap neve alapján, hogy pl. Berlin lapjai már csak néhány óriásvállalat (Mosse, Scherl, Ullstein) tulajdonosai. (Diez, 124* 1.). Northcliffe pedig elég csak rá gondolnunk,

³ Igen tanulságos. A «Die Kultur der Gegenwart» egész nagy, bevezető kötete: Die allgemeinen Grundlagen der Kultur der Gegenwart, Lpz., 1906. 2. kiad. is. 1912. Lexis, Paulsen, Dietz, K. Bücher stb. tollából sehol sem tartalmaz kultúrpolitikai egységsszempontokat;

egységes minden s csakis mint egy szervezet, funkcionálhat egy egészséges társadalomtestben.

Mindenekelőtt a kultúrpolitikában bizonyos szempontokból kell kiindulnunk s valamennyi kultúrpolitikai tényezőt rá kell sorban tennünk mindama szempontok mérlegére. Azaz mindannyiszor, valahányszor kultúrhatás analízisét kíséreljük meg, meg kell vizsgálnunk, mit jelent az illető mozzanat 1. a kultúrhatás idejére nézve, mit 2. a kultúrhatás minőségére, 3. a kultúrhatás extenzitására, 4. intenzitására, 5. gyorsaságára, 6. folytonosságára nézve.

Ez a hat szempont sajátos rendezőerejű. Így pl. az iskolapolitikát, amelyben mindennemű kultúrhatás tekintetbe jó, csak azzal definiálhatjuk, hogy a kultúrhatás idejére hivatkozunk, mely a legnagyobb receptivitás, illetve nevelhetőség korszaka. A tudomány-, irodalom-, művészetpolitika igen különbözik a kultúrhatás extenzitása és minősége szempontjából. Az irodalom- és sajtópolitika pedig a kultúrhatás gyorsaságában és folytonosságában erős különbséget mutatnak.

Még nem érkeztünk el odáig, hogy az egyes kultúrtenyezőknél (iskola, sajtó, irodalom stb.) hatását pontosan analizálni tudjuk. Akik azonban a mai szociológiában nemcsak villámhárítót látnak, mely tetszése szerint és válogatás nélkül vesz fel gondolatvillanásokat, hanem komoly stúdiumot, azok meg fognak győződni, hogy a kultúrszociológiai analízis már messze jutott a megfigyelt jelenségekben, lényegesen fölülelmedve a köznap tudatán. Hiszen a köznap tudatán az iskola sem több, sem kevesebb, mint iskola, azaz egy öncentrumú világ, az irodalom pedig irodalom vagy művészet egy l'art pour l'art-os mikrokozmosz kerék lezártágában, a tudomány hasonlókép. A kultúrpolitika nem tűri ezeket az egyoldalú nézeteket. A kultúrpolitika egységének megbontása nem lehetséges az illető intézmény kára nélkül. Hasonlókép, ha a kultúrpolitika egy területén minden szükségeset megteszünk és mindent helyesen, úgy még alig tettünk valamit, mert azt, amit az egyik téren véghezviszünk, biztosítanunk is kell s csak akkor biztosítjuk elért eredményünket, ha a többi kultúrpolitikai irányban is minden szükségeset megteszünk. A legkiáltóbb erre a pedagógusok szűklátása. Hiába van jó iskolapolitikánk, ha nincs mellette, szoros kapcsolatban vele, jó irodalom- és sajtópolitikánk, mert amit az iskola egy évtizeden át elvégez, azt elronthatja egy év alatt egy helytelen irányú irodalom, egy romlott sajtó.

És itt korántsem szabad megállanunk. Ha van jó iskola- és irodalompolitikánk, még mindig csak elégtelen vagy gyenge eredményt érünk el, ha nincs jó tudománypolitikánk. Régi idők naiv kultúrpolitikátlansága igen ferde módon fogta fel a tudomány társadalmi funkcióját, azt képzelve, hogy a tudomány kizárólag a tudományé. Ezt maguk a tudósok elmék is minduntalan hangoztatták: la science pour la science. Igen téves lehet azonban ennek az elvnek interpretálása, mert ez elv nem annyit jelent, hogy a tudomány egy külön bolygó szellemünk birodalmában, amely teljesen a maga törvényei szerint

mozog, hanem csak annyit, hogy a tudomány ne hódoljon se a pillanat ide-odatolódo érdeklődés hullámainak, sem pedig a gyakorlat rögtöni eredmény-várásainak, hanem a tudomány legyen aránylagosan független úgy a pillanat, mint a gyakorlati alkalmazás ösztönzésével szemben.

A tudomány az igazságért van. S a társadalom is — többek között — az igazságért van. így egy közös értéktalajon találkoznak, így a tudomány fölkeresheti a társadalmat, mely támasza lehet törekvéseinek.

A tudomány akarattal sem zárkozhatott el az élettől. A tudomány folytonos hatást gyakorol a körülöttünk levő természeti és társadalmi környezet felfogására. A tudomány, mely tévedéseket portál, nemesak önmagát infektálja, hanem infektálja a társadalmat is, helytelen és gyanús nézetek egész özönével. Az elmúlt században például özönével áradtak elő minden zugból darwini hatások s a vége — Darwintól függetlenül — mégis csak az lett, hogy ami a biológiában helyes lehetett, nem lehetett helyes az emberi társadalomban. A *struggle for life* gondolata, mely csak a «létért» való küzdelmet hirdette, kitenyészett egy farkas-intelligenciát, egy individuálisan küzdő homo-lupust, amely voltaképp nem «létért», hanem mindennemű kényelemért habzolt össze előnyöket, tekintet nélkül mások kárára.¹

Nemcsak a naiv élettelfogásra hatnak «elméletek». Észrevétlenül hat a tudomány mindenekelőtt a meggondoltabb irodalomra is. Gondoljunk csak a biológiából az irodalomtörténetbe átszivárgó *m i l i e u*-elméleltre, mely a hatalmas és fényes tollú Taine útján terjeszkedett tovább; de egyre tovább hatva, végre is átment naturalisták, Zolák stb. túlzásaiba, midőn mindenfelé környezethatást vadásztak s elfeledték a kérdés elejét (mit egyébként a gondolat-anya: a biológia is elfeledett), hogy t. i. a magasabb fajokra, főképp az emberre nézve a környezet nem fix,- hanem «plasztikus», épen bizonyos kultúrniveau arányában. Ama quasi-biologista, Taine-epigon irodalom-elmélet átszivárgott az irodalomba, ez viszont a közfelfogásba s ime, valamiként mégis élénk állott ama, Nietzschevel «historismus»-ba belebetegedett ember, a moralista nyelvén a magát minden oldalról «determinálva» látó, bágyadt akarattalan ember — ez is vég-eredményben *m o r á l i s* hatás, holott eredetileg *t h e o r e t i k u m* volt.

Nem elégedtünk meg általánosságokkal; konkrétumokra hivatkoztunk, arra, hogy a biológia elméleti kitódulásai hogyan válnak helytelen életnézetté. Persze a biológusok tiltakoznak a «nagyközönség» naiv magyarázatai, mondhatnók túlmagyarázatai ellen. Ők csak a «la science pour la science» álláspontján vannak, ámde végeredményében — akarva nem akarva is — előttünk áll a kulturális élet egysége, ahol semmi sem marad elzártan.²

¹ Hiába mentik újabban is, mint Erich Becher, ki épen a darwinizmustól vár új etikát. *Der Darwinismus und die soziale Ethik*. 1909.

² A szociológia is csak újabban tudott kiemelkedni biológiai hagyományokból s csak részben, még ha több író már új nyomot keres is, pl. R. Worms, *Les principes biologique de l'évolution sociale*. 1910. 77. lk. és *Philosophie des sciences sociales*. 1907. III. 273. l.

Milliófelé ágaznak a szellemi összefüggés száalai — messze a gazdaságpolitikáig. Ha nincs jó tudománypolitikánk, mely nem csak «a» tudományra, hanem a társadalomra is tekintettel van, elveszítjük a játszmat. Elveszítjük az irodalomban is. Kissé különös ezt bizonyára l'art pour l'art-elvű íróknak hallani, akik a tiszta művészet számára újabban már «alázatos» meghódolást kezdtek követelni. Az irodalom sem önálló kultúr-bolygó. Igaz és megengedjük, az írónak egészen más az öntudata a maga tevékenységéről, azt hívén, hogy ő «teremt», saját «egyénisége» törvényei szerint. Ez lehet egy szubjektive kellemes és függetlenítő elv (a kérdés aszerint igazodik, hogy in concreto mivel szemben). Ha azonban ismét szélesebben fogjuk meg kultúrproblémánkat, rájövünk arra, hogy az írói tevékenység lényege voltaképp szemléleti vagy szemléletszerű funkciókból áll, ámde helyesen adva értelmet e kifejezésnek, nem más az, mint a társadalmi (és természeti) környezet szemlélete, az, amit újabban a theoria-mentességet kikerülendő, «s z o c i o g n ó z i s n a k» mondunk. Ez sem egy-kettőre megoldható probléma s nem feladatunk e helyen pszichológiába bocsátkozni, de feladatunk legalább a probléma körvonalait kiérezni, kitapogatni a legfontosabb kultúrformák legfeltűnőbb plasztikáját, hogy majd a sajtó eddigelé misztikus kultúrformája is összehasonlítható legyen.

Azt mondtuk kezdetben egy, elméletinek látszó tételünkben, hogy a kultúra¹ egyes ágait, az irodalmat, művészetet, tudományt, sajtót stb. bizonyos szempontok mérlegére kell tennünk. Világossá válik az, mennyire más az irodalom és a tudomány funkcionális beállítása a társadalomban úgy az extenzitás, mint a hatásminőség, valamint pedig a hatás intenzitására nézve. A tudomány (és vallás) igen intenzív hatású, de extenzivitása lényegesen csekélyebb, mint az irodalomé. Most összehasonlításul szembeállítjuk a színházat.

Miben áll a színház (és mozgóképház) sajátos ereje, miben az a lelkeket megmozgató hatalom, mely oly varázssal vonzza magához a társadalom nagy részét — különben tekintélyes költségessége mellett. (Az újság viszont kénytelen fillérekkel megelégedni a színházakkal szemben.) Ismét némi pszichológiai elmélyedés vezet útra. Ha arra gondolunk, hogy a nagyközönségnek képek kelljenek, épúgy amint a nagy tömeget is képek mozgatják meg,² rájövünk, minő kevés a reflexiós elem a társadalom életében. Gondolataink mögött «képek» állanak, «benyomások» szerint ítélünk, mindez arra vezet, hogy a társadalomlélektanban meg kell látnunk azt, amit az egyéni lélektanok elhalványítanak: a már említett szemlélet kérdését. A pszichológia valamiképp a szemléletből képzeteket csinált s ezeket dolgoztatta fel a fantáziával. A kettő között azonban egy széles világ van. Mi például egy írott mű, regény vagy vers elevenségének oka? Sajátos az, hogy a szemlélet nem mind válik reprodukálhatóvá, s a pusztá, teremtő fantázia-kép sem oly gyakori, hanem

¹ A kultúra szó sókkal tágabb jelentőségkörre mutat, mint a kizárólag szellemi kultúrára. Itt azonban félreértés nélkül az utóbbira gondolunk állandóan.

² V. ö. Le Bon: A tömegek lélektana. M. ford. (Kultúra és Tud.)

van egy szekunder-sorozat, mely ezernyi adalék nyomán halad, s végig-suhantál elménken «színt» színre, élettelses képet képre, amely nem reprodukált valami és nem is produkált, fantázia kép. Térjünk a színházra. Nézzük meg, hogy mi az, amit ott élünk át: élénk, tüzes szemléleteket, s itt a lényeg. Gondoljunk arra, hogy mi az, ami például a darab egy színének leírásánál, a szöveg olvasásánál bennünk keletkezik: fakó árnyak, s amelyben fáradságosan kell nekünk, olvasóknak képpé egyesíteni ezernyi adalékot. A színpadon előttünk van egy összkép színesen: a színház egyszerre ad primer és szekunder képeket, de ez utóbbit mindig vagy lehetőleg lefordítva az előbbire. Mindez felülmúlja az irodalmat, más valami, ezért mondjuk a színházat sui generis kultúr-formának, ezért más a «könyvdráma» (mely voltaképp «irodalmi» mű) és más az igazi színházszerű mű.

A színház-hatás igen intenzív, de nem csak az előbbi okokból. Az irodalmi műnél ezer alkalom van az olvasónak félbeszakítani az élményfonalat, avagy reflexióval távolodni el tőle. Ezzel szemben a színház és mozgó végigvezet bennünket, megállás és másratérhetés nélkül — sajátos kultúrtény ez, amire utaltunk: az élményfolytonosság megszakíthatatlansága. Ez a színház főereje a szemléletes elem gazdagsága mellett, ezzel nem versenyezhet az irodalom, a sajtó sem.

Látjuk, van lényeges alapja annak, hogy külön irodalom és színház[^] politikáról beszélünk, mert a hatásmódjuk más, s akármely térre megyünk, mindenütt csak egy-egy különös erő domborodik ki, s ezt kell épen gyümölcsöztetnünk. Amint a színházban képszerűséget és az élményfolytonosságot előmozdító változatosságot kell keresnünk, az irodalomban mást, úgy a tudományban és iskolában ismét új elemekre építünk. Mindenütt a kultúrhatás minősége mellett megtekintjük, mennyire bírunk extenzív és intenzív hatást elérni, mennyire bírunk élményfolytonosságot elérni. Ezen a ponton lép fel a sajtó negatívuma: a sajtó percnyi létet kér, perceket kell kitöltenie. Ebben áll sajátos ereje: meg tudja ragadni a percet; gyöngesége, mert csak percei vannak.

II.

Miért kell külön az irodalomról és külön a sajtóról beszélünk, mikor a közfelfogásban a sajtó beletartozik az irodalomba? Úgy véljük, ez is egyike a régi differenciálatlanságoknak, amikor külsőségekből indultak ki. Mert végre is az újságot kezdetben csakugyan írták, a római «acta diurna» korában, avagy akkor, amikor a jámbor kölni egyházi összeírta a híreket, sajátkezével sokszorosította és saját maga hordta ki. Egyszerű idők: egy a kiadótulajdonos, az újságíró, nyomdász és kihordó. És az is különös, hogy olykor az újság nem más, mint egy plakát. Ama bizonyos velencei ember ugyancsak el volt látva üzleti érzékkel: jöttek hajók felől a hírek és a velencei üzletemberek egyenként mentek egy oszlop elé, hol a hírek föl voltak jegyezve. Ámde a följegyző «kiadótulajdonos» rátartotta a kezét s csak pénzért engedte elolvasni az ő «újságját». A mai idők gyorsajtójáig és rotációs gépig ezerféle az újság

arca, de soha sem lehet összetéveszteni az irodalommal, mert más a jelleme. Kultúrpolitikailag sem tartozik bele a sajtópolitika az irodalompolitikába, mert a funkciók, a hatások különbözők.

Mindenekelőtt általánosságban meg kell jegyeznünk, hogy lényegi különbség húzódik be oly kultúrhatásokba, melyek *incidental*is, illetve *rendezett* hatások. Az újság, a rövidebb röpirat (lap), a kiáltvány, a plakát *incidental*isak, hatásmódjukban hasonlítani törekednek a gyűjtőhöz, mely robbanóanyaghoz ér. Ez természetes *lejtőpálya*, természetes az, hogy az újság olyan, mint lennie kellett, mint kialakulnia kellett, azaz nem az újságírók sajátos emberfaja, *genus irritabile-vatum* teszi az újságot újsággá, hanem ők idomulnak hozzá az újság természetesen kialakuló céljához. Könyvtudósok és logikusan gondolkozni szerető emberek mindig csodálkoznak azon, hogy az újság oly «felületes» s úgy képzelik, nem ilyennek kellene lennie, hanem valaminő komolyabb-könyvfélének. Nem is szeretik az újságírókat, mert valaminő belső ellenőrfélét látnak benne, aki felettük áll. Jól érzi ki egyik író, Brunhuber: «Az, állandó és kellemetlen tudat, melyet az egész társadalom érez magában» ennek a titokzatos hatalomnak (melyet sajtónak nevezünk) állandó és szigorú ellenőrzése alatt állani, okoz bizonyos félelmet, sőt rejtett, ösztön-szerű gyűlöletet is, amely átcsap azok lenézésébe, akik eme könyörtelent és terhesnek érzett bíróságot szolgálásban állanak».¹ Valóban, az újság a modern társas ellenőrzés (értve e szót pontosabb szociológiai értelmében²) egyik sajátos formája s az ellenőrzés bizonyos géne-nel jár kétségtelenül.³

Íme, ily ellenőrző szerepe az irodalomnak alig van, lírának, epikának pl. nincs, egyedül a — ritkán megszólaló — kritikai műnek. Gyökeres tévedés az újságot másnak gondolni, ami, nem az «irodalom» egy faja, hanem épen újság.

Az irodalom ambíciója ama rendezett behatás, az olvasó tartósabb lekötése és az olvasóra való logizálhatóság. Van egy irodalmi műfaj, amely mintegy belopózott az újságba, ott lombosodott, ott terjedt el, mert ez «irodalmi» és «sajtó»-hatást — bizonyos mértékig — egyesíteni tud. Ez a novella, de ez átmeneti területen túl élénk eltérés jelentkezik irodalmi mű és újság között *ráhatás rögtönössége* és *kimúlása* az utóbbinál, a hatás megújíthatósága az előbbinél. Sophokles ma is hat, Dantét ma is olvassák, mint egykor, Petőfit és Goethét mindig is fogják olvasni, de a «Kossuth Hirlapja» számai megjelenésük alkalmával elvégezték szerepüket épúgy, mint egy proklamáció. Ha a régi újságlapot újból olvassák, úgy annak célja már tanulmány, az már «irodalommá» lett, specifikus sajtóhatás nélkül. Elmondhatni, a sajtóhatás olyan, mint a kilőtt golyóé: ha nem talál célt pillanatnyilag, úgy homokba fullad, céltalan, kultúrpolitikailag *quantitativement négligéable*.

Az irodalomhatás megújuló jellegében tehát az is bent van, hogy

¹Das moderne Zeitungswesen. 1907. 80. l.

² A. Ross, Social control. New-York, 1901.

³ «Az újságíró szükséges rossz. Ámde nemcsak az a baj, ha az újságíró beszél, hanem az is, ha egészen megnémul.» Szabó L.: A modern újságírás. 1916. 50. l.

míg a hírlap naponként kivégzi önmagát, makulátúrává lesz, addig a könyvhatás tartós, sokszoros lévén, a megjelenő irodalom mindig hozzájárul az előzőhöz; a régivel verseny jó ugyan létre s idővel itt is porlepi a könyvek bizonyos állományát, bizonyos kultúrhalmozódás mégis létrejön: az irodalompolitikában éppen ezért nemcsak arról van szó, hogy mit minő elvek szerint teremtünk, hanem arról is, mit minő elvek szerint tartunk meg. Ez a kérdés a sajtópolitikában teljesen hiányzik: új kiadást egy régi újságpéldányból aligha lát bármely idők világirodalma.

Mi tehát az újság? Miben található meg lényegét? Bizonyára abban, hogy van egy társadalmi szükséglet, melyet ki kell elégíteni s ez speciálisan történik speciális társadalomban. Ennek a társadalomnak képe csak újabban kezd kibontakozni, a tömeglélektan szempontjai mellett. Tömeglélektani írók eddig arra hivatkoztak, hogy a tömeg éppen hirtelen alakul s azt következtetik, hogy a speciális tömegjellem éppen a tömegeből, a tömeges együtt létből keletkezik s ebből is magyarázható. A dolog egészen másképp áll, ha felismerjük, hogy «a tömeg az atomérzést (az anonimitást) nem teremti, hanem csak fokozza».¹ Így elének áll egy messze-terjedő probléma: a társadalom anonimizálódása rájövünk, az anonimitás általános társadalmi lehetőség, teljes függetlenül a tömeges együttlétől.

Itt kezdődik a sajtó problémája, speciális funkciója. Íme, a tömegben feláll «egy szónok» s a tömeg ismeretlenül is aláveti magát hatásának. A mai társadalomban «egy újságíró» szavára hallgatnak, nem keresve — «természetes»j mert már intézményszerű — azt, ki az illető, minő személyiség nyilatkozik meg benne. Az újság szólal meg s e ma abszolúte nem feltűnő dolog éppen a probléma: anonim hatás anonim társadalomra. Az, ami forradalmaknál csak koncentráltan jelentkezik s csak ezért feltűnő, megvan «békében» is, az ismeretlenség homályából feltűnő, «egyszerre» megszólaló ember. Ámde ez ismeretlen ember mindig megvolt s mint újságíró, talán gyakran is nyilvánította véleményét, meghallgatásra találva, érezve, hogy hat. Ha ő megjelenik, voltaképp csak láthatóbbá lesz. Az irodalomban másképp áll a dolog; ha Jókai, Balzac állandóan névtelenül írtak volna regényeket, ha Hauptmann Gerhard vagy Corneille személytelenül adtak volna ki színműveket, ha Baudelaire vagy Arany verses könyvei név nélkül jelentek volna meg, ezt «természetelieneknek» találnók. Az újságban nem. Nem az ismeretlenség a feltűnő, hanem az ismeretlenség principiális akarása. Az újság anonimitását mindig problémának érezték, melytől az újság fejlődése függ,² érezték főképp az író szempontjából, aki valósággal eldobja magától a nevét, midőn a szerkesztőségbe beköltözik, érezték az üzlet szempontjából (sajátos, a kiadók féltékenyen ügyelnek a minél teljesebb anonimitásra³) stb. Nem

¹ Társadalomalkotó erők, 200. lap.

² «Anonymity is the institution on which the peculiar success of British journalism is founded.» Dibblee, The newspaper, 1913. 102. l.

³ Helyesen jegyzi fel Dibblee, hogy: «egy fényes név időleges birtokának előnye — kétes; mert csillogásával összekapcsolódhat a fégyelmezetlenségel.»

igen látták be azonban,¹ hogy az újság anonimitásának sajátos pszichológiai alapja van, s ennek lényegére röviden rámutatunk. Nem az újság hozza létre az anonimitást, hanem a közönség; ennek anonimitása ott csak megjelenik, s ez tömeglélektani probléma. Egyénlélektanilag úgy áll a dolog, hogy ha egy szerző nevével ellátott cikk jelenik meg, úgy ebben természetesen az nyilatkozik meg, hogy a szerző, mint egyéniség, «társas distanciában» marad (ezt is pontosabb szociológiai szempontból tekintsük²). Az irodalmi mű jellege abban van, hogy személyes elemet hordoz, egy én szólal ki, s egy én elvileg én akar maradni. Ezzel szemben a sajtó jelleme abban van, hogy a sajtó elvileg «mi» akar lenni (a kifejezés igen szokatlan, de pszichológiailag pontosan fedi a tényállást). Aki nem irodalomszerű, hanem sajtószerű dolgot közöl, nem ama társas distanciát keresi, hanem ellenkezőleg teljes hozzátaladást a közönséghez: az újságíró a maga egyéniségében a közönség életét óhajtja élni, az újságíró (sit venia verbo) nem egyéb, mint koncentrált közönség. Az u. n. «visszaható szuggesztiónak» sajátos formája ez — az ismert német pártvezérel: «Vezérük vagyok, tehát követnem kell őket». Tehát igazat kell adnunk Büchnernek (aki a dolgot mégis a legvilágosabban írja ki): «Nem helyes az, amint állítani szokták, hogy a sajtó a közvéleményt csinálja, avagy hogy ez abban benne van».³ Itt jelentkezik egy probléma, melynek nyelvi kifejezése ingadozó: a közvélemény sokak véleménye lehet, de nem nyilvánított vélemény (a németben mind a kettő egy kifejezésbe játszik össze, mint Büchernél: Die Volksmeinung wird erst zur «öffentlichen Meinung» indem sie in den Zeitungen verlautbart wird). Aki tehát azt véli, hogy az újságíró csinálja a közvéleményt; gyakran téved, mert csak nyilvánítja. Az újságíró nem abban az értelemben ír és szuggeral, mint az irodalmi mű alkotója; az újság funkciója toto genere különbözik az irodalmi műtől: az anonimitásban, tehát gyökeresen eltértünk a régi felfogástól, mely az újság lényegét⁴ valamiként a periodikus meg-

¹ Még Bücher K. sem. Das Zeitungswesen, Die Kult. d. Gegenw., aki pedig (2. kiad.) külön fejezetben tárgyalja.

² A «társas distancia» kérdését ezidőszert legjobban Simmel fejtegeti: Soziologie, 1908., bár még csak többé-kevésbé helyes problémaföltevésben. Az írók ama «distanciáját» olykor mértéktelenül túlozzák. Így olvassuk egy «Író és közönség» c. cikkben: «A művésznak csak egy kötelessége van a közönség iránt: nem törődni a közönységgel. Akkor tiszteli meg, ha nem hajol meg előtte; sem a közönség, sem az állam, sem senki a világon nem diktálhat az írónak, nem szabhatja meg, mit s hogyan írjon, valljon, lásson és érezzen; az irodalom csak a prendre ou a laisser; vagy elfogadom olyanul amilyen, vagy le kell mondanom róla». Ez merev individualizmus. Ezért kell tehát (i. m. 108.) «alázatos meghajlás a művészi változtathatatlan törvényei (?) előtte. Ignatus, kísérletek. 1910. 107. 1.

³ Das Zeitungswesen (id. h. 1906. 508. 1.)

⁴ A hírlapfogalom meghatározását a «Kölnische Zeitung» volt szerkesztője, Brunhuber ügyes munkájában: Das moderne Zeitungswesen, Lpz. 1907. 9—52. lk. aránylagos gonddal igyekszik megtalálni. Általános meghatározó tényezők: a folytatatlagos megjelenés, a nyilvános megjelenés, a korszerű tartalom;

jelenési formában, az «általános érdekből», aktualitásból, mechanikus sokszorosításban¹ s más effélében találja. Lehet ugyan távolabbi, de csak akcidentális eltérés az «aktualitás-elv», vagy más mozzanat; a főtény végre is a lelki struktúra, mely az újságíróvá teszi, az, hogy énjét úgy tudja kitágítani s variálni, hogy a maga közönségét magába foglalja. Nem csak a közönségnek ír, hanem mintegy a közönség író. Ezt a kérdést is elhanyagolta az irodalom, holott társadalomlélektanilag kiválóképp érdekes s látjuk ebben is, hogy az újságíró a mai társadalom természetes fejlődésvonalához simul. Az az érdekes fordulat következett be (ezt is megszoktuk s nem látja az újságelméleti irodalom sem), hogy egyszerre — minden feltűnés nélkül — magával a közönséggel kezdték írni a lapot: «*l e t t e r s t o t h e E d i t o r*», először a «Times»-ben érvényesült szélesebben, «míg Németországban a közönségnek azzal kell megelégednie, amit újságja ad».² Ez sem volt elég. Most már a közönséget egyenesen faggatni kezdték s létrejött az ú j s á g - e n q u é t e, mely nálunk egy időben valósággal dühöngött és létrejött s ma is virágozik az i n t e r v i e w. Az újságíró, odajutottunk, nem is közönségként ír, hanem közönséggel írat.

Mindinkább feltalálhatók az anoním megszólalás sajátos formái s most térjünk ki erre a centrális kérdésre, az anonimitásra, melyet félreértett az irodalom általában.

III.

Az anonimitás a legfontosabb kérdés a gyakorlat és a felelősség szempontjából. Többen úgy vélik, hogy az anonimitás csak szokáson alapuló s le lehet tenni róla, az író érdekében (Szabó).³ Brunhuber úgy véli: (a politikai nézetek folytonossága következtében) «az újságírói munka névtelensége... mélyebb célt ér el: az egyéni munka megsemmisítése az egyéntelen szerkesztőségi munka javára bizonyos igazolást nyer».⁴ Idézi egy kartársát, ki szerint «egy valódi újságíró» ahhoz van hozzá szokva, hogy mindig másokért küzdjön ... Gyakran elfeledi és elveszti végre önmagát. Tiszta objektummá válik, gondolkozása és érzése az

speciális jelzők: a tartalom sokoldalúsága (ám hova sorozhatok pl. a sport-újságok?), az érdeklődés általánossága (mi amaz «általánosság» értelme pl. tőzsdelapnál?). Meghatározása ez: «Az újság közelebbi értelemben minden időnként megjelenő, egyénileg határozatlan körnek hozzáférhető közlemény sokoldalú, korszerű, általános érdekű tartalommal».

¹ E. Löbl, Kultur und Presse, 1003. 21. 1. Bücher K. is így. A telefonhírmondó nálunk élesen megcáfolja, hogy ez nem lényeges.

² Bücher, Die deutsche Tagespresse. die Kritik (személyes-polémikus munka). Tübingen, 1915. 111.

³ Szabó: A modern újságírás. Év n. (1916.), 197. «A magyar lapok nem szokták cikkeik szerzőjének nevét közölni) stb. «Az újság kiadójának az az érdeke, hogy a közönség előtt ne nevezze meg az újság cikkeinek szerzőit... Végeredményben nem káros, hanem hasznos volna a lapkiadóra nézve is az anonimitás megszüntetése».

⁴ Das Zeitungswesen, 1906. 68. 1.

övéből az újságjába ömlik át, már nem is önálló valami, hanem munkájának pusztá eszköze.¹ Íme, kialakul az újság (hegeli értelemben vett) «objektív szelleme;» a *distanciafeloszlás* teljessége is ezzel kapcsolatos. Dibblee² azt mondja, hogy a névtelen újságírás végre is mindinkább hatalmas politikai fegyverré lett, minthogy az ismeretlentől jobban félünk, továbbá a testületi felelősség mögé elbújva, szabadabban lehet írni és találékonyabbá is lesz az író». Másrésztől³ irreleváns egyéni jellegzetességek eltűnnek és jobban megőrizhető a *kontinuitás* annak dacára, hogy az újságírói kar szükségkép változik).

Ezek mind igen reális okok, s mégis sokan félreértik, mert csak a veszélyeket látják, melyek a felelősség kérdésében felmerülnek. Bücher⁴ igen jellemzően: «Az anonimitás javára írták, hogy az újság az olvasó előtt közdolgozokban egy egységes felfogású testnek tűnik fel és hogy egyes szerzők biztosítva vannak oly üldözésekkel szemben, melyek keletkezhetnek meggyőződése képviselőiből». Valóban a «felelős szerkesztő» jogi fikciója csak takaróul szolgál. Az újság szerkesztésében ma oly messzemenő munkamegosztás van, hogy egységes szellemről csak az beszél, aki nem ismeri jól a dolgot. Voltaképp itt is egyéni nézetek vannak (?) «Az anonimitásnak felületes, kritikátlan tárgyalásra kell vezetni, amely a szaktudás⁵ hiányát frázisokkal próbálja eltakarni; egy frivol demagógiának egy felszínes kocakritikának, egy könnyűvérű, személyeskedő polémianak nyit kaput». A valóban érdemes újságírónak így kell egyszerbe kerülnie a «tintakulival» (Bücher). A végső Ítélet tehát komoly: «Bizonyára az anonimitás rendszere mellett sok derék és tiszteletet érdemlő munkát végeznek, kivált a német sajtóban. De nem tagadható, hogy ha ezt a rendszert kiterjesztjük az egyénileg alkotó irodalomra, az újság erkölcsi és értelmi színvonala leszáll, hogy a szellemi munkát az újság-vállalkozóval szemben reménytelen függésbe hozza és nem járul hozzá, hogy az újságíró a közönség előtt nagyobb tiszteletben álljon. Ez továbbá arra vezet, hogy ez a pálya épen nem elég csábító, míg a szellemi proletariátus tömegesen tódul feléje». Ez kritika és nem elég mély pszichológiai magyarázat.

Mégis azt látjuk, hogy akarva nem akarva az újságírásban fennáll az anonimitás; a kivétel (vezércikk s más névjelzett cikknél) csak erősíti a szabályt. Egyes nevek kiemelkedhetnek, de sohasem juthat bele tömegével minden név. Francia és Olaszországban sok a névjelzett cikk, de az újság jelleme azért nem más.

Lássunk mélyebbre a dologban. A pszichológiai probléma az, hogy az újságíró a koncentrált közönség», feléje hajlik önkénytelenül, az újság legtöbbször csak reflexe egy kollektív áramlatnak. Van itt azonban egy másik probléma s ezt a fenti írók nem látják, mely a következő.

¹ Id. m. 79. l.

² The newspaper, 1911. 89.

³ The newspaper, 102. l.

⁴ Das Zeitungswesen (id. m. I. kiad. 503.).

⁵ Az is tény: Az újságíró nem szakember, de nem is az fontos, hogy tudja, hanem az, hogy meg tudja azt, amit írnia kell». (Szabó L.)

Azt mondtuk, az újság fátuma abban van, hogy csak percei vannak. Ámde ennek is oka van: az, hogy az újságolvasó oly kész szívességgel veszi át az Ő újságja véleményét, s hiába emelkedett az általános műveltség, «a tömeg nincs abban a helyzetben, hogy a rájatható újságvéleménnyel szemben kritikai érzéket tanúsítson» (Bücher), nemcsak az emlegetett «önállótlanúsága» nyilatkozik meg az olvasónak. Az újság nemcsak az agyproletár vezetője, hanem — akárhogy vesszük is — mindenkié. Az újság funkciója 1. tudósítás, 2. ismeretek szélesítése, 3. ellenőrzés¹ még távolról sem elég: az újság iparkodik előre sejtteni a közönség véleményét (prevision of the psychology of the readers²), azaz ki kell még bővíteni fenti megjegyzésünket: az újságíró koncentrált és előlegezett közönség. Persze sokszor tovább is megy ez, mint kellene,⁸ de megvan, tény és szükségesség és pedig egy okból: a mai társadalom már teljesen átépült a munkamegosztás alapján. Mindenki annyira specializálódott már, hogy énje végtelen szegény lett, egy gépies énné, kenyérkeresővé vált. Ha tehát szemét mások felé akarja fordítani, ha a spontán szimilitásokat ki akarja érezni, ha a lelki parallelizálódásba magát beleteti, úgy a döntő faktum mégis csak az, hogy kevés rá az idő. Ez az újság problémája: ezért az újság nemcsak tudatosít, informál, megbeszél, hanem eléje is fut közönségének véleményeivel, s ismét a közönség az, mely «zért hálás, mivelhogy csak percei vannak. A mai nagy, sőt túlhajtott munkamegosztás az, mely kezébe adja az újságoknak a sietős olvasó figyelmét, persze csak rövid negyedórát vagy alig többet. Ez alatt a csekély idő alatt kell az újságnak hatnia, mint véleménygépfegyvernek, mely mindenfelé irányul. S itt kezdődik csak a felelősség, nem pedig már az anonimitásnál. Ez az, ahol az újságíró már nevel, nem csak informál, vagy kommentál. Az adatok «mérlegelése» a nagy munka, a selejtezés, s itt lopóznak elő akaratlanul imponderabilmek, értékítéletek.

Az újsághatalomra nézve sohasem felejtethetjük, hogy a lényeges iraponderabilia szinte feltűnő, hogy Desewffy Aurél⁴ mily finoman érezte ki már a múlt század első felében: «Minden politikai munkában, de főleg újságban, mely naponként hat, kétféle irányt kell megkülönböztetni: az elsőt azt, mely a lap homlokára van írva, mely cégérül kifüggesztve pompás frázisokban, csillogó deklamációkban mutatkozik. Ez a lapnak bevallott iránya: but avoué, ostensible. A másik irány az a szellem, mely az egész lap szerkezetén által fut a pompásan felállított elvek alkalmazásában, a tárgyak megválasztásában, sokszor egy szó, egy epitheton használatában rejtőzik. Ez a lap valóságos iránya: but véritable, a lap ez által és csak ez által hat és bír jelentőséggel (sic). Erkölcsi méltánylásában ezen második irány a gondolkozó ember előtt

¹ Szabó i. m. 10. 1.

² Dibblee.

³ «Das Recht der eigenen Meinung, ja, das ist ein Reservatrecht der Presse. Aber für andre Leute gilt das nicht» — idézi polémikus írásában Bücher.

⁴ Idézi Angyal D. Bp. Szemle, 1912. 154. köt. 467. 1.

minden, az első semmi. *Gutta cavat lapidem*; az időről-időre kimondott elvek, szép és nagy frázisok elhangzanak, elfelejtetnek; de a mód, mi szerint az elvek alkalmaztatnak, a szín, melyben az író az adatokat feltünteti, a sokszor parányi észrevételek, mikkel kíséri, egy helyben-hagyó vagy gúnyoló szó, melyet egy csekély adat után odavet, naponként hatnak az olvasó lelkére, beleszövik magukat eszméi kifejtésébe, előbb-utóbb befolyást gyakorolnak gondolkozásmódjára. Ebben fekszik az időszaki sajtó egész jelentősége; ez teszi üdv vagy vész eszközeivé. Ez teszi hogy vannak hírlapok, melyek egészen más módon hatnak, mint ahogy programjuk, s ostensibilis elveik szerint hatniok kellene». Mit tehet ezekkel szemben egy bíró paragrafus-tudása?

Itt kezdődik tehát a sajtópolitika lényege, ahol imponderabilék, kezdődnek! Lehet-e vájjon itt pusztá külsőségekre vonatkozó, tény-*k é r d é s e k e n*» lovagoló paragrafus-ellenőrzésnek sikere? A szerkesztő felelőssége csak kényszerű jogi fikció volt mindig, mert valóságban csak minimális személyiség-törédékre vonatkozhatott.

Itt van a helye, hogy amaz örökbecsű és beszédes disztinkcióra gondoljunk: el lehet érni az újság «legalitását», de nem ezzel együtt annak «moralitását» is. Nem egy külső felelősség kell, hanem egy belső felelősség, azaz kultúrpolitikai lelkiismeret. Ha ez nincs meg, úgy minden csak szappanbuborék. E belső felelőségérzetet pedig csak műveltség, képzés adja meg, azaz egész helyesen gondoltak újságíró-szakképzésre.¹

Végeredményünk az, hogy sajtópolitika nem lehetséges, csak úgy, ha körül van véve a sajtó egy egész sereg kultúrpolitikai tényezővel. A sajtó legtöbbször csak reflex, tehát a probléma bonyolult: az egész társadalom, a közönség színvonalának problémája.

«A kiművelt agyvelők összelete határoz sorsunkról», mondotta ódon zamattal egy rossz korszakban (1853) Kemény Zsigmond. Ily rossz korszakban vagyunk ma is, mikor már úgyszólván nem maradt egyebünk,, mint kultúránk. Ezért kell ma minden vonalon és minden erővel kultúrpolitikai céltudatosság. Előttünk van a közönség s a sajtó nagy problémája. Már pedig ebben sok van letéve, a haladás, a társadalmi egészség, a jövő problémája. S aki mereven, csak paragrafus-formában tudja megoldani a sajtópolitikát, eltéveszti a dolgot, mert kézzel meregeti a tengert. Beigazolódik csakhamar előtte az, hogy a kultúrpolitikában k u l t ú r politikai hatóerők döntenek.

Tehát nem kérünk sajtóparagrafusokat, hanem egész kultúrpolitikát kérünk!

(1921. június 19.)

Dékány István.

¹ Az újságíró-főiskolák eddig nem sikerültek, sem a chicagói Columbia-egyetemen, sem Parisban. Főiskolai előadásokban azonban egyre több helyet kapott e fontos ügy: a zürichi egyetemen (Wettstein), a heidelbergin (A. Koch prof.) a danzigi Techn. Hochschulen (Prof. Thiers), a kölni és berlini Handelshochschulen előadott a greifswaldi egyetemen is Prof. Wenckstern és a leipzigin Bücher K., ki újabbban egész iskolát próbált szervezni.

A NÉPMESE PROBLÉMÁI.

ENÉHÁNY sor a népmese tudományos problémáiról kívánja az olvasót tájékoztatni. Ma a mesekutatók, mint önálló tudományág, jelentős szerepet tölt be, széleskörű művelő gárdával rendelkezik a kulturális világ minden államában s adataival, eredményeivel hathatós segítséget nyújt mind az általános etnológiának, szociológiának és tömeglélektanoknak.

***

A népmese több évezredes élete folyamán kétízben volt korszakos átalakító hatással az európai kultúrára s befolyását mindkét esetben jellegzetes fantasztikumának köszönhette.

Gyökeres hatása először körülbelül a XII. század közepe táján jelentkezik, midőn az addigi aszkéta, szkolasztikus, legfőljebb még reálisan hősi költészetet alakította át azzal, hogy belevitte csodaelemeit és megteremtette vele a lovagiroantikát.

Ez az érdekes korjelenség nemrég áll előttünk tisztán. Ama rég letűnt korszakba az adatok szórványos, gyér volta miatt sokáig nehéz volt betekintést szerezni, csak Gaston Paris és társainak újabb keletű kéziratpublikációi: a chanson de geste-ek sorozata, majd a nyomokban jelentkező verses lovageposzok nagy irodalma derítették rá világosságot. Ma a lovagkort megelőző időkről, majd ennek új berendezkedéséről részletekig tisztáztunk, akár csak a homéri eposzok révén az ó-görög életről. Míg a korábbi időkből klasszikus mintákon épült epikumok, rajongó látomásos legendái, egy-egy brutálisan barbár hősdal árulják el a korfelfogás alapjellegét, a XII. század derekán váratlanul, szinte egy csapásra megváltozik minden. Szembeszökő változás elsősorban az, hogy azelőtt a nő, a szerelem szóba nem kerülnek. A hős vagy elvonult életű önsanyargató, vagy künn a világban nagy étű vasgyűrű s az egyik jellem-típus épúgy, mint a másik, lenézője, sőt megvetője a női nemnek. Ekkor egyszerre, mintha álomból ébrednének, mindkettő megtalálja ideálját lelki dispoziója szerint: amaz a szent szűz alakjában, emez valamely előkelő világi hölgy személyében. Enyhül a korfelfogás nyersége egyebekben is. Figyelmük, amely eddig vagy a túlvilágon járt, vagy a csatamezőn, észrevesz sok egyéb földi jelenséget. Képzletük még friss és naiv; csodálkozó szemük érdekes, különös dolgokat fedez föl; rejtelmeket olvasnak bele az erdők lappangó mélyébe, csukott várkastélyok csendjébe, lakatlan szigetek magányába, vizek titokzatos életébe. Mindé helyek benépesülnek sajátos lényekkel; azokkal, kikről már előbb is suttogtak itt-amott, de mint istentelen, ördögi káprázatokról nem volt szabad beszélni. Az egykorú bő irodalmi emlékek tanúsága szerint ekkor

rajzanak elő a homályból a népmesék ismert alakjai: törpék, óriások, rontó banyák, varázslók, sárkányok, velük kerülnek elő: a ködsapkák, repülő köpenyegek, táltos lovak, varázsvesszők.

A hősnek azelőtt csak a pogány volt irtandó ellenfele, vagy néha egy-egy erőszakos társ, akin szenvedett sérelmeért bosszút kellett vennie s a tetteiről szóló ének nem egyéb a való élet eseteinek elmondásánál némi költői szabadsággal, amúgy szép hegedűszóban (chanson degeste-ek). Ezt az alapjában reális, történeti költészetet váltja fel az az elbeszélés-mód, mely hőst az említett csodalényekkel állítja szembe. Itt is a harc még a fő teendő, de már nem a régi modorban. A diadalt e lappangó rémekkel szemben nem, mint azelőtt, nyílt egymásnak rohanás biztosítja, hanem a csel, valamely titkos fortély tudása. Hogy megtörje valamely varázsló hatalmát, legyőzhessen egy-egy ártó szörnyeteget, ahhoz ismét az kell, hogy a lovag fölkeresse ellenfelét rejtekében, behatoljon különös világába; ennek folyamán kalandokba sodródik, rémes helyzetek állnak elő, ahonnan csak félelmet nem ismerő vakmerősége és Istenbe vetett mély hite képes őt kimenteni. A régi párviadalok a személyes kitűnést, az egyéni hírnév kivívását szolgálták; az újabb idők daliája már nem maga dicsőségéért harcol. Neki vagy ártatlanul veszedelemben forgó nőt kell kiszabadítania, vagy azért éli át hallatlan kalandjait, hogy vele imádotjtját meghódítsa, kezét kiérdemelje. Az átalakulás folyamán ime csak azt látjuk, hogy a csaták egykori had verő vitéze észrevétlenül átváltozott mesehőssé.

Hogy a képzelet mindé csodás teremtményei miért bukkannak fel és hatolnak be irodalomba, közfelfogásba ép e biztosan rögzíthető időpontban és honnan kerülnek ép akkor elő: vajjon mindent a hispániai mórok közvetítésének tulajdonítsunk-e, akik keletről föltétlenül sokat hoztak magukkal a mesék csodavilágából s visszhangjuk lépten-nyomon kicsendül a lovagi mondamesék szerkezetéből, vagy helyi keletkezésűnek Ítéljük legtöbbjét (breton, oil-francia, germán, skandináv)? Minderről még nyílt vita folyik. A tény maga azonban elvitathatatlan; az egész középkor eszmevilágának, Ízlésének gyökeres megváltozását nem tudhatjuk be egyébrek, mint a mesék hirtelen térhódításának és egyeduralomra jutásának. Amint már egyszer messze Keleten, damaszkusi és bagdadi kalifák udvaraiban néhány nagy elbeszélő talentum a népmeséből kierlelte az 1001 éj műalkotásait, épúgy a középkori Európa fejedelmi székhelyeinek epikusai (Béroul, Thomas, Chrestien de Troyes) ugyanazon anyagból megteremtették a verses lovagregényt.

Évszázadok múlnak el azután. A csodás kalandokban való gyönyörködés, ennek mind mohóbb hajszolása kiváltságos körökből alááramlik a szélesebb rétegekbe. Énekesek látván a hangadó főüri elem izlésváltását, maguk részéről az alsóbb rétegek szórakoztatására szintén rávetik magukat az új érdekesítő történetekre; kényelmesebb előadás okából a nagylélekzetű kalandtömegeket elaprózzák epizódjaikra, átköltik a nép szája íze szerint s megszületnek azok a kalandos rémes költemények, melyek vándorénekesek, minstrelek révén tömegajkra kerülnek s később a Percy-féle gyűjtemény legbecsesebb ballada termékeit szolgáltatják.

Ezzel egyidejűen a könyvnyomtatás számára is készülnek rövid prózai kivonatok; ez úton szintén sok beférkőzik a szélesebb rétegek emlékhagyományai közé, úgy hogy legtöbbször a hagyományok fenntartó ereje folytán ma is közszájon él s a népi mesekincsben számottevő tényezőként szerepel.

Míg azonban az alsó néposztályok ez ezeréves emlékeket napjainkig megőrizték, azalatt a felsőbb körök rég megfeledkeztek róluk. Már közvetlen az újkor elején megcsökken az érdeklődés irántuk. Renaissance és humanizmus az ókor józan szemével kezdi a dolgokat tekinteni s a képzetet e tarka, de gyökértelen játékaiktól elfordul. A kedvezőtlen áramlat feltartóztatlanul halad tovább s a rákövetkező felvilágosodás hideg, kiábrándult századai kéréltlenül számúznak minden csodatörténetet a gyermekszobákba. Ez időtől nincs a mesének más fenntartója, csak a nép és nincs más hallgatója, csak a gyermekek.

Említés történt fentebb arról, hogy a népmese kétízben volt korszakos hatással az európai kultúrára. Eddig tartott s ily viszontagságokon ment át az egyik: a költészetre gyakorolt befolyás. A másik újabb keletű: száz évvel ezelőtt indult meg s nem is oly egyetemes kihatású; fontos azonban egyéb szempontokból. Ez t. i. a kutató tudományt termékenyítette meg s eredményei, mint a hullámgyűrűk, azóta kihatnak számos szomszédos területre: tömeglélektanra, általános ethnológiára, társadalomtudományra stb.

A két Grimm testvér, Jakab és Vilmos, 1812-ben teszi közzé méltán híressé vált mesegyűjteményét (Kinder- und Hausmärchen), melyben 200 csodatörténet lát napvilágot. Több közülök közvetlen népajkról van ellesve, a legszebbek egy egyszerű majoros asszony diktátumai. Ami Grimmék szemében e naivságokat nyilvánosságra érdemessé tette, az a jelentős körülmény volt, hogy ezek a primitív mesék részben nem bizonyultak azonosaknak az irodalomból ismertekkel. Vannak köztük merőben elütők s ép ezeken valami ősi patina vehető észre. A két testvér rokonságot fedezett fel bennük a germánság ősvallási emlékeivel, amennyire azok skandináv maradványokból (Edda) kikövetkeztethetők voltak. Elméletük a népmesék keletkezéséről, kultúrértékéről a közrebocsátáskor készen állott s előszavukban kifejtették. «E gyarló mesékben régi, élveszettnek hitt mythosok ismerhetők fel; az ősi hitvilág törmelékei ezek, széthullott tükördarabok, melyek egykori teljességükből kiválva, másnemű epikus emlékekkel kapcsolódtak s a germánság hosszú élete folyamán mende-mondákká alakultak... A megtartó erő sok becses anyagot mentett meg bennük számunkra, melyekkel őshitünk töredékes hagyományait kiegészíthetjük». (2. kiad. Bev. XXVIII. c.) Grimmék mythos-restauráló törekvése megkívánta, hogy a germánság más területein is gyűjtést szorgalmazzanak; lelkes sürgetésük hasonló visszhangra talált sokfelé. A következő évtizedekben nemcsak a szűkebb német területen kerekedik buzgó tevékenység, de sorra megjelennek a skandináv, angol, hollandi, dán mesetárak; sőt más nemzetek is felfigyelnek s törekszenek megmenteni a maguk állítólagos ősvallási emlékeit. A szerbekét Vuk Karadzics, oroszokét Afanaszjeff gyűjti össze; nálunk Gaal György lelkesedik az

ideán, de Bécsben tartózkodván, nem tehet egyebet: megkéri egyik óbester ismerősét, az ottani magyar legénység parancsnokát, írassa velük össze, ami mesét tudnak. Így áll elő az a háromkötetes gyűjtemény, amely első komolyabb mesetárunk.

Grimm Vilmos odaadással kutatja át az új anyagot. Az a reménye, hogy új meg új adalékokat talál az ősmythosz hézagainak kitöltéséhez; de várakozásában csalódik s új meglepetés előtt áll. Az idegenből, bárhonnan; eredt közlések valami különös módon teljesen hasonlóknak bizonyulnak az ő gyűjtésükkel. Csodálkozással kénytelen a könyve 2. kiadásában kijelenteni, hogy újabb rejtély előtt áll: minde különféle népek meséi hasonmásai egymásnak, ugyanazon típusok ismétlődései csupán. 1822-ben harmadik kötetet csatol az előző kettőhöz, amely összehasonlító jegyzeteit és tanulmányait tartalmazza. Ennek beszámolójában így nyilatkozik: «Az egyezéseket időben és térben messze eső hagyományokkal gondosan egybeállítottuk, minthogy e körülményre épen mert nem könnyen magyarázható, joggal vetettünk különös súlyt. Itt-amott bizonyára közvetlen kölcsönzést kell feltennünk; de legtöbb esetben épenséggel nem s a jelenségnek ekkor nincs magyarázata, ami nem kevéssé feltűnő.» Valóban nehéz volt elgondolni, hogy a skót majoros, a spanyol koldus, az izlandi halász, német mesterlegény, szerb pásztor és magyar földműves-mind ugyanazokat a meséket tudja és nagyrészt ugyanúgy mondja is el. Az adalékok pedig a tényt föltétlenül igazolták, sőt amennyi temérdek új anyag azóta is felgyűlt, mai napig ugyane tapasztalatot erősítik.

Valamely tudományág föllendüléséhez egyéb sem kell, mint egyetlen ily probléma, amely szfinxként mered a kutatóra és megfejtést vár.

Egymás után támadtak többé-kevésbé élesszemű kutatók; a kérdés izgalma belesodort mythologust, nyelvészt, irodalomhistorikust egyaránt. A dolog európai szenzációvá dagadt s részletkérdésekben elég korán néhány végérvényes eredményre vezetett. Geijer és Afzelius pl, a skandinávok és brittek énekes epikumairól, balladáiról kiderítik, hogy azok épúgy hasonmásai egymásnak, mint a mesék. Magyarázatuk egyszerű s ma is helytálló. Ez északi államok egymásközi tengeri forgalma a középkor egész tartama alatt s később is rendkívül élénk volt; az árucserével karöltve kultúrvívmányok soknemű ágai is kölcsönösen átadódtak. A minstrel és a skóp sűrűn érintkezettek, fejedelmek átküldték egymáshoz udvari énekmondóikat, kiket a közel rokonnyelv miatt ott is könnyen megérthettek s a hallott történeti énekeket, balladákat egyszerűen át tudták tenni saját táj beszédükre, még a versforma és rím is nagyrészt azonosak maradtak. Az eredmény tartalmi elemek dolgában nem lehetett más, mint teljes kiegyenlítődés. Az eredeti régi szövegforma pl. közös összevetéssel rekonstruálható belőlük. Afzeliusék világos megállapítása újabb ösztönzésül szolgált a mesekutatóknak, vajjon nem ugyanez történt-e a népmesékkal is?

Hasonló kölcsönhatások és pedig műirodalmi forrásból eredő alázüremelés következményének sejtik a népmesék azonosságát többen; Chambers, Simrock, Marbach, akik népkönyvek és ponyvafüzetek tanulmányozására adják magukat: talán ezek őrzik a rejtély kulcsát? Kétség-

kívül tetemes mesei anyag eredete származtatható ez úton is, kivált a lovagkori kalandtömegek (Parcival, Tristan, Lohengrin, Szép Magellona, Ponciánus stb.) tárházából valók. De viszont számos s talán a legkedveltebb, legsűrűbb előfordulású típus egyáltalán nem! A Hófehérke, Fehérlófla, Aranyhajú királyfi, Édes lány és mostoha lány, Irigy nőtestvérek, Gonosz mostoha, Varázsgyűrű, meg a sok tréfás móka: Az okos lány, Bátor szabó, Cigány az égben és a pokolban, Belfagor (= Jóka ördöge), Három kívánság, Terülj asztal stb. távolesnek a lovagi eszmekörtől. A dolog nyitjára végül rábukkanni látszik egy szanszkritista kutató, aki mindé történetek ősalakját megleti a régi indusok brahman és buddhista irodalmában: *B e n f e y T i v a d a r*.

Néhány értekezéssel próbálkozik előbb, majd 1859-ben közlésezi a hindusztáni «Pancsatantra» (Elbeszélések és mesék öt könyve) fordítását. Ennek előszava önálló köteté nőtt s benne részletesen kifejti elméletét. Szerinte kiinduló pontul el kell fogadni azt a szembeszökő, de fordítása által is igazolt tételt, hogy az európai mesék sorra feltalálhatók brahman és buddhista irott emlékeken évszázadokkal korábban, mint ahogy Európában felbukkannak. Egyező voltuk eleve kizárja a külön, egymástól független keletkezés föltevését. A hasonmások csak közös eredetre utalhatók vissza. Emellett ugyan megáll annak lehetősége, hogy az emberiség különféle népei önállóan is termelhettek, sőt bizonyára termeltek is mondákat, meséket, de elgondolható, hogy a máshonnan hallott szebb, kerekkebb, ötletesebb termékek, melyeket egy-egy messze elvetődött egyén helyükbe hozott, vagy szomszédos érintkezés lassú tovaraparózdása útján vettek tudomásul, a saját gyarlóbb alkotásaikat részben átalakították, részben kiszorították az emlékezetből. A régi indus példamesék pedig művészi tökéletességű képviselői a maguk műfajának, érdekesítően vannak felépítve, telítve merész, de költői fantasztikumokkal s így könnyű. volt elnyomniok a helyenkinti gyenge kísérleteket. Ezzel szorosán összefügg a másik megállapítás, hogy t. i. a mesék v á n d o r o l n a k ; szájról-szájra adódva, nagy utakat járnak be s az egyszerű nép kitűnően rögzítő emlékezete az ismételen hallott történeteket megőrzi híven, egyformán, részletesen. A változatok összevetéséből kiderül még az út is, melyen e keleti csodatörténetek Európába kerülhettek.

A buddhista tanok át vannak szöve, telezsúfolva példabeszédekkel s amint a vallás terjesztői lépésenkint továbbültették Indiából Tibetbe' majd onnan egyre nyugatibb területekre, már az itt található változatok közelebb állóknak bizonyulnak az európai meseformákhoz. A Közép-Ázsián áthaladó karavánút, mely Kína és Mandzsúria árúit szárazföldön hozza egyenes nyugati irányban Európába, volt tehát fő közvetítő útvonala a meséknek is. Emellett nyilván felveendő az átáramlásnak egy másik, bár népi anyag tekintetében kevésbbé fontos iránya, amely perzsa és arab szúrón át a Középtenger víziútján hozott át egyes típusokat a kontinens déli és nyugati részeibe. Európában a XII. század előtt tündérmesékről nincs tudomásunk, ez időpont és a keleti kereskedelemnek akkor fellendült élénksége szintén összevágna; Európa kultúrnépei tehát valóban csakis ezóta ismerhetnek csodatörténeteket; a műfajnak forrása

eszerint kétségtelenül Elő-India, a fantasztikumoknak egyébként is szülőhazája. Benfeynek néhány kidolgozott példán oly meggyőzően sikerült a tovaruházó vándorlásirányt igazolnia (Az okos leány, Shylock motívuma, az állatok nyelvét értő gazda, Csodaügyes útitársak, A három szekrény példázata), hogy elmélete szinte általános elfogadásra talált. Maga figyelmeztet azonban arra, hogy a továbbiak kiderítéséhez részletkutatások szükségesek: monográfiák dolgozandók ki minden egyes mese-típusra. Ez az elvégzendő munkaprogramm nem is kíván oly óriási fáradságot, mint az avatatlanok hinnék; az egész mesekincs alapanyaga voltaképp néhány tucat motívum csupán, melyek mint a kaleidoszkóp színes üvegdarabjai, új meg új típusba állnak össze.

Benfey vándorláselmélete értékes új szempontokkal gazdagította a tárgy ismeretét és közelebb vitt a probléma megoldásához. Érthetőbb lett általa az egységes elterjedtség ténye: ha vándorol a mese, eljuthat mindenhol s egyformát ismerve meg, egyformán fogják tudni és mondani legtávolabb eső helyeken is. Úgyszólván alapját veti meg ezzel kapcsolatban a tárgytörténeti összevetések tudományának, aminek ismét az irodalomtörténet látta jelentős hasznát. Látszólag talajt veszített Grimmék mythoszt kereső szempontja, de csak pillanatnyilag, mert csakhamar újból homlokterbe került némi módosulással. A csodás motívumok ezután már nem szűkebb germán ósvallási emlékeként jönnek tekintetbe, hanem belevonva az újabban felfedezett szanszkrit megfelelőeket is, indogermán régiségeket látnak bennök. Ha a rászedett óriások (Thórd-ok) mondacsoportja fellelhető Indiában is (v. ö. a rakszák teljesen hasonló mondáival), úgy ez egyezésnek a közös indogermán egységkorából eredőnek kell lennie. Az új irányhoz különösen philologusok csatlakoztak lelkesen; adalékaik révén több istennév a hozzáfűződő hitregével nyert érdekes magyarázatot. A nyelvészcsoporthoz azonban (Kuhn, Schwartz, Müller Miksa stb.) hamarosan túllő a célon, nincs kellő módszertani iskolázottsága a tartalmi elemek összevetésében. Véletlenül rokonhangzású nevektől elcsábítva, egymáshoz nem illő, távolról sem rokonmotívumokat erőszakol közös típusba. Elkalandozásaira jellemző a következő példa: Az új mythosz-magyarázó iskola egyik neves kutatója, Laistner, összehasonlítva az oghúz-török Depé Göz történetét a norvég Thor-mondával, rokonságukat így igazolja: «Tegyük a ló helyébe a fiatal asszonyt, a széjjel vagdalt tehénszív helyett egy a homlokhoz dobott tojást s a két mese teljesen összevág». (Das Rätsel der Sphinx. Grundzüge einer Mythen-geschichte. Berl., 1889. II. köt. 161.) Az új iskola ezenkívül szinte hajtóvadászatot rendezett mythikusnak magyarázható képek után; ahol leheteti vagy nem lehetett, párhuzamot erőszakolt ki közöttük és a mesék egy-egy vonása között. Szemükben minden történet solaris jelentőségű és vagy a nap és éj, a tél és nyár változásaira, vagy a felhőalakulatokba olvasható formációkra vonatkozik. André Lefèvre pl. a Perrault-mesék bevezetésében komolyan fejtegeti a «Piros bóbítás kis leány» történetei ekképen: «A piros sapka a hajnalpír vörössége és a kis leány maga is hajnalpír. A kalács meg a bödön vaj, amit nagyanyjának visz, alkalmasint a szanszkrit áldozati kenyér és az isteneknek felajánlott vaj szokásából

eredt. A nagyanyó az est hajnalpír megszemélyesítése, melyhez a fiatal csatlakozni törekszik. A farkas pedig vagy a pusztító nap, vagy elnyelő felhő, vagy az éj.» (Charles Martens: *L'origine des contes populaires*. Louvain, 1894. 27. 1.) Angelo de Gubernatis sem mond kevesebbet, midőn a darab sajtóról, amit a róka elcsen, vagy a holló szájából kiejt, azt állítja, hogy nem egyéb a holdnál, melynek aláhanyatlása hozza létre a hajnalpírt. Sőt az a pénzdarab is, amit a halottak szájába tesznek, hogy vele kifizethessék a Styxen való átkelés bérét, voltaképp semmi más, mint a hold. (Cosquin: *Contes pop. de Lorr. I. Bev. 44. 1.*)

E komolytalan légvárkombinációkkal szemben a szakbeli kutatók vizsgálatai egyre értékesebb eredményekre vezettek. Félix Liebrecht, Cox, Cosquin, Gaston Paris, Reinhold Köhler, F. von der Leyen, a mi Katona Lajosunk monografikus egybeállításai mindinkább betekintést engedtek a motívumok élettanába, a változatok törvényszerűségeibe. Óriási olvasottság, éles szem s a tárgyban való teljes otthonosság jellemezték minden időkre szóló feltárásaikat. Bennük éli az ú. n. n. é. me. t. i. s. k. o. l. a: Benfey elmélete virágkorát. A német professzori alapaoságnak, tudásnak és szorgalomnak ez a diadala azonban mintha féltékenységet ébresztett volna más nagy nemzetek tudósaiban. Az innen-amonnan felhangzó támadások nem tárgyilagos, izgult hangjából kicsendül a vetélkedők rivális irigjedése, mely angol és főképp francia részről mindenképp ki akarja kezdeni a theoria egyeduralmát. Előbb angol ethnologusok (Tylortól Andrew Lángig) teszik a vándorlástelméletet és Indiából származtatást kritika tárgyává, hangsúlyozva egyes önálló, h e l y i keletkezések lehetőségét, sőt bizonyosságát. Míg ugyanis eddig a kutatás az euráziai egységes kultúrterületre szorítkozott s az itt élő népek meseismeretével kimerült, Tylor és Láng az összevetendő anyag területét még tovább kiszélesítik. A kezdetleges fokú, vagy ősállapotú népekről az angolban rengeteg irodalom állott rendelkezésükre; e tömérdek anyagból módjukban volt kimutatni számos egyező vonást oly elmaradt kultúrájú törzseknél, hova sem indiai, sem európai epikus elemek nem juthattak el. Felfogásuk szerint monda és mese primitív elbeszélő forma; elemei ősállapotú helyzetekből fakadtak. A mese hőseinek nincs nevük, csak jelzőjük, mint a kezdetleges törzsek embereinek; a település egyszerű, városok helyett egy törzsfő körül (király) tömörült telephelyet találunk, vagy magányos hajlékot erdők tisztásain, víz szélén; a foglalkozások még alig ágazódtak el, nincs más rang, csak király és alattvaló; földrajzi tájékozódás hiányzik, minden messze van, hogy hol, senki sem tudja; történelem nincs, csak régmúlt, vagy jelen stb. A kezdetleges ember életfunkciói mindenütt hasonlóak: halászok, vadászok; ez egyszerű viszonyok szükségzerű azonoságokat sarjasztanak ki a föld bármely pontján s a belőlük keletkező epikum nyilvánvalóan egyforma lesz számos elszigetelt helyen.

Íme egy példa a sok közül. A «hattyúlányokról» szóló történet a vele kapcsolatos «állatbőr-elégetés»-sel következő tartalmú: Egy csapat hattyú (vagy más nagyobb madár) leszáll a tóba fürdeni; előbb a parton levetik tollruháikat s mint tündérszép leányok játszanak a vízben. Odatetődött legény meglesi őket, egyiknek öltözetét elcseni. Akié, az nem

tud elrepülni, felesége lesz, mialatt a férj gondosan rejtve tartja a tollruhát. Évek telnek el, gyermekeik születnek, egyszer a nő rátalál a rejtékhelyre, magára ölti állatköntösét és elrepül. (Eltérő változat szerint: a férj fél, hogy neje megleli bűvös öltözetét s elégeti. E pillanatban neje búcsút vesz tőle s eltűnik.) Az ember hosszú vándorútra kel az asszony után, valahogyan elvergődik a tündérek földjére (másvilágra, a mennybe), ahol ismét egyesülnek.» Ez az elemsorozat ugyanily sorrendben föllelhető a perifériákon többszörösen. Nemcsak izlandi, észt, vogul és mongol alakulatai vannak a középeurópaiakon kívül, hanem ismerik Celebes maláj bennszülöttei, a Csendes-tenger szigetein élő mikronéziaiak, az Orinoco melléki varrau-indián törzsek, az Amazonas déli partján élő tembe-nép, Ceylon erdei veddái, a Behring-tengeri arktikus népek stb. E helyeken feljegyzett változatai annyira beleillenek az egyes törzsek tolem-mythoszaiba, hogy azoknak ott, ama néptörzsek keretén belül kellett létrejönniük; az odavándoroltatás, az idegenből való átvétel esete tehát kizártnak tekintendő. A föltevés helyes voltát igazolja még az ily motívumok sűrű elfordulása s azok egymástól elütő, változatos tartalmú volta. Ilyen epikus elemekül kell tekintenünk pl. a következő egyetem, a föld minden pontján előforduló motívumokat: az élet és halál vize, a külső lélek sokszorosán elskatulyázott rejteke (talizmán), menekülés hátradobott tárgyak segedelmével, amikből legyőzhetetlen akadályok támadnak az üldözők előtt (erdő, hegység, nagy víz), az embert messze elröpítő Rock madár, a kérőknek kiszabott lehetetlen feladatok stb.

A kérdés e fordulattal újabb stádiumba került; belekapcsolódott ugyanis az általános néptannak egyik sokat hánytorgatott tételébe, a B a s t i a n hangoztatta «Völkergedanke» (Elementargedanke) érvényének vitájába. A megítélés újabb szempontja itt az, vajjon a természeti törvénynek elismert tétel: «egyenlő okok egyenlő eredményeket szülnek, átvihető-e az emberi intézmények, szokások és hiedelmek terére is? Angol gondolkodók, közöttük Herbert Spencer, a tétel hívéül és hirdetőjéül szegődtek s ez alapon egyszerű, magától adódó dolog volt az általánosítást kiterjeszteni mondákra és mesékre is. E gondolatfolyamatból alakult ki tehát az ú. n. angol (anthropologiai) elmélet, mely a mesék alap-típusainak önálló, helyi keletkezését hirdeti s az egy központból kisugárzás: a vándorlás teoriájával szembehelyezkedik. Ami szerintük a mythosz és mese egymáshoz való viszonyát illeti, az is a fentebbiekből adódik s egyetlen tételbe foglalható: elsődleges kialakulású alapegység a mese, másodlagos képződmény belőle a mythosz, a hitrege. A. Láng ezt így magyarázza: «Ha megállapodtunk abban, amit lehetetlen el nem ismerünk, hogy a mesék sokkal szélesebb területen ismeretesek a műveletlen fajok és népelemek közt, mint a fejlettebb, gazdagabb egységű mythoszok, úgy arra szabad következtetnünk, hogy ott, ahol mythoszt és népmesét ugyanazon tartalommal találunk, a mese a kezdetlegesebb, tulajdonképpen nyers anyag, melyből a mythosz rendszeresebb, tökéletesebb formája állott elő. Így, ha a homerosi Symplegadok történetét (egymáshoz csapódó sziklák mondája a Bosporus fekete-tengeri torkolatában) megleljük az azté-

kok, eszkimók, új-zélandi bennszülöttek hitregéiben, levonhatjuk, hogy az Odysseiának idevonatkozó helye az összezáruló sziklákról egyszerű népmeséből fejlett, későbbi művészi képződménye (Saturday Review, 1878. máj. füz.)

Nem bocsátkozunk egyelőre sem az angol, sem az előző nézetek boncolgatásába. Annak megállapítása, mi maradandó a föltevésekből és mi bizonyult belőlük tévedésnek, maradjon akkorra, midőn a népmese problémájának egész fejlődésfolyamata tisztán áll előttünk s velük szemben mai tágabbkörű tudásunk szerint pontosan körvonalozhatjuk a jelen idők álláspontját.

Francia folkloristák és tárgy történészek a 90-es évek elejéig Benfey híveinek vallották magukat, Gaston Paris és Emmanuel Cosquin mindvégig kitartanak az indus-theoria védelmében s annak legerősebb oszlopai gyanánt szerepelnek. Már a következő ivadékrend szaktekintélyei: Gaidoz, Sébillot és Luzel kiegyeztető állásponton vannak s részben elismerik az angol iskola igazát. Első erős támadás a vándorlás tanát J. B é d i e r részéről éri, ki a középkori verses anekdoták, ú. n. fabliau-k, tartalmi anyagát teszi széleskörű vizsgálódás tárgyává. (Les fabliaux. Etudes de littérature populaire. Paris, 1893.) Megrója joggal a Bentley-féle feltevés védőit azért, mert szájhagyományon élő anyagra irodalomtörténeti módszert alkalmaztak s azt tekintik régebbi alakulatnak, amiről korábbi feljegyzés áll rendelkezésre. Az írásba rögzítés ideje pedig merő véletlen s a tartalmak fokozatos kiképződésétől független dolog. Osi buddhista szövegek lehetnek ugyanazon történet későbbi, fejlettebb alakulatai, míg akár mai feljegyzésekben lappanghat a típusnak sokkal kezdetlegesebb, eddig csak népajkon élt formája. Vizsgálódásai végén arra az eredményre jut, hogy a XII. és XIII. századi francia fabliau-k közül az írásban ránk maradt 147 darabból csupán 11 akad olyan, melyet keleti eredetűnek lehet minősíteni, a többinek sem szanszkrit, sem perzsa, arab írásokban nincsen megfelelője; vagyis szükségkép európai, sőt nyugat-partvidéki népek képzelettermékeinek kell lenniök. Az arány az indus theoria védőire lesújtó eredményű, amit Bédier nem is habozik fennen hangoztatni.

Támadását hosszú, szenvedélyes vita követte, amely az előkelő «Romania» folyóirat évfolyamaiban zajlott le s a kérdést nem volt ugyan képes végérvényesen eldönteni, de Bédier eredményeit megérdemelt csekély értékűre leszállította. A régi álláspont védői könnyű szerrel kimutatták még vagy 10 fabliautárgyról a keleti származást; majd hozzájárult az orosz folkloristák beleszólása, akik élükön S. Th. Oldenburggal (a lai d'Aristote és társairól) még több alapmotívumot vezettek vissza indus eredetre. A napkeletről jött fabliau-tárgyak száma így felszökött kb. 40-re. Bédier tévedése mégis másban gyökerezett. A dolognak t. i. legkönnyebb végét fogta akkor, midőn vizsgálódásaiban pusztán a fabliaukra szorítkozott s belőlük akart az összes mesetípusokra, epikus alapelemekre illő általános eredményt kikövetkeztetni. A fabliau mindenkifőlött nem mese, még kevésbé tündérmese, pedig az egész nagy tudós vitában voltaképp ez utóbbi fajtán fordul meg a kérdés, mert ez tartalmaz

leginkább csodás, mágikus, mythikus részleteket. A fabliauk viszont anekdotaszerű, reális facetiák: illetlen, de mulatságos tréfák, aminőket mindenütt ismernek; nagyrésztük helyi, lokális termelés s az egyes mókák nincsenek is külön-külön egyetemesen elterjedve. A probléma súlya pedig: ép ez utóbbi körülményen nyugszik: miért ismeretesek bizonyos saját-szerű fantazmagóriák meseformába öntve, a régi kultúrvilág egész területén ugyanegy alakban? Bédier eljárás módja a kérdés megkerülése s ezért egész jelentősége epizód-szerű, a csodamesék dolgát még csak nem is érintő.

Históriai áttekintő szemlének keretében nem szabad megfélekednünk egy valamivel előbb felbukkant, de a maga idejében kevés nyomot hagyott kísérletről, amely az egész kérdés-komplexum anyagára kiterjeszkedve, látszólag ötletszerűen, egy jelszóba sűrítve kívánta a probléma megfejtését nyújtani. Az ötlet J. Laistneré s abban a fentidézett művében fejtette ki, melynek nem szándék nélkül adta a: «Sphinx rejtélye» címet. Megfigyelésében a mese különös felépítéséből, minden egyéb szellemi terméktől elütő struktúrájából indult ki. Ezek a csodatörténetek U. i., lényegükben a képzelet imbolygó képeinek laza egymáshoz fűzései. Hasztalan keresünk bennük logikus szerkezetet, szorosan egybekulcsolódó esemény-sort, tudatos megtervezettséget. Vékony szára fűzött, kisebb kép-egységei bárhol megszakíthatók, vagy más, vele össze sem függő epizódokkal bővíthetők. Laistner szoros rokonságot talál e szerkezeti lazaság és az álom tűnő, játshi látomásai között. Itt tapasztalhatunk csak hasonló imbolygást, téveteg kisodródásokat, emlékképek indokolatlan egymásutánját. Sőt talál egyebet is, amit döntőnek tekint. Számos mese és monda a maga szorongó rémképeivel, kínos helyzeteivel, halálfélelmével szakasztott mása egy-egy boszorkánnyomásos álmunknak. Két kötetes műve az idevágó támogató adatok tárháza. Hogy kevesebb figyelemben részesült, mint érdeme szerint kellett volna, ama szertelen elkalandozásoknak tudandó be, melyek közül egyet bemutattunk. Végzetes tévedése volt másfelől a teljes őállapotú mythológiát ugyanez egyetlen okra visszavezetnie, holott az ősvallási képzetek forrása már az ethnologusok korábbi fejtegetéseiben nagyrészt más és meggyőzőbb magyarázatra talált. Így a fölötté értékes mag sziklára hullt, osztozott dicstelen sorsban a laikus mythologizálások próbálkozásai-val és szinte tudomásvétel nélkül szállt velük közös sírba. Amint azonban a jelek mutatják, Laistner elmélete: az álomképek nagy befolyása a mesék motívum-képződésére, fel fog támadni: részben már ki is kelt sírjából s ha majd a ma divatos, szélsőséges freudizmus, amely lényegileg belőle indul ki, nem fogja többé kompromittálni, ismét komoly jelentőségre emelkedik a kutatók szemében.

Időközben folyt a vizsgálódás és rendszerezés munkája tovább. Az egyazon típusba tartozó termékek egybeállítottak; összevetésük alapján kitűnt, hogy nemcsak egyes eltérő variánsok különböztethetők meg bennük, hanem változat-csoportjaik vannak. Ezek a csoportok terület-eloszlás szerint egy-egy zárt egységet, változat-telephelyét mutatnak. Egyik-másiknál már meg lehetett állapítani, melyik telep a régibb kelet-

kezésű, melyik fiatalabb, melyikből és hogyan ágazódott el a többi. Mindez elmélyítette a betekintést, a formaképződések dinamikájának ismeretét. A rendszeresen osztályozott anyag gyűjtőtárakba foglaltatott.

Ez a hangyamunka, amelyért a kutató ma nem lehet eléggé hálás, különösen három, ernyedetlen szorgalmú tudós nevéhez fűződik. E m m a n u e l C o s q u i n az egyik, aki az általa gyűjtött elzász-lothringiai mesékhez appendixként csatolta roppant tárgyismeretének összehasonlító eredményeit (*Contes populaires de Lorraine*, Paris, 1887. I—II k.). Másik a belga orientalista V i c t o r C h a u v i n, bibliografikus egybeállításban közölte a keleti epikumok teljes anyagát, amint azok a felszívó arab irodalomban jelentkeznek, kivonatban adva tartalmukat és egyenkint a rájuk vonatkozó európai irodalmat is (*Bibliographie des ouvrages arabes ou relatifs aux arabes publiés de 1810 à 1885*. Liège, 1892—1909. 11 kötetben.) Szédületes olvasottságban vetekszik vele J o h a n n e s B o l t é és G e o r g . P o l i v k a gyűjteménye, mely a Grimm-testvérek 200 meséjéhez fűzött párhuzamos jegyzeteket tartalmazza, eddig 3 kötetben, oly módon szerkesztett utalásokkal, hogy a jövődő bűvár szempontokat, irányítást talál benne a még kidolgozásra váró monográfiák elkészítéséhez (*Anmerkungen zu den Kinder- u. Hausmärchen der Brüder Grimm*. Neu bearbeitet... Leipzig, 1913—1918. I—III., befejező kötete megjelenőben).

Akadtak az egyre gyűlő anyagalmaz láttára kishitűek és rövidlátók, akik az áttekinthetetlennek tetsző őserdőtől megriadtak, elvesztették tájékozódásukat és belefáradva, elcsüggedve, az egész kutatás csődjéről kezdtek beszélni. A kedveszegett lemondásnak e képviselői közül kiváltkép dr. A d e l i n e R i t t e r s h a u s, zürichi docens fejtegetései találtak itt-amott visszhangra (*Die neuisländischen Volksmärchen. Ein Beitrag zur vergleichenden Märchenforschung*. Halle, 1902). Könyve elé írt bevezetésében (I—L.) kijelenti, hogy a mesék eredete messze őskorba nyúlván vissza, annak miként való keletkezéséről és formai képződéséről beszélni hiába-
való kísérlet; oda ösvény nem vezet, onnan adataink nincsenek. A változatok gyűjtése és párhuzamok tanulmányozása sem kecsesget sikerrel; a sok kisebb-nagyobb eltérések össze-visszaságaiból biztos, értékes eredmény soha levonható nem lesz. A dolog azonban korántsem ily veszedelmes. Aki némi elszánással beleolvassa magát egy-néhány mesegyűjteménybe, ajánlatos e célra lehetőleg eltérő tájakról és nemzetek köréből valókat kiszemelni, csakhamar kialakul az illetőben a t ö r z s m e s é k ismerete.. Bármennyit olvas azután hozzá, mindenütt ugyanezen törzsmeséket fogja megtalálni a táj és nemzet jellege szerint más-más köntösben. Alapjában véve alig van több ily törzstípus egy-két száznál s a b e n n ü k előforduló motívumok, meselemek is legfőljebb cserélődnek, de ujakal nem szaporodnak. Hogy az alapmotívumok és állandó típusok összevetéséből nem volna pozitív eredmény kihozható, az sem áll. Mint alább majd látni fogjuk, már eddig is számos meglepő új tény volt belőlük kiemelhető s a munka jövődében még dúsabb aratásra nyújt kilátást; eredményekre, melyek élesen bevilágítanak nem ismert régi kultúrviszonyokba, őshaza megállapításába, szomszédos és rokon népcsoportok érintkezési viszonyaiba, tömeglélektani szempontból pedig

mondák és legendák keletkezésébe, tömegajkon való kialakulásuk módjaiba stb.

A mesekutatás, mint sajátos tudományág, tehát nemcsak nem jutott kátyúba, mint egyesek gondolták, de most kezd igazán diadalmasan kibontakozni teljes jelentőségében. A sikeresen búvárkodók példaképeül idézhető e tekintetben Autti Aarne finn tudós, az ú. n. földrajz-történeti módszer (finn elmélet) követője és fáradhatatlan harcosa.

Ezt a-joggal finn módszernek nevezhető kutatóeljárást Krohn Gyula helsingforsi professzor teremtette meg a Kalevala-dalok tanulmányozása közben. Eljárásmódjára következőkép jutott. A. Boreniusnak közzétett értekezésében: Hol keletkezett a Kalevala? (Suomen Kuvaletti, 1873.) annak magyarázatát találta, hogy a Kalevala-rúnók (finn őstelepülésről szóló népi énekek) szövege nem teremhetett ott, ahol gyűjtjük: Lönrot Illés följegyezte. Lönrot t. i. nem finn földön, hanem tőle keletre, az orosz területen élő karéliaiaknál bukkant rájuk, de a szövegek nyelvi alakjai, fordulatai, rímei nyugatibb nyelvjárások formáit árulják el. Az egész hagyománytömegnek tehát vándorolnia kellett nyugatról keletre, miközben változások érték. Krohn tovább haladt e nyomon és észrevette, minél nagyobb utat tett meg egy-egy ének, annál eltérőbb lett az eredetitől, mely utóbbinak töredékei a régi telephelyen még fölfedezhetők voltak. A finn nép talán az egyetlen, amely régi hagyományait szinte teljesen felgyűjtötte s a rendelkezésre álló gazdag változattömegből ki lehetett ilymódon keresni, megállapítani ama bizonyos termék ősfarmáját, archetípusát. Ebből két, módszertanilag értékesíthető eredmény szűrődött le, melyek mint folklóre-törvények bárhol alkalmazhatók és bárminő népi termékre szólnak: 1. a szájról-szájra adott népi termék úgy terjed, mint a növény: lassú tovarapózással, miközben észrevétlen, fokozatos átalakulások érik; minél messzebb vándorolt, annál eltérőbb változatot mutat. 2. Ebből kiindulva, a variánsok révén meg lehet állapítani viszonyozással bármely típus ősalakját. — Ez eljárásmodot azután a fölfedező fia és utóda: Kaarle Krohn néhány állatmesére alkalmazta meglepő sikerrel. Tőle vette át a módszert Antti Aarne s hozzáfűzve a maga tapasztalatait, kiérlelte azt a kutató rendszert, amely méltán viseli azóta nevét.

Valamely elbeszéléstípus ősfarmájának rekonstruálására van Panzer Frigyesnek is sajátos eljárása (Hilde-Gudrun, 1904. Beowulf 1910. Siegfried, 1912.), minthogy azonban folklóre-szempontok figyelembevétele nélkül készült, követőkre nem talált. Aarne módszere ennél kiérettebb és biztosabb. Teljesen új alaptételből indul ki, amit eddig részben nem láttak, részben nem mertek kimondani. Szerinte a mese korántsem ősi képződmény; sőt késői történeti idők hozták létre, mint zártformájú műfajt, amely egyéb költői műfajoktól eltér és pregnáns jellemvonásainál fogva első pillanatra felismerhető. Élesen megkülönbözteti a formátlan mondától. Míg ez utóbbi a nép közt élő alakjában proteusi változatoságú, sehol szerves kerék egészé nem alakul s csupán egyetlen eset, tapasztalat csodás magyarázatául szolgál, a mesének kötelező formátörvényei vannak; bármily laza is, meg van komponálva, fokozott érdek-

keltésre, tehát művészi hatásra törekszik, bonyodalmat teremt s a végén megoldja, szóval tudatos felépítésű műtermék, amely egykor virágzása korában szinte műirodalmi disciplinát öltött magára s onnan később a nép ajkára kerülve, lazult valamelyest, de eredeti kereteit megtartotta. Ebből önként következik, hogy minden mesetípusnak kellett egykor elsődleges formájának, összövegezésének lennie, amely a maga nemében szükségkép teljesebb, kerekesebb, tökéletesebb volt a ma ismert változatoknál, szóval olyan költői alkotásnak tekintendő, mint bármely régi eposz vagy dráma.

Ma a mese idejemúlt, lejárt, céltalan és fölösleges valaminek tűnik elénk; töredékes emléke egykori fejlett és virágzása idején létjogosult voltának: amolyan Tylor-féle «survival», csökevény, melyből, mint az archaeologusnak a maga törött cserépdarabjaiból, meg kell tudnunk határozni ép voltának korát, teljes alakját, irányzatát, létcélját. Csak ha mind-ezen túl vagyunk, kerülhet sor a lassú pusztulás fokozatainak megállapítására.

Aarne rendszerének jelentősége a kutatás technikájának teljes kiépítésében rejlik. Hogy ez előbb vázolt munkát elvégezhesük, aprólékos részletkutatásra van szükségünk; első feltétel a vizsgálandó típus összes meglévő változatainak ismerete, majd következik ezek elemekre bontása, ízekre szedése és minden egyes vonásnak rendszeres összevetése a változatok teljés sorozatán keresztül. Messze vezetne, ha mindazon szabályokat, utasításokat részleteznék, melyek a lépésenkinti haladást előírják. Az érdeklődő megleli a helsingforsi «Folklore-Fellows Communications» (FFG) időszakos közléseinek 13. füzetében (1914.) Aarne kidolgozott módszerével megteremtette a mesetudomány filológiáját s hozzá számos végigkutatott példán igazolta annak, ha tán kissé nehézkes formában is, de adott viszonyok között legmegbízhatóbb eredményre vezető használhatóságát. (Kidolgozott példái között említésre érdemesek: a Mémoires de la Sociéte Finno-ougrienne XXV. kötetében közölt három mese: Csodamadár. Mese a varázsgyűrűről, Csodatárgyak és tündérgyümölcsök. Az FFC, publikációi között 11. sz. a. Állatok a vándorúton; 15. sz. a. A kakas tanácsa; 20. sz. a. Nagyothallók; 23. sz. a. Szerencsen. Elsőrendű dolgozatai még: a mesék típusrendszerének egybeállítása 3. sz. a.» valamint tájékoztató tanulmánya a világirodalom mesegyűjteményeiről

Grimmék saját meséikhez csatolt magyarázó kötetüket 1822-ben tették közzé, eszerint a népmesével való tudományos foglalkozás jövő évben éri meg százéves fennállását. E hosszú idő változatos történetéről csak megközelítő hű képet is adni alig lehetett módunkban az előző néhány lapon. A legfőbb mozzanatok kiemelésére szorítkozva, azok átmeneteit, szerves összefüggésüket, az egész tudományos haladásnak kilengéseiben is következetes folytonosságát nem lehetett éreztetnünk. A vázlatos áttekintéssel talán mégis előkészítettük a talajt a még hátralevő mondanókhoz.

Az eddigiek alapján megállapítható, hogy a népmese problémái

három kérdés körül csoportosulnak: Honnan és hogyan származott a mese? Mik a lényeges fogalmi jegyei, vagyis mit tartunk mesének, mit nem? Végül: Mi hozhatta létre egyenletes elterjedését? — Közülük a döntő súly az első kérdésem nyugszik. Ha reá mai ismereteinkkel az előbbieknel kielégítőbb feleletet adhatunk, vele új és helyesebb megvilágításba kerül a másik két kérdés is.

A mese eredetéről két merőben ellentétes felfogást találtunk az angolok és a finnek magyarázatában. Amazok a kezdetleges törzsek elbeszéléseit, ha valami földöntúli varázslatos elem vegyült beléjük, épúgy meséknek minősítik, mint a mai köznépi tündértörténeteket; a két fajta azonos fogalomba olvad, egy műfajnak tekintendő. Ez az egyenes perspektíva visszafelé a legvégső forrásig, az ősember dadogásáig, valami megvesztegető, tetszetős képet adott. Támogatta a vélekedést nagy tekintélye súlyával Wundt Vilmos is (*Völkerpsychologie*, 1905. II. köt. I. rész, 328-tól), aki szerint az epikus termékek eredetéről szóló fejtegetést ezzel a mondattal kellene bevezetni: Kezdetben vala a mese! — Az angolok adattömege és Wundt rendszerező talentuma egyideig a folklóreistákat is büvkörében tartotta; esküdtünk rá, mint másképen el sem képzelhető bizonyosságra, szinte félénken, habozva merte később von der Leyen aggodalmát kifejezni a merész egybekapcsolás felett; ő nem lát fokozatos átmenetet, közbülső formákat onnan idáig. (*Das Märchen*, Leipzig, Quelle u. Meyer, 1911.) A. Aarne merte azután határozottan kimondani, hogy a feltevésre, ha mai népmeséinkből indulunk ki, semmi komoly alapunk nincs; a primitív elbeszélések és jelen folklóre-meséink között mélyreható különbségek vannak s ha valódi mesének az utóbbiakat tartjuk, ki kell rekesztenünk a primitíveket, mint másfajta, eltérő képződményeket. A különbségek valóban nemcsak színvonalbeliek, nemcsak fejlődéstörténetileg mélyebb és magasabb fok eltérései, hanem kiterjednek a kétféle jelenség lényeges jegyeire. Aarne kijelenti, hogy a népmese műforma, az őállapotú törzsek rokon történetei pedig még nem öltöttek kötelező formát. Hozzátehetjük, hogy tartalmilag is eltérőek egymástól. A népmesék alaptémája: vagy valamely egymáshoz való emberpárnak súlyos viszontagságok után szerencsés összekerülése, vagy az ártatlan hős bajba kerül, jóhiszeműen zsákmánya lesz titkos hatalmának, de végül diadalmaskodik s az ellenséges, rontó hatalom felsül, esetleg belepusztul. Sem egyik, sem a másik típus nem illik bele a kezdetleges gondolkodás ideológiájába. Őállapotú emberben az ethnologia kétségtelen megállapításai szerint nincs altruizmus, tehát nincs a pusztá érzékin felülemelkedő szerelem, semmiesetre sem olyan fokú, mint a népmesékben. Józan alapú egyesülés a házasságuk, a nőt vagy rabolja, vagy vásárolja, mindkét esetben birtokának tekinti, mint más tulajdonát képező tárgyat. Vágyat, sóvárgó epekedést egy kiszemelt nő iránt tehát nem érez, miatta veszedelmes vándorlásnak nem teszi ki magát, szóval azt a lelki rugót, ami meséinknek ma elengedhetetlen fő témája, benne hasztalan keressük. Ugyanúgy vagyunk a mesék másik fontos tényezőjével. Hogy az illető hős, ha bármi erős vagy ravasz is, diadalmaskodjék az ellenséges titkos hatalmak fölött, azt a primitív ember nem képes elképzelni. A mágia, varázss-

lás, a szellemek hatalma oly erős, annyira fölötte áll minden emberi képességnek, hogy följök kerülni halandó nem képes. Vegyük elő a tőlük feljegyzett szövegeket, legkényelmesebb formában a Diederichs-féle válla- lat «Die Märchen der Weltliteratur» kötetei közül a Meinhof-kiadta afrikai gyűjteményt (1917.), a Hambruch-féle Csendes-tengeri szigetekről valót (1916.) vagy Koch-Grüneberg indiai meséit Dél-Ame- rikából (1920) A hős egyetlenegyben sem diadalmaskodik, ha t. i. ember és nem isten; viszont nem tudnánk megnevezni igazi mesét, melyből a hős győztesként ne kerülne ki, ha a poklok minden ördöge szövetkezik is ellene.

A mesében félreismerhetetlen törekvés nyilvánul az érdeklődés minél fokozottabb felcsigázására. Egyre nehezebb feladatok elé állítja hősét, a szegény mind lehetetlenebb helyzetekbe sodródik s a végén mégis ura lesz minden bajnak. Hogy az ellentét kiélesedjék, a hős gyakran együgyű, balga alak, aki látszólag egyszerű emberi tettet sem képes sike- resen végrehajtani, mégis győz és királyleányt szerez feleségül. Lehetetlen észre nem venni a felépítés célzatosságát, a halmozást azért, hogy lélekzelfojtva hallgassák, hogy a végén, mikor minden jóra fordul, a meg- könnyebbülés sóhajtását váltsa ki hallgatóiból. Mindez művészi célt, liatáskeltést szolgál és mindezt hasztalan keressük a kezdetleges szín- vonalú lelkek gyarló, egy-egy esettel kimerülő elbeszéléseiben. A mese tehát kikerekült, zárt egységű műformaként áll előttünk, melynek hagyom- ányos kerete, megállapodott szerkezete van, viszont a primitív csoda- történet mindebből mit sem árul el, hanem esetenként a tárgy természete szerint ölt meg nem kötött, ad hoc alakulatot.

De felmerül a kérdés, ha annyira nyilvánvalók e különbségek, miért nem vették észre Hartland, Frazer és Wundt? — Magyarázhatnék a feltűnő egyoldalúságot azzal, hogy nem voltak folkloristák, nem ismerték kellőképp a népi meseanyagot, vagy ha ismerték, nem ennek szemszögéből vizsgálták a kérdést, hanem feladatul elsősorban a primitív elbeszélések vizsgálatát s azok hovakapcsolását tűzték ki, mikor is, mint legközelebb álló rokonfaj, a népmese kínálkozott hozzá alkalmas folytatásul. Közbe- játszott a fogalmi elnevezések pontatlan volta is. Beszélünk drámák vagy eposzok meséjéről, «mesebeszéd»-nek mondjuk, amit nem tartunk igaznak; az angol: fiction, tale, a francia: conte, tradition, a német: Sage, Märchen szavak jelentései elmosódó körvonalúak. Azt hisszük mégis, ez éles- szemű megfigyelőket mindé körülmény aligha vitte volna tévedésbe, ha egy döntő körülmény nem szól látszólag igazuk mellett. — A primitív törté- netek epikus magja ugyanis lépten-nyomon meglelhető a népmesékben. Ami náluk hitvilágukban gyökerező felfogás, természetszemléletük külö- nössége, az ugyancsak megjelen a mi népmeséink tarka motívumaiban, mintha az összerakott mozaikoknak egyes darabjai egyenesen onnan lennének kölcsönvéve. Középamerika h u i s o l indiánjai azt tartják, hogy az erősröptű madarak: sasok és sólymok «látnak és hallanak mindent, varázserővel rendelkeznek, amely szárnyuk tollaiban rejlik. Ha tollaikat sámán viseli, az előtt sem marad rejtve semmi, ami a földön és föld alatt történik, betegeket gyógyít, halottakat támaszt fel, embert állattá és

viszont át képes változtatni, stb.» (C. Lumholz: Unknown Mexico, II. 7.) Meséink hőse, ha jót tesz a madárral, az szárnya tollával ajándékozza meg, amellyel tetszése szerint madárrá változhatik, vagy ha meglengeti, mikor veszélyben van, a hálás állat rögtön ott terem és megsegíti. A cseroki törzsek úgy tudják, hogy tavaik vizében a halak rendes polgárosult társadalomban élnek, «falvaik vannak a víz fenekén, jókarban tartott útjaik, mindenben emberi módon élnek és viselkednek». (S. Mooney: The sacred formulas of the Cherokee. Report of the Smithsonian Institute, Washing. VIII. 375.) Emlékezzünk meséink víz alá szálló hőseire; vagy hal képében sellő csalogatja be, vagy valamely odakerült tárgyért kell alámerülniük, lent fényes palotát találnak, benne képzelhető pazar kényelem, a csábító hal tündérlánnyá változik, szolgálók veszik körül, tánc, zene és szerelemből áll az élet, stb. — Rézbőrű őstörzsek az Amazonas bozótvilágában mesélik, hogy egyik-másik titokzatos szellem hatalma köréből úgy lehet csak menekülni, ha az illető fogoly a házban és körülötte leköp, mikor is a bent kérdezősködő szellem hívó szavára ezek felelnek a menekvő helyett, míg területéről ki nem szabadul. (Koch-Grünberg: Indianer-Märchen aus Südamerika, 1920. 10. és 47. sz. a.)

Mindenki ismeri az «Ördög lánya» meséjét, ha máshonnan nem Arany J. «Rózsa és Ibolyás c. verses feldolgozásából. A népi változatok Európaszerte ugyanúgy beszélik el a hősnő és párja szökését, alig elvétve találunk helyette illedelmesebb formát, a köpés helyett vízcseppeket vagy mint Aranynál 3 vérseppet. Hazai változatokból a típusnak 12 példányát ismerjük s közülök hatban köpés szerepel (Magyar Nyelvőr 17. k. 426.; u. o. 28. k. 42.; Arany László, Népmesék 7. sz.; Erdélyi J. Magy. Népm. 8. sz.; Kisfaludy-Társ. Népkölt. gyűjt. 9. k. 20. sz.; Gaal Gy. Népm. gyűjt. III. 35.)

Mikor a polinéziai gyógyjavas már-már halódó páciensét varázsló szertartásai közben füvel, vízzel életrekelti, elbeszéléseik szerint a beteg azzal tér magához: De jót aludtam! (P. Hambruch: Südseemärchen, 1916 43., 63., 64. és 68. sz. történeteiben.) A mondás szakasztott így fordul elő az «Állatos fivérek» és az «Irigy bátyák» mesetípusaiban, bármely nép változatformáit nézzük is. — Hasonló Ponape szigetén Mikronéziában az emberevő óriás szava édesanyjához, mikor hazajön és a hajlékában rejtőző hőst megérzi: Emberszagot érzek! (Hambruch id. m. 50. és 54. sz. a. v. ö. 348. 1. is.) Európának szinte összes Potifém-meséiben ugyané helyen ugyané szavakra találunk. — A núbiai Namaqua-törzsök egy állatmeséjükben említik, hogy lányos háznál a főnökapa a jelentkező vőjelöltet próbáknak veti alá, ki akarja tapasztalni derékségét; egyebek közt irtást kell végeznie az őserdőben, de nem kap hozzá egyéb szerszámot egy agyagfejszénél, amely első vágáskor eltörik (C. Meinhof: Lehrbuch der Nama-sprache, 1909. 159. 1.). Meséink szerint a hasonló helyzetbe jutott kérő üvegefszét kap, mellyel épűgy jár. Itt is, amott is az apja révén varázsolni tudó lány segít kérésén ... és így tovább. Szaporíthatnók példáinkat százszámra menő hasonló egyezéssel. (Belőlük igen sok össze van állítva Dähnhardt nagy gyűjteményében: Natursagen I—IV. köt. 1907—12.)

Félreismerhetlen tények előtt állunk. Bizonyító voltukat elismerte mindenki. Az angol iskola és Wundt azonban bennük sejtve a legfőbb kritériumot, az egész műfajt habozás nélkül visszavezették primitív világba, ősidőkbe. Tény viszont, amint láttuk A. Aarne megállapítása is; szerkezetileg e kezdetleges történetkéék és meséink felépítési módja között valóban rendkívüli a különbség; a bennük nyilatkozó világnézeti eltérés (szerelem, szellemek hatalmának legyőzése) sem mellőzhető vonás. Vájjon kiegészíthető-e a két nézet? Azt hisszük, igen; sőt a kettő kölcsönösen megvilágítván egymást, a valódi tényállás felismerését könnyíti meg. Am? primitív törzsek epikumai népmeséknek, a fogalom mai értelmében nem tekinthetők. Minősíthetjük mondáknak, de semmiképp sem meséknek. Viszont mai meséink alkotó elemei, motívumai nem egyebek kezdetleges világból való egyes rövid mondáknál. — A mondáknak általában, akár ősiek, akár újabb keletkezésűek, kettős életnyilvánulásuk van. Társulnak, halmozódnak s ismét szétesnek alkotó elemeikre. Psychikus vonzástörvényeknek engedelmeskednek akkor, midőn a tartalmukat kitevő analóg emlékképek alapján összeállnak laza csoportba; majd más erősebb vonzás szorosabb analógia az ad hoc kapcsolatot megrontja és újabb csoportosításba tömöríti. Viselkedésben emlékeztet e folyamat a chemia elematomjainak társulási módjára, melyek épígy alkothatnak lazább keveréket vagy szorosabb vegyületet, de amint valamely kívülről ható erősebb affinitás jelentkezik, az egyesülést megszünteti és más összetételbe egyesíti. Főhasonlóság pedig abban nyilvánul, hogy az elemek itt is, ott is önmagukban állandók maradnak, időtlen-idők óta változatlanok; Innen magyarázható mesemotívumaink azonossága a primitív mondákban találhatók. Az eredeti kis mondaegységek e biológia törvénynek engedelmeskedvén, a nagy idők folyamán számtalan társuláson mentek át. Míg maguk nem változtak, kapcsolódásuk módja haladt a kulturfokkal, mikor a társítást más-más eszmekörű emberek végezték. Az időközben keletkezett mondarészletek szintén közbeiktatódtak, újabb világfelfogást vive az ősiek közé. Ebben a chaotikus folyamatban volt, kellett lenni azután időszaknak, midőn az eseménykort már nem mondai, hitelesnek tartott adatokul mondták el, mikor a hitvilág lassú, de gyökeres átalakulásával az egykor vallási hitelt élvező mondatartalmak elvesztették komoly jelentőségüket, pusztá, fantasztikumká, a képzelet játszi kedves, de nem igaz termékeivé váltak, mikor szó r a k o z á s u l kezdtek emlegetni s a játszi képzelet szabadon csoportosította őket, tetszése szerint és mások tetszését keresvén vele. A most már másképp értékelt motívumok az átalakulás következtében mondaelemekből meseelemekké váltak és másféle hivatást kezdtek teljesíteni, hogy minőt, arra a különféle korokból érdekesen egybehangzó adataink vannak.

Az ú. n. Westcar-Papyrus, amely kb. 1700 évvel íródott Kr. e., egy keretes varázslómeze töredékeit őrizte meg; ebben olvasható a következő részlet: «Egy napon Kufui (Cheops) fáraó unalmat érzett és nem tudta idejét mivel eltölteni. Elhívatta ezért tanácsosait és rokonait s kérdé, nem tudna-e közülök valaki holmi történetet elmesélni?» Erre előállnak fiai és atyjuk szórakoztatására egy-egy varázsló-

mesét adnak elő. (G. Maspero: *Les contes populaires de l'Égypte ancienne*.⁴ 24.) — Kr. u. X. századból való az arabok első irodalomtörténeti műve, a *Kitab el Fihriszt*, amely az 1001 éj meséiről szólva, megemlíti, hogy ezt a könyvet állítólag I. Artaxerxes leányának: Humáinak számára írták, majd hozzát teszi: «Az igazság pedig az, amint Allah akarja, hogy az első ember, aki ilyen éjjeli történeteket mondatott el magának, Nagy Sándor (Iszkender) volt; többeket tartott maga körül, akik mesélni szoktak neki s ezzel felvidították. De nemcsak mulatságból hallgatta, hanem meg akarta belőlük tanulni, mikép kell az emberekkel óvatosságnak és elővigyázásnak lennie. Utána a Hezár Afszánét (1001 éj) más királyok is használták hasonló célra. Én többször láttam, de igazság szerint silány könyvnek tartom, teli együgyű históriákkal.* (1. *Ethnographia*, 1919. 50. 1.) — A perzsa «1001 nap» c. gyűjteményben Moradbak meséje így kezdődik: «Hudzsziadsz perzsa király nem tudott aludni s rossz kedvében kegyetlenkedni kezdett. Hogy betegségén és a lakosok életveszedelemén segítsen, orvosa mesemondókat hivatott eléje s ez lett álmatlanságának egyetlen ellenszere.» (Chauvin: *Bibliogr. des ouvr. arabes*, VI. 95.) — Az emlékezetes bagdadi kalifa, Harun al Rasid állandóan mesemondókat tartott maga körül, közülök Aszmai, Husszein és Alchali neveit a történelem is megörökítette. (Hammer: *Rosenol* II. 54. sz. a.) A mesélés lelki hatására jellemző a következő esete. Egyidőben megundorodott mindentől, előszólította eunuchját, Mazrurt, gondoskodjék szórakoztatásáról. Ez egymásután ajánlhatja neki: sétáljon kertjeiben, menjen háremébe mulatni, kincseit nézegesse, beszéljen vezéreivel és tudósaival. Semmi sem felel meg neki; kétségbeesésében Mazrur felajánlja, szórakozásul üttesse le az ő fejét, végre mesélőket hozat s a kalifa felderül. (Az 1001 éj *Mandzsab* története elején, *Burton-fordítás* XI. 197.) — Augustus császár is, hogy fáradságát elfelejtse, fabulatores-t hozatott magának (Sueton: *Octavius* 78.) hasonlóképp Tydorel breton király, akit nantesi polgárok szórakoztattak mesélgetésükkel. (G. Paris, *Románia*, VIII. 66.)

Példáink egyhangúnak tetsző sorozata több rendbeli tanulságot rejt magában. Mindenekelőtt azt, hogy a szórakoztató mesélgetés felkerültét történeti időponthoz kötni nem lehet, csak kultúrfokhoz. Emitt korábban (az egyiptusiaknál negyedfélezer év előtt), máshol későbbben áll elő a helyzet, hogy a primitív vagy félbarbár ember tételes vallásrendszerre tér át s vele egykori animisztikus mondái elvesztik komoly jelentőségüket, de fennmaradnak hagyományként továbbra is, mint mesemotívumok. Igazolják adataink másfelől azt, hogy a mese aránylag valóban késői termék, fejlettebb világnézet szükségszerű szüleménye, hagyományraktár, hova a szerepüket eljátszott ősvallási emlékek egy helyre gyűjtetnek s hivatást cserélnek annyiban, hogy időnkint a lelki váltógazdaság kívánalmái szerint elővételnek szórakoztatóul, elterelőül s mint lehető legegyszerűbb művészi szükséglet, öntudatlan tömeglélektani szerepet töltenek be. Így születik meg a népmese s innen kezdődik története. Ez a történet egyideig emelkedő irányt vesz. Fejedelmek, előkelők házai szerződtek, vagy lekötik az ügyesen kombináló mesélőket, ezek termékei is egyre tökéletesednek az előállott versenyben. A divat azután

a legfelső osztályból alászüremlik szélesebb rétegekbe; az amott közkeletű darabok vándormesélők ajkára kerülve, elterjednek a köznép között. Az egyre dúsabb termelés selectióra vezet, csak az ügyesebb, közízlésnek megfelelőbb dolgok maradnak meg, többi kivész az emlékezetből. Kialakul végül mindebből az a helyzet, hogy a nép egy bizonyos mennyiségű felülről kapott, tehát kezdettől fogva műterméknek készült mesét megtart, ez a mennyiség megrögződik nála, mint állandó mese-kincse, amelyhez a magából alig tesz újat, de alig is felejt el belőle valamit. Ezalatt odafönt a kiváltságosak meséje továbbra is irodalmi csemege marad, mindjobban csiszolódik, finomul, tökéletes formájában azután lejegyzésre kerül s előállanak a kelet híres mesétárai: a Pancsatantra, Tripitaka (Három kosár), az Avadanyák (Buddha nagy tettei), a XI. századi Somádévá átírásában fennmaradt óriási Kathásarit-sagára (A mesefolyamok tengere), a perzsa 1001 nap, az arab 1001 éj és ezek európai visszhangjai: a Dolopatos, Disciplina clericalis, Conde Lucanor, Gesta Romanorum stb.

Az európai irodalom keleti meseanyaga, melyről cikkünk elején emlékeztünk, minden jel arra mutat, irodalmi úton került át nyugatra. Közvetítői azok a hispániai mórok, akik hanyatló arab uralmuk idején, majd a keresztény kor beköszöntével aránylag kevesen tértek vissza 500 éves új hazájukból keletre. Írástudóik nagy része is ott maradt, mulláikból szerzetesek lettek, latinul megtanulva, átültették méltán nagyra tartott meséiket barátársaik használatára, prédikációkat élénkítő példanyagul. Behatoltak az irodalmi formát öltött elemek ugyancsak szerzetesek révén a hősmondákba is, mint újabban Bédier nagy művében (Les légendes épiques. Recherches sur la formation des chansons de geste. I—IV. 1908—14.) kimutatta. Mindé keleti anyag valóban a XII. század alatt jut be az európai irodalomba. De korántsem szabad belőle arra következtetnünk, mint sokan tették, hogy Európa népei előbb mesét egyáltalán ne ismertek volna. Feljegyzés ugyan nem maradt róluk, de az évszázadokkal korábbi szent legendák motívumai közt lépten-nyomon mesevonásokra találunk. Tüzes fürdő, amely a jámbor áldozat közeledtére kihül és nem árt; követ kötnek rá, hogy a Tiberisbe fojtsák, de a kő fenn úszik a vízen (St. Pantaleon, Acta Sanctorum, júl. 27. VI. 412.), mindkettő ősi meseelem, mely szelvényben ismeretes. Szent Thekla csábítója elől hegybe menekül, a mögötte összecsukódó sziklák ruhája csücskét oda-szorítják (Lipsius-Bonnet: Acta Apostolorum apocr. II. 431.), Szent György tüzes vasbocskorral megy börtönébe (AA. SS. ápr. 23. III. 121.); az ártatlanul kiüldözöttnek gímszarvas jó tejet adni (Migne Patr. 565.) stb. közkeletű mesemotívumok. — Igaz, még nem teljes mesék! De ismervén az európai meseanyagban számos olyan típust, melynek keleten nyoma sincs (Hóféherke, Jávorfa, Kék szakáll, Madaj rabló, Drosselbart, Halálkoma, Halott vőlegény, Ördög mátkája, Cigány az égben és a pokolban stb.), s tekintetbe véve, hogy az óvilágból ismeretes görög és latin mesék is (Polifém, Ámor és Psyché, Theseus-monda, Rhodope cipője, Midás-monda) szelvényben elterjedtek egész Európában, sejteti egyrészt az egyenes kapcsolatot az ókorral, ahol a mese Kelettől függetlenül indult virágzásnak,

másfelől a kelta anyagnak átmeneti formáiból több kétségtelen példa maradt meg a Hergest-i Vöröskönyv VIII. századi gael szövegeiben. Mindez bőséges bizonyítékul szolgál amellet, hogy a XII. század előtt Európa népei ismertek teljes meséket s rájuk később a keleti mesék legfeljebb formailag hatottak. A XII. sz. után tehát a mesemondás divata két áramlatban halad, egyik a felső körök Keletről jött irodalmi anyaga, másik a köznép helyi mesetudása; mint két egymástól elszigetelt folyam halad mindegyik a maga útján: egyik a felszínen szemmel láthatóan, másik elrejtve a naiv tömegek lelke mélyén, mintegy alsó geológiai rétegben.

Utolsó, még nem tisztázott probléma, a vándorlás kérdése s a vele kapcsolatos kiegyenlítődés tényének magyarázata. Benfey szanszkrit elméletéből a vándorlás feltevése szükségkép következett, másféle közvetítéssel nem adhatott volna elfogadható megoldást. Az azonos meseanyag európai folklóreunkban szintén csak úgy volt elképzelhető, ha rendes diasporát, következetes szétszóródást fogadunk el. Annyira kézenfekvőnek tetszett a kiegyenlítődésnek ez egyetlen módja, hogy az egymást váltó elméletek sorra átvették a legutolsóig: Aarne is erre építi rendszerét. — Már pedig nézetünk szerint a metaforikus elnevezés: a «vándorlás» szó-maga ruganyos jelentésénél fogva végzetes tévedésre vezetett. Mindenki beleolvasta a szó fogalmának összes reális jegyeit s a mesét, mint élő valamit képzelte maga elé, amely mozog, halad, terjed, s amely önkénytelenül maga után vonta a másik metaforát: a növényfajok elterjedésmódjára való utalást. Eszerint a mese egy központból (fészekből) indul széjjel, tovarapózik; ahol akadályra lel, megakad, de minél tovább jut, annál inkább vesz eredeti jellegéből, helyi viszonyokhoz simul s alkalmazkodása közben módosul. Tehát minél eltérőbb alakulatra találunk, az annál nagyobb utat tett meg s e megfigyelés felhasználásával ki lehet kutatni az Ősfészket, a keletkezés helyét és meg lehet állapítani az ősfórmat, az eredeti típust. Ez Aarne földrajz-történeti (finn) módszere. A végzetes tévedés abban van, hogy a mese magától nem vándorolj azt viszik vándorló emberek, csoportok magukkal. Ez emberek vándorlásiránya, mozgásútjai pedig kiszámíthatatlanok; ellen nem őrizhető összevisszaság előtt állunk s ha erre, az ú. n. vándorlásra építjük fel a kutatás rendszerét, tudományos biztosságra sohasem teszünk szert. Szerencsére sem az egyenletes elterjedtség magyarázatához, sem a típusváltozatok keletkezéséhez a flora-szerű tova terjedés elfogadása nem okvetlen szükséges. Egyszerűen kikapcsolhatjuk a vizsgálódás menetéből, nélküle mit sem veszünk, aminthogy vele sem nyertünk semmit.

A kiegyenlítődés magyarázata ennél egyszerűbb és biztosabb alapot nyer, ha kultúrtörténeti megvilágításba helyezzük. Be kell tekintenünk kissé a középkor életviszonyaiba, közállapotaiba s észrevennünk a roppant különbséget, mely ama kor s a mi időnk között mutatkozik. A középkori ember nyugtalan, vándoréletű; alig lehet őt földhöz kötni. Innen a sok drákói rendelkezés, amely megtiltja neki telephelye elhagyását, A népvándorlás félezred éven át tartó migrációi óta az embercsoportok még nem nyugodtak meg. A polgárosultság százféle szála,

amely egy helyhez köt, még nem érezhető az ő idejükben. Holmijuk alig van, naív képzeletük hallomás útján szerzett adatokból Paradicsomot ígér nekik más helyen. Könnyű szívvel, könnyű teherrel, kalandvágygal lelkében mozog és nyüzsg a tömeg kisebb-nagyobb csoportokba verődve Európa egész területén. Ennek az ösztönös nyughatatlanságnak eredői azután azok a szokások, intézmények, melyek nemzetközi, mindenkire kötelezők s amelyek tudattalanul ezt a vágyat szolgálják, ennek psychikus levezetői. Akiknek katonáskodás a mesterségük, zsoldoscsapatokba állnak össze, elvetődnek így a kontinens minden országába; vallásos tömegek kerekednek fel s elzarándokolnak ki gyalog, ki lóháton Rómába, Compostellába, a spanyol tengerpart e legnyugatibb pontjára (hazánkból is számos esetben indult ide búcsújárás), vagy megindulnak egy jelszóra Jeruzsálem felé; volt eset, mint tudjuk, hogy serdületlen gyerekhad vágott neki a szörnyű útnak. A céhek legkorábbi szabályzataiban megvan az utasítás, hogy a mesterlegény menjen világot látni, éveket kell más országokban töltenie, minél több földet járt be, annál nagyobb érdemül tudják be neki, mikor mesterré avatják. Mindez az állandó mozgásban levő elem viszi magával legkönnyebb terhét: ismereteit, tudását; a hetekig, hónapokig együtt haladók kölcsönösen kicserélik tapasztalataikat; hogy az út rövidüljön, idő teljék, szórakoztatóul mesélnek egymásnak. Mindegyik kiad magából a hosszú együttlét alatt mindent, ami emlékezete tárházában megvolt és felszedi másoktól a még ismeretlen, nem hallott dolgokat. Az emberekben a közlésvágy egyensúlyt tart az ismeretlen kívánó mohósággal. Gondoljunk csak Chaucer canterbury-i búcsúsaira s a novelisták keretes elbeszéléseire. Mindegyik úgyszólván magvetője a maga történeteinek, meséinek, ami sokszorosan megisméltödéve más ajkon, a kicserélődésnek oly magas hatványára emelkedik, hogy az ismert néhány száz mese okvetlen eljut mindenhová s a kiegyenlítődéssel ezzel be is fejeződött.

Más, nehezebb kérdés a messze Keletről ideplántált történetek esete. Benfey karaván-magyarázata ehhez nem ad kielégítő megoldást. A más oldalról, Hispánián át történt átszüremkedés, mint mondtuk, tisztán irodalmi természetű volt s különben is tudjuk a változatok tanulmányozásából, hogy az ázsiai mesék inkább otthonosak Európa keletén élő népek folklorjában, mint a nyugati széleken. Az orosz, rutén, délszláv, délolasz, sőt a magyar mesék is több keleti típust és elemet tartalmaznak az angol vagy skandinávnál. A karavánnal magyarázás az elterjedt hatás tekintetében vérszegénynek mutatkozik; arányaiban nem elég jelentős momentum ez ismeretlen néhány ember hosszú útja, melyet mindig ugyanazok tesznek meg s ugyanazokkal érintkeznek, ha egyáltalán értik néhány vezetőn kívül egymás nyelvét. A keleti meséknek oly tömege ismeretes Közép-Európában s ezek a tibetieknek oly tökéletes hasonmásai, hogy az áthozatalt és megrögzítést nagyobb arányú népmozgalomnak kellett véghezvinnie. A részletkutatások néhány meglepő eredménye azt a meggyőződést érlelte ki bennünk, hogy e termékeket a nagy népvándorlás idején Keletről jött tömegek hozhatták magukkal s tarthatták fenn saját hagyományaik közt. A feltevés részletes meg-

okolása most messze vezetne, a vizsgálódás sem terjedt ki még eléggé az új irányban, egyelőre csak annyit látunk, hogy a kutatás e feltevés körül gyümölcsözőnek ígérkezik.

Százéves vizsgálódás történetét zárjuk le ezzel. A rengeteg folklore-anyag a tanulmányozás folyamán rendszerbe foglaltatott, a típusok és variánsok osztályokba vannak sorolva. Kérdés: mi elvégezni valója van még a kutatásnak s a vele foglalkozónak mi biztosat, eredményben jelentőset van reménye belőle nyerhetni? Mert látszólag az eddig felmerült elméletek egymást váltva, egymás hóhéraivá lettek. Egyáltalán nem sisyphusi munka-e az egész fáradozás? Hiszen a gyűjtés egyre tart, a még ismeretlen nyers anyag temérdek s az új közlésekkel a kutatónak új meg új baja akad. Az így újonnan felmerült adatok felforgathatják a mai tetszéstől teóriákat; hogyha pedig e lerontó adatok nyomán új feltevés áll elő* azt is megcáfolhatják az utána következő anyaggyűjtés tanulságai f — Első ellenvetésünk e gyakran hangoztatott érveléssel szemben az, hogy végkövetkezményében minden tudományos bűvárkodásnak ez a sorsa. De meg a beállítást nem is fogadhatjuk el teljes érvényűnek. A régibb teóriák koránt sem semmisülnek meg; egy részük, mint pozitívum, mindenkorra fennmarad. A feltevések sorozatával a pozitívumok sorozata is egyre növekszik s aki megfigyeli, észreveheti, hogy minél későbbi valamely tudományos elmélet, annál több a maradandó s kevesebb a kivető benne.

Mi is egyre biztosabb talajon járunk. Az újon felgyülemelő anyagtól sem kell tartanunk. A népmese nem kimeríthetetlen tenger; sokkal kevesebb az alapanyaga, mint a járatlanok hinnék. Az állandó típusok összegét már is alaposan ismerjük. Különösnek tetszhetik, de tény, hogy évtizedek óta nem merült fel a nemzetközi gyűjtésekben egyetlen új típus sem s nincs kilátás rá, hogy a további felgyűjtés alatt csak egy is felbukkanjon. A folytatólagos gyűjtésre nem is ezért, hanem a változatok miatt van szükségünk, bár ezek nagyrésze is vagy már ismert lesz,, vagy mint értéktelen, kiselejtezendő.

Ismeretkörünk tehát ki van kerekítve, határai tovább nem tolódnak s azon belül adatszerű meglepetés többé nem érhet. Az ismeretanyag ezzel teljes lévén, annak körén belül biztos áttekintéssel haladhatunk végcélnk felé, amely nem más, mint: a néplélek epikus jellegű tartalmi elemeinek megismerése és megmagyarázása.

Solymossy Sándor.

AZ EMBERI ÉLET ÉRTELME ÉS CÉLJA.

AEMBERI élet értelmének és céljának kérdése mindig érdekes téma. Talán éppen a legérdekesebb. Hiszen az embert az egész világból, minden dolgokból igazán és leginkább éppen maga az ember érdekli. Sőt minden más vagy másnak látszó érdeklődésének állandó és örökös tápot csakis az a vonatkozás adhat, amelyben a dolgok az emberrel vannak, vagy amelyben azok az emberrel lenni látszanak. E tekintetben valóban egoista, igazán solipsista az ember. Az a bizonyos érdeknélküli érdeklődés, az a gyermeces kíváncsiszkodás, amely szülője és egyben fentartója is minden philosophálásnak, voltaképpen minden tudománynak és tudományos gondolkodásnak is, igazában minden ízében egoistikus vonásokat mutat. A csillagok járása, az anyag szerkezete, a világ alkotmánya, a kis világ minden rejtelmes csodái és a nagyvilág imponáló mysteriumai egyaránt csak annyiban érdekelnek bennünket, amennyiben mivelünk és létérdekeinkkel vonatkozásba, eleven kapcsolatba hozhatók és tényleg hozatnak is. Rousseau olyasmit mond, hogy ha valamely «tudós hajótörést szenvedve, könyvtárával együtt olyan lakatlan szigetre jutna, ahol semmi reménye sem lehetne arra, hogy valamikor megint emberi társadalomba kerüljön, egészen biztosan soha többé bele sem tekintene könyveibe. Hogy mennyiben van igaza, vagy mennyiben téved Rousseau, azt mi semmiképpen sem dönthetjük el, de az egészen bizonyosnak látszik, hogy a természetes talajától és tápláló gyökereitől megfosztott mindennemű kutatás elsorvadna, mihelyt tudatára ébredne annak, hogy elvesztette kapcsolatát az emberrel s ennek érdekeivel.

Kétségtelen, bizonyításra igazán nem szorul, hogy az ember élete rendkívüli módon érdekli az embert, meg hogy voltaképpen csakis ez a kérdés és minden más kérdés csakis ezen a kérdéson keresztül érdekli az embert. De azért az eredetileg érdekes kérdéstről hamarosan eltolódik az ember érdeklődése amolyan, az embert csakis közvetetten érdeklő kérdésekre, mint amilyen a tudománynak és közéletnek minden olyan kérdése, amely mintegy elszakad az emberi létérdek közvetlenségétől s magától az emberi létől független problémává válik.

A kérdéseknek ez a sajátos eltolódása, illetőleg az a körülmény, hogy egyes, mintegy az emberi létől, emberi élettől általában függetlennek képzelt problémák az emberi érdeklődést nagyban maguknak foglalták le, eredményezte azt, hogy maga az emberi élet problémája, különösen pedig az élet értelmének és céljának problémája gyakran olyannak tűnik fel, vagy legalább is gyakran olyannak is tűnhetik fel, mint amelyike

nek csakis theoretikus értéke lehet, mint ami a gyakorlati élet emberét alig is érdekelheti.

Hogyan lehetséges ez? Egyáltalában lehetséges-e ez? Vagy talán nincsen is így a dolog? Valahol talán hibának vagy legalább is félreértésnek kell lenni? Nincs is így a dolog. Egészen bizonyos, hogy ez így nem lehetséges. Az igazság, az egész igazság az, hogy az emberi élet értelmének és céljának kérdése minden időben felette igen érdekelte az embert. Most is módfelett és mindenekfelett érdekli is őt.

Ha azonban azt látjuk, mégis azt látjuk, hogy ez az érdeklődés, ez az örök érdeklődés lanyha, akkor ennek okának kell lennie, bizonyára valami újját állotta ennek az örök eleven érdeklődésnek. Tényleg úgy is van. Az ilyen örök érdeklődések csak akkor lanyhulhatnak el, ha valami újokat állja. Az érdeklődés kielégítése a leghatékonyabb szer arra, hogy az érdeklődés megszüntetessék, illetőleg, amennyiben e kielégítés nem tökéletes: hogy legalább ellanyhuljon. Úgy kell tehát lennie, hogy az emberi élet értelme és célja tekintetében tényleg meglévő és öröknek mondott érdeklődés valami módon kielégített. Ez tényleg így is van. Az emberi élet értelmének és céljának kérdése tényleg minden időben felette érdekes téma, de olyan probléma, amely a legtöbb ember szemében minden időben megoldottnak látszik. Ez a legtermészetesebb dolog a világon, mert az emberi élet, a tudatos és célok uralma alatt álló emberi élet, másképen nem volna lehetséges. Már pedig, amióta öntudatos életet él az emberiség, azóta megfelel a fentemlített kérdésekre is, megfelel pedig nemcsak theoretikus módon: szóbeli feleletekkel, de megfelel ezekre a kérdésekre cselekedetekkel: az életnek leélésével, az életnek mirként való leélésével.

Ha olyan egyébként egészen művelt, tanult és okos emberektől, akik azonban cselekedeteikről, általában életnyilvánulásaikról nem igen szoktak reflektálni és számot adni maguknak, azt kérdeznők, hogy mi is hát az emberi élet értelme és célja, úgy kérdésünk mindenesetre zavarba ejtené őket s vagy semmiféle feleletet sem adnának kérdésünkre, vagy pedig amolyan hevenyészett, talán éppen a hangulat szülte feleletet kapnánk kérdésünkre, amely a kérdés komolyságának nem felelne meg s csak múló hangulatot tükrözne vissza. De ha ezeknek az embereknek életét és gondolkozását alaposan megfigyelnök, életük és gondolkozásuk komolyan számbaveendő őszinte feleletet adna kérdéseinkre.

Amit most elmondottam, az természetesen az egyéni emberi életre vonatkozik. Természetes azonban, hogy az emberi élet értelmének és céljának kérdése legalább is olyan joggal, mint amilyen joggal az egyéni élet terén tettük, kérdezhető magáról az emberiség életéről is. S ha az egyébként egészen művelt, tanult és okos emberek, akik azonban cselekedeteikről s általában életnyilvánulásaikról nem szoktak reflektálni és számot adni maguknak, — amilyen ember igen-igen sok van, — az egyéni élet értelméről és céljáról csak olyan át nem gondolt feleletet képesek adni, egyáltalában nincs mit csodálkoznunk azon, ha az emberiség életének értelméről és céljáról sem kapunk ezek részéről kielégítő választ.

Itt is úgy áll a dolog, hogy magát az emberiség életét és gondolkozását, tehát életnyilvánulásait, az életnyilvánulások okait és céljait kell alaposan szemügyre venni, mert ezek az életnyilvánulások, az ezeket előidéző okok s az ezekkel elérni kívánt célok őszintén és elég hangosan megadják kérdé sünkre a választ.

* * *

Mi, akik a pessimizmus igazságait támogató tényeket egyáltalán nem akarjuk elphilosophálni a világból s akikre e tények rendkívüli hatást gyakoroltak, úgy hogy az objektivitás érdekében épen sötétlátásunkat kell mérsékelnünk, azt hisszük, hogy az emberi élet értelme és célja szorosan, a legszorosabban összefügg magának a létnek, a mindenségnek értelmével és céljával. Hiszszük, hogy ha van értelme és célja magának a létnek, úgy igenis van értelme és célja az emberi életnek, az egész emberiség életének, de az egyes ember, a legutolsó, a leghitványabb ember életének is. Mellékesen megjegyzem még azt is, hogy ha ez a világ igazán olyan nagyon-nagyon tökéletes, ha ez a világ a legtökéletesebb világ, akkor a világ ilyen tökéletességéhez hozzátartozik az is, hogy azok a hitvány emberek, hitvány életek is a világon legyenek, amelyeket rendszerint nem elég mélységes meggondolás alapján megvetünk s szeretnénk kiküszöbölni magából a létből, nem gondolván meg, hogy ezek nélkül a világ már nem volna olyan, amilyen, és semmiesetre sem volna lehetséges olyan tökéletesedés, mint amilyen így lehetséges. A tökéletesedés gondolata pedig nagyobb jelentőségű és realitásokkal inkább alátámasztható gondolat, mint magának a tökéletességnek gondolata, mert a tökéletesség a tapasztalati világban csak mint ideál jelentkezik, míg a tökéletesedés, mint reális processus konstatálható a tapasztalati világban is.

* * *

Az emberi élet értelmének és céljának kettős jelentősége lehet. Jelentheti 1. azt az értelmet, amit az élet tényleg kifejez és azt a célt, amit az élet tényleg megvalósít; és jelentheti 2. azt az értelmet, amit az életnek ki kellene fejeznie és azt a célt, amely célt az életnek meg kellene valósítania.

A tényleges állapotokról felvilágosítást adhat az emberek története, ahol ugyanis azt szemlélhetjük, hogy különböző korokban minő értelmet fejezett ki az emberek élete s életükkel minő célokat értek el.

Az emberiség gondolkozásának története pedig felvilágosítással szolgálhat arról, hogy az emberek miképen gondolkoztak arról, hogy életükkel mit kellene kifejezniük s minő célokat kellene megvalósítaniuk.

Részleteiben egyik kategóriát sem óhajtjuk most tárgyalni, bármily nagy érdekességgel kecsegtet is egyébként mindkét kategóriának tárgyalása. Azt azonban a két kategória tárgyalása nélkül is már most kijelenthetjük, hogy e kategóriák nem különülnek mereven el egymástól, mert hiszen az életben nagyban és egészben tényleg az valósul meg, amit a

gondolkozás megvalósításra érdemesnek tart. A gondolkozás által megállapított vagy meglátott tendentia válik valóvá az életben, már persze annyiban és csak annyira, amennyire ezt az életnek mindenféle mellék-tekintetei megengedik.

Persze az említett két kategórián kívül, részben ezeknek ellentételeként elképzelhető egy harmadik kategória is, amely azt akarná tisztázni, hogy valójában, igazában, mondjuk: az Absolutum szempontjából minő-értelme és minő célja van az emberi életnek, illetve mit kell kifejeznie és tényleg mit is fejez ki ez az élet és minő célt kell megvalósítania a tényleg minő célt is valósít meg ez az élet. Az Absolutum szempontjából tekinthető ez az értelem és ez a cél normának, de tekinthető egyszerűsmind v a l ó s á g n a k is olyképen, hogy az ideál és a valóság összeeshetik.

* * *

Ha megvizsgáljuk magunkat, ha szellemünk legbelsejébe tekintünk, oda, ahol a legmélyebb pillantást vethetni a lét mysteriumába, ha megpillantjuk lényünk legbelsejében azokat a valóban velünk született eszméket, az innata ideákat, amelyeknek létét semmiféle logika sem semmisítheti meg, mert ezek igazában nem is eszmék, amikhez a logika hozzáférhet, hanem metaphysikai sejtések, amiken minden eddigi metaphysika felépült, olyan valóban kimondhatatlan és halhatatlan metaphysikai sejtések, amelyek magának a metaphysikának örök életét biztosítják, minden támadások és minden koronkint felmerülő megsemmisítések ellenére is, — ha, mondom, ily mélységesen mélyre tekintünk önmagunkba, helyesebben önmagunkon keresztül a mindenség legbelsejébe, akkor intuitív módon megragadjuk, kibetűzzük a világ, a lét nagy, felséges titkát, azt ugyanis, hogy az egész mindenség velejében és céljában nem lehet más, mint erkölcsi mindenség. S ha a tapasztalati világ ennek ellenére is mutat, aminthogy, sajnos, igenis mutat kellenél nagyobb mértékben erkölcsi tökéletlenségeket, akkor ez ellentét kiegyenlítendő, mert az erkölcsi mindenségben ilyen ellentétnek nem szabad lennie. Kiegyenlíthető, az ellentét megszüntethető olyképen, hogy megragadjuk a tökéletesedés fogalmát, ami nem egyéb, mint maga a tökéletesség kinyújtva az időben, aminek reális léte mellett alig lehet argumentumokat felhozni.

* * *

Bárhogy legyen is a dolog az Absolutum szempontjából, a mi tapasztalati világunkban az ideál és a valóság nem esik össze s azért legjobb esetben is, még a legsikerültebb emberi élet is, akár egyéni, akár az emberiség élete legyen az, legfeljebb csakis a törekvő és fejlődő tökéletesség képét tárhatja elénk, de ez az élet minden fázisában tele van tökéletlenséggel. Se tökéletlenség érzése és tudata rendszerint erős, érdes hangon hallatja hangját s a tökéletlenség által okozott nyugtalanság s a tökéletesség felé való vágyódás és törekvés egyszerre mindenki szemében mindennél érthetőbbé teszi

az emberi élet értelmét és célját, abban az értelemben is, hogy milyennek óhajtáná az ember és az emberiség életének jelentését s az életével elérhető célt, s abban a másik, a realitáshoz inkább hozzátapadó értelemben, hogy tényleg milyen jelentés olvasható ki az ember, illetőleg emberiség életéből s minő célt valósít meg tényleg ez az élet.

Akárhová tekintünk az egyes emberek és az emberiség életében, akár a léha és züllött emberek életvergődését nézzük, akár pedig a rendes mederben folyó és sikerek koronázta komoly életfolyásokat nézzük, avagy akár az emberiség zajtalan boldog korszakait, akár pedig a rettenetességeket és borzalmasságokat csupaszon feltáró korszakokat méltasuk figyelmünkre, egy dolgot mindenestre megállapíthatunk, azt ugyanis, hogy az egyes ember és az egész emberiség élete helyes jelentésének okvetlenül csakis erkölcsi jelentést és helyes céljának okvetlenül csakis erkölcsi célt tekinthetünk. Minden más értelem és cél ellen egész valónk tiltakozik, minden más értelem és cél csakis annyiban acceptálható, amennyiben közvetve vagy közvetlenül az erkölcs szolgálatában áll.

* * *

Bizonyos korokban elfogja az akkori generációt az önvád. Korcsnak érzi magát, atyáinál hitványabbnak s olyanak, amely csakis még hitványabb generációnak képes életet adni. Ez önvádnak classicus, tömör kifejezést adott Horatius, akinek szavai classicus módon fejezik ki egész korok lelkiismeretfurdalásait is, meg aztán egész korok kétségbeesett, önmagával való elégedetlenségét is:

«Damnosa quid non inminuit dies
Aetas parentum peior avis túlit
Nos nequiores, mox daturos
Progeniem vitiosiore.»
(«Mit meg nem ront e bűnös, silány kor?!
— Dicső vala elődink híre rég,
Mi származunk már hitványabb apáktól,
S nyomunkba lép még rosszabb nemzedék!»)

Ifj. Szász Béla fordítása.

Az ősök derékségén méri e kor elkorcsosulását s a jövőtől, legalább is a közeli jövőtől sem tud semmi jót sem várni. Az öntudatra ébredt decadentiának vallomása ez a Horatius-féle hely, egyes koroknak nagy elégedetlenségét kifejező erőteljes feljajdulása ez, amely mélységes, jobbra tehetetlenségből s a tehetetlenség érzéséből fakadt mélységesen átértett, vigasztalástól pessimismusba torkollik. Rendkívül szomorú ez a tünet, de egyáltalában nem olyan, amit korholni kellene. Hisz az elégedetlenség a decadentia tudatából származik, ami azt jelenti, hogy leméri ez a generatio, ez a decadens generatio önmagát, s önmagát hitványnak érzi szemben derék elődeivel s tehetetlenségének érzésében és tudatában mi jót sem vár a jövőtől, sem a tőle függő következő generációtól sem.

Ahhoz, hogy az emberiség haladjon s hogy ismét és ismét reátérjen arra az útra, amelyen mindnyájunk komoly hite és meggyőződése szerint haladnia kell, szükséges bizonyos koroknak és nemzedékeknek

szívet megindító zokogás közt felfakadó önvádaskodása, amely önvádaskodás az elkövetkező esetleg késői unokáknak bizonyára javukra szolgál. Ezt a célt is akarta s tényleg ezt a célt is szolgálta Horatius is említett mondásával, s ezt a célt szolgálta Berzsenyi is «A magyarokhoz» írt ódájával, melyben korának generációja hallatja a hatalmas önvádnak szavait.

De nemcsak bizonyos koroknak generációjánál találhatjuk meg az önvádat, az önmagával való elégedetlenkedést, hanem ez az elégedetlenkedés, hacsak be nem dugjuk füleinket, hallható az emberiség egész életében és megtalálható minden egyes ember életében is. Nem mindig egyforma erővel tombol az önvád az egyén és az emberiség életében, de szünetet nem tart s hol halkabban, — néha oly halkán, hogy alig is hallható meg, — hol pedig megörjítő zajjal hallatja hangját s érzeteti daemoni erejét.

Az ember és az emberiség életében minden időben, minden korokban meglevő önvád azt is megmondja, hogy milyennek kell lennie az ember (az emberiség és az egyes ember) életének. — Az önvád a tökéletlenség zokogó jajszava. — Hogy milyennek kell lennie az ember és az emberiség életének, azt a tökéletességnek minden törekvések elé kivetített képe, a végtelenség legtávolabbi végén levő ideál, mondhatja csak meg. De csodálatosképen ez a végtelenben levő ideál belevegyülhet a köznapis életbe is, illetőleg platóni terminológiával kifejezve, mondhatjuk, hogy a közönséges élet résztvehet az ideálokban.

Ez azt jelenti, hogy mindig mindenki tudja, hogy milyen életet kell élnie, az egész emberiség, de nemkülönben minden egyes egyén is, — még a legrettenetesebb eltévelyedések korszakában is, — mindig több vagy kevesebb tudatossággal birtokában van az élet értelme és célja ideáljának, több vagy kevesebb tudatossággal mindig tudja, amit az embernek tudnia általában a legfontosabb és legszükségesebb dolog ezen a világon: hogy t. i. az emberi élet — és pedig minden egyes emberi élet s természetesen az egész emberiség élete is— arra való, hogy erkölcsi jelentőséget adjon neki az ember és hogy erkölcsi célt érjen el vele. Ennek a nagy és legnagyobb jelentőségű igazságnak tudata ott dereng az állati vadságból épen kivetkőző emberben, — épen ez a tudat különbözteti meg az embert az állattól; — s hogy milyennek kell lennie a helyes életnek, azt azok a korok is jól tudják, amelyekben a sötétség hatalmai látszanak uralkodni.

* * *

Hogy milyennek kell lennie az emberi életnek, hogy minő értelmet kell kifejeznie s minő célt kell megvalósítania az emberi életnek, azt concrete megmondani, olyan concret sablont adni, hogy az minden időben, minden helyen s minden körülmények közt érvényes legyen, alig lehetséges. E tekintetben általános érvényességgel legfeljebb csakis az erkölcsiségre hivatkozhatunk s azt mondhatjuk, amit tömör rövídséggel oly gyönyörűen fejez ki Seneca: *Vita non est imperfecta, si*

honest a est... Ez mindenestre olyan mondás, amelynek igazsága első hallásra is mindenkinek nyilvánvaló. Azok közé az egészen kis számú, nagy igazságot koncentrált formában kifejező sententiák közé tartozik, amelyeket elég egyetlenegyszer hallanunk, hogy igazságát azonnal belássuk s hogy megragadja egész belső valónkat.

A tisztességes (erkölcsös) élet nem befejezetlen, nem tökéletlen, — a szavak csak ezt mondják, de értelem szerint e mondásban az is benne foglaltatik s bizonyára azt is ki akarja e mondásával fejezni Seneca, hogy viszont a tisztességes élet befejezett, tökéletes. Ami azt jelenti, hogy az élet teljessége, tökéletessége épen maga a tisztesség, az erkölcsiség. Minden egyéb mellékes az életben. Tehát egészen természetesen e felfogás mellett mellékes, nem fontos, jelentőség nélkül való az élet hosszúsága, illetőleg rövidsége, az élet teljességéhez nem tartoznak az elért sikerek, valaminthogy az eredménytelenségek és kudarok sem kisebbitik az élet tökéletességét.

Mondanom sem kell, hogy, most ismertett értelmezésünk szerint ez a Seneca-féle mondás a stoikus rigorosus felfogást tükrözteti vissza és fejezi ki eclatáns módon, amely felfogás tudvalevően az erkölcsiségen kívül mindent, de mindent az erkölcsiség magasságából adia pho r o n -nak, kö z ö m b ö s d o l o g n a k, ít é l t. Mindent, de mindent, az életnek minden javát és minden gyötrelmét is, sőt magát az életet és a halált is.

Jól tudom, hogy a stoikus felfogás, amelyre sok tekintetben találó Szent Ágostonnak megjegyzése, hogy «rest a nevetésre és a sirásra», különösen annak most említett egészen rigorosus, majdnem azt mondhatni, emberfölötti rideg felfogása, egyoldalúnak bélyegeztetik világszerte, mégsem tudok szabadulni attól az emberiség történetében sokszor hangoztatott meggyőződéstől, hogy az emberi életnek erkölcsi célt kell szolgálnia, erkölcsi értelmet kell kifejeznie s erkölcsi tartalommal kell telítve lennie. Minden egyéb adia p h o r o n. Úgy, ahogy ezt épen a stoikusok tanították. Csakis így lesz az emberi élet honesta, amiről Senecával elmondhatjuk, még pedig mindnyájunknak legbensőnkéből fakadó meggyőződésével, hogy ez az élet non est imperfecta. Minden más élet imperfecta. Legjobb esetben is csak torso, valami, ami nem fejlett ki, amiből a leglényegesebb hiányzik, g r o t e s k torso, szigorú megítélés szerint ennél is hitványabb valami: torzalak, ami nem az és nem olyan, mint aminek és milyenek lényegénél s fogalmánál fogva lennie kellene.

Nem kétséges: nem torsóknak, nem grotesk torsóknak, nem törzsalakoknak kell lennünk; nem is vágyódunk, senki sem vágyódik ilyenmire. A legmélyebb mélységekből (ex profundis) is a magasságba vágyódunk és törekszünk egyenkint és összesen, valamennyien, minden népek és minden nemzetek is minden korokban; — az egész emberiség a maga összességében is voltaképen mindenkor derékségre, elsősorban és mindenekelőtt erkölcsi derékségre törekszik, még akkor is, ha talán koronkint ideig-meddig kénytelen letérni is az egyedül helyes egyenes útról.

* * *

Hogy az emberek különböző korokban minő értelmét fejezték ki az életnek s annak minő célját valósították meg, azt megláthatjuk az egyes korok embereinek életéből. Hogy pedig maga az emberiség minő értelmet fejez ki életével s minő célokat valósít meg életében, erre a kérdésre megfelel az emberiség története, különösen pedig a kultúrhistoria. Az emberi gondolkodás, különösen pedig a gyakorlati életre vonatkozó gondolkodás, leginkább tehát az ethika, illetőleg az ethika története megfelel arra a kérdésre, hogy az emberek a történet folyamán minő értelmet óhajtottak megvalósítani életükkel s minő célokat óhajtottak elérni,— bárha talán állandóan elégedetlenek voltak életükkel s azzal, amit ez az élet tényleg kifejezett és elért.

Mondanom sem kell talán, hogy egy és ugyanazon korban is, azonos kultúrfeltételek mellett is, az individualitás nagy és jól megalapozott elvénél fogva, — az individualitás elve most használt értelmében abban a le nem tagadható tényben bírja alapját, hogy valójában és voltaképpen minden ember igazi individuum, — különböző egyének különböző életet éltek s különböző felfogásuk is volt az életről magáról s így annak értelméről és céljáról is.

Ez azonban semmiesetre sem jelenti azt, hogy e különbözőségek kínos kakophóniát eredményeznének (hiszen jól tudjuk, hogy a nagy, a legnagyobb kérdésben nincs kétely és nincs vita: a legelvetemedettebb gazember is tudja, hogy melyik a helyes út s azt is tudja, hogy neki is ezen az úton kellene járnia); ellenkezőleg hihetjük, hogy e különbözőségek hozzájárulnak a világ harmóniájához, ami talán épen csak külső kifejezése a kiegyenlítettségnek s a lényeg lényegének: az erkölcsi mindenségnek mint ideálnak és mint valóságnak is.

* * *

Ha azt kérdezzük, hogy ma mi az embereknek felfogása az életről s annak értelméről és céljáról, akkor korunk általános szellemének megfelelően a legnagyobb összevisszaságot fogjuk találni. Mind az élet leélése, mind pedig az életfelfogás rettenetes összevisszaság képét tárja elénk. Mintha e kor ideálok nélkül szükölködnék, avagy mintha az egyéniség kitombolásának korát élnék. Amely örült kitombolást, úgy látszik, a világra szakadt szörnyű katastropha sem volt képes helyesnek látszó mederbe terelni. Majdnem azt mondhatni, rendkívül sok szomorú tünet amellettszól, hogy korunk s korunk emberei olyan életet élnek, mintha életüknek semmi értelme sem volna, mintha életükkel semmi értelmet sem fejeznének kis mintha életükkel nem is óhajtanának semmi értelmet sem kifejezni és mintha életüknek semmi célja sem volna, azaz mintha életükkel semmi célt sem érnének el s mintha nem is akarnának ezzel az élettel semmiféle célt sem elérni.

Pedig nem szabad azt hinnünk, hogy korunk nem elég fogékony az igazán életbevágó kérdések iránt, amely kérdések mindig is érdeklik az embert, de amely kérdések különösen akkor válnak égető érdekességüekké, ha az emberi élet és az emberi boldogság tétetik fel az élet és halál játszmájára.

S bárha olyan korunk embereinek élete, mintha értelem és cél nélkül való volna, azért korunkban is talán még inkább, mint más korokban, rendkívüli érdeklődéssel fordulunk mindenek felé, amik létünk rejtélyeiről felvilágosítást tudnának adni, vagy amik ilyen felvilágosítást Ígérnek, vagy amiktől csak ilyen felvilágosítást várunk is. A többek között ez okból is a legnagyobb érdeklődésre számíthat korunkban minden mysticismus s minden, ami mystikus. A mystikumnak keresése rendszerint feltételezi az erkölcsi vágyódást s valójában minden mysticismusát van hatva az emberi élet legmélyebb s igazában minden időkből ismert bölcsességétől, amely erős hittel hisz az erkölcsi mindenségben, amelyhez legbelsőbb lényegünkkel valamennyien mi is hozzátartozunk.

Korunk nagy összevisszaságából két hatalmas oszlop emelkedik ki, amely oszlopok talán megbírják a helyesebb élet merész ívezetét is. A helyesebb élet hatalmas, merész ívezete talán biztos oszlopokon nyugathatnék korunknak erős hangot hallató önvádján s a minden ethikai összevisszaság komor sötéttségén mégis átderengő fényt és bizodalmat keltő erkölcsiségen, amely, mint semmivel össze nem mérhető és semmivel nem versenyző, önmagában megaló és biztos érték, minden korban olyannak tűnik fel, mint ami egyedül képes értelmet adni és célt szabni az emberi életnek, sőt talán általában minden létnek, az egész mindenségnek, a látható és láthatatlan világnak, az anyagnak és szellemnek is.

Hogy önváddal minden most élő ember s az egész emberiség tele van, olyan állítás, amit szükségtelennek tartok bizonyítani. Minden másképp lehetne, ha más életet éltünk volna. Igaz ugyan, hogy ez az állítás és bánkódás elsősorban a közre s az emberiség életére áll s onnan ragad át az egyéni életre, az egyének, valamennyiünk életére de azért ez az önvád nem halkabb és nem kevésbé mardosó az egyénnél, mint magánál az egész emberiségnél. Valahogyan úgy érezzük, habár az ész fényénél ezt tisztán és világosan nem láthatjuk, — a tisztánlátásban rendkívüli módon akadályoz bennünket a tapasztalati világban alig kétségbevonható igazsága a determinismusnak, — hogy igaza van annak a minden időben fel-felbukkanó mystikus felfogásnak, amely felfogásnak Dosztojevszkij «Karamazov Testvérek» című művében az a tudóveszes, kezdetben az atheismus felé hajló kis diák ad kifejezést, aki azt állítja, hogy mindnyájan mindenért egyetemlegesen felelősek vagyunk ezen a világon.

Az emberi életnek csakis erkölcsi értelme lehet s az emberi életnek csakis erkölcsi célja lehet. Ezt érezzük valamennyien s ezt tudja is mindenki, aki jelentőséget és célt keres az életben. Aki keres ilyen jelentőséget, az talál is benne s aki ilyen célt akar életével megvalósítani, annak sikerül is ez. De nemcsak ez igaz és nemcsak ennyi sikerül, hanem ennél sokkal több is, t. i. az ilyen embernek mintegy *intellectualis visio* útján tudomása van arról is, hogy amikor erkölcsi jelentőséget tulajdonít életének, amikor életével erkölcsi célt szolgál, akkor voltaképpen a mindenségben megnyilatkozó értelemnek jár kezére s magának az Absolutumnak célját valósítja meg.

Ez is az élet kiélése, sőt helyesebben az életnek ez az igazi

kiélése és nem az a Nietzsche-féle, amit igen sokan félreértettek s ami általában igen könnyen félre is érthető. Ez az életnek az a kiélése, amiről az apostol azt tanítja, hogy Istenben élünk, mozgunk és vagyunk. Csak az ilyen élet leélése, csak az ilyen élet kiélése adhat nyugtot nyugtalan lelünknek s nyugtathatja meg a világhistóriában egymásra torló korszakot. Ha nem így volna, ha nem Istenben élnénk s ha állandóan nem öhozzá vágyódnánk, ha az emberi életnek értelme és célja nem az erkölcsiség volna, akkor a világhistória léleknélküli életprocessus volna s minden egyes ember örökké sötétségben tapogatózó tévelygő s minden sírhant szörnyű vádatokat kifejező, égnek meredő rémes kérdőjel volna.

* * *

Ha azt látjuk, hogy a világtörténetben szerepelt nemzetek élete nem erkölcsi jelentőséget fejez ki és nem erkölcsi célok szolgálatában áll, úgy reá kell sütnünk e nemzetek életére az elhibázott élet rettenetes bűnét. De ha jobban a mélyére tekintünk a történetnek, az emberiségnek verés könnytengeren keresztülgázoló történetének, azt látjuk, hogy ez nem, nem igaz: minden nép és minden korszak, ha talán eltévelyedések után és eltévelyedések közepette is mindig és mindenkor erkölcsi tartalmat akart produkálni s erkölcsi célt akart megvalósítani. S ez nincs másképpen az egyes emberi életben sem. Minden emberi életnek erkölcsi jelentősége van s minden emberi élet erkölcsi célt szolgál is; sokan, igen sokan» kelletténél többen: rettenetes eltévelyedések után és között, igen sokan hosszú, kerülő utakon, csupán az egészen kivételes kiválasztottak a legrövidebb, az egyenes úton.

Az apokatastasis gondolatában, amely a most mondottakat is kifejezi, igen nagy vigasztalás van e látható világ rettenetességeivel szemben. Az erkölcsi világrendnek gondolata, amely világrend a fizikai világrenddel szembenállónak képzeltek, egyesegyedül képes arra, hogy kiengesztelődést s összhangot létesítsen erkölcsi vágyódásunk s a fizikai világ rendje között. Nincs is semmi értelme és célja sem az egyéni, sem az emberiség életének, az egész világhistóriának, ha nincs a fizikai világ mellett, azt kiegészítőleg, erkölcsi világrend is, aminek céljait kell is szolgálnunk, meg tényleg szolgáljuk is mindnyájan életünkkel, minden küzködésünkkel s minden kudarcunkkal is. Ekkor igazán erkölcsös életünk, ekkor tökéletes is, minden természetes gyarlóságunk ellenére is.

Hatalmas önbizalom száll belénk, ilyennek látván és ilyennek tudván az emberi életet. Hatalmas önbizalmunkban Goethével elismételhetjük: «Isten mindig találkozik önmagával: az emberben lévő Isten az emberben találja meg magát. Ezért senkinek sincs oka kicsinyre becsülni magát, a legnagyobbat szemben sem». (Schöpflin Aladár fordítása Euckennek «Az élet értelme és értéke» című műve magyar fordításában.)

Ha nem hiszünk az erkölcsiségben, az erkölcsi világrendben, az Istenben s az emberi élet értelmében és céljában, akkor nem érdemes, hogy a szem lássa a látható világ dolgait, nem érdemes, hogy a fül hallja a hallható világ dolgait ..., akkor nem érdemes élnünk, nem érdemes küzdenünk, szenvednünk és meghalnunk.

Egy mystikus tanítás szerint, amely rokonvonásokat árul el a (mindeneknek, még a sátánnak is egykoron Istenhez leendő megtérését és visszatérését kifejező) apokatastasis gondolatával: a lelkek megtisztulva, fehéren térnek vissza az Istenhez. Egyik modern magyar poétánk a halálsziget felé tartó lelkeket átlátszóknak látja s azt mondja: «sötét fátyol rajtuk a fájdalom». Ily sötét fátylat viselünk valamennyien lelkünkön, de e fátyol nem zavarhatja meg tisztánlátásunkat, azt a tisztánlátásunkat, amely *i n t u i t i v e*, mintegy *i n t e l l e c t u a l i s v i s i o* útján ragadja meg a mindenség lényegét minden dolgokban, az egész mindenségnek s benne az emberi életnek is értelmét és célját.

Az önvádra, az önvádaskodásra nekünk tökéletlen lényeknek szükségünk van, nem is egyéb ez egyeseknél és egész generációknál sem, mint épen a tökéletlenség tudata és érzése, de szükségünk van ez erkölcsiség után való vágyódásra is, ami viszont épen a tökéletesség után- való sóvárgás, ennél több: *t e t t e r ő s v á k v a k o z á s*.

Az önvád az eszköz, az erkölcsiség a cél mind az egyes ember, mind pedig az egész emberiség életében is. Ha meg eléretnék a teljes tökéletességű erkölcsiség, akár az egyes ember, akár pedig az emberiség életében, akkor fölöslegessé válik minden további emberi élet, akkor fölöslegessé válnék az emberiség históriája, mert akkor a valóság az ideállal összeesnék, akkor nem lenne hová tovább, akkor valóban színről-színre látnók az Istent.

Bárány Gerő.

FIGYELŐ.

Szociológia a középiskolában. A szociológiának és a közgazdaságtan elemeinek önálló tárgyként való bevonulása a gimnázium és reáliskola VIII. osztályába — mint ezt a különféle egyesületekben rendezett vitaülések bizonyítják — mind a pedagógusok, mind a szociológusok és közgazdászok táborában úgynevezett vegyes érzelmeket váltott ki. Egyben mindnyájan egyetértünk: olyan országban, melyet a szociológia hamis lobo-gója alatt vitortlázó kalandorok tettek tönkre, lét vagy nemlét kérdése a nemzet szellemi energiáját képviselő középosztálynak a romboló eszmék támadása ellen való felvértezése. Annak többé nem szabad előfordulni, hogy az iskolából kilépő magyar ifjú holmi Ú t t ö r ö-ből, S z a b a d g o n d o l a t-ból, a Galilei kör előadásaiból és kiadványaiból, a H u s z a d i k S z á z a d-ból, vagy éppen — last but not least — a N é p s z a v á-ból értesüljön arról, mi is az a szociológia? Az sem vitás, hogy a gazdasági élet problémáitól elidegenedett magyar szellemi középosztálynak csak hasznára válik, ha közgazdaságtani ismeretekkel rendelkezik. Az iskolának örök feladatai mellett kötelessége a kor érdekeinek és szellemi szükségleteinek változásaival is lépést tartania s ki tagadhatná, hogy változott viszonyaink között az általános műveltség köre annyira kitágult, hogy a közgazdasági érdeklődésnek és ismereteknek is bele kell tartoznia. Miért hát a több oldalról jövő fölzúdulás az új tantárgy ellen? A kifogásokat csak részben magyarázza az a körülmény, hogy a sebtében összerótt tankönyvek a maguk elé tűzött föladatot nem mindig a legszerencsésebben oldották meg. Az igazi okok mélyebben fekvők.

A pedagógus elsősorban a többi tárgyak közé begyömöszölt új tantárgy ellen emel óvást. Nincs az az iskolafaj, melynek keretei között az emberi műveltség összes értékes elemei helyet foglalhatnak. Ám legyen a megfelelő szakiskolákon, pl. a kereskedelmiben, a közgazdaságtan akár főtárgy, az általános műveltséget adó középiskolák mégis joggal utasítják el, ha tantervükbe nem tudják organikusan beilleszteni. Ha a túlbuzgó reformerek tantárgytermelő alkotási lázát józan belátás nem mérsékli, középiskoláink tananyaga annyira atomizálódik, hogy az már a felbomlást jelenti. «Sok dologhoz értett, mindent rosszul értett» — idézi Aristoteles egy régi eposzból. Ha ilyen sokhoz értő, mindent rosszul értő nemzedékre akarjuk bízni a magyar jövőt, akkor csak elő azokkal az új tantárgyakkal! A félműveltség balkanizálást jelentő útját járjuk akkor, ha a felvevő- és feldolgozóképeség véges voltáról elfeledkezve mindent, ami szép, jó vagy hasznos, egyazon iskola keretei között külön tantárggyá avatunk.

Örvendetes, hogy legnevesebb közgazdászaink, más oldalról elindulva,

találkoztak pedagógusainkkal az új tantárgy kárhoztatásában, mikor a közgazdaságtannak, mint tudománynak tekintélye és komolysága nevében nyilvánosan tiltakoztak ama mód ellen, ahogyan a mai középiskola a közgazdaságtant «elintézi». További föladat lenne ez után a negatívum után a pozitív megállapodás pedagógusaink és közgazdászaink között arra nézve, hogyan lehetne, milyen keretek között, milyen módszerrel, az annyira szükséges közgazdaságtani ismereteket a középiskolákon fiainknak közvetíteni?

Ugyanez a föladat áll előttünk a szociológiára nézve, mellyel itt külön foglalkozni akarok. Nem azért írom ezeket a sorokat, hogy a kérdést eldöntsem, hanem azért, hogy a döntésnél fölhívjam- a figyelmet egy olyan szempontra, mely számomra minden közérdekű ügyben *category imperativus* magyar faj lelki épségének védelme, tekintettel a közelmúlt tapasztalataiból levonható tanulságokra. S talán nincs még egy olyan ismeretkör, melynek történetéből annyit tanulhatnánk, mint épen a szociológiáéból. Ha igazán szellemi életünk egyik szükségletét akarjuk kielégíteni a szociológiai oktatással s nem csupán külsőlegesen oldjuk meg a kérdést, akkor a követendő eljárás útját csak a múlt tapasztalatainak mérlegése után szabhatjuk ki.

Kissé távolabbról kezdem, hogy tisztábban lássunk.

Nem akarom még általánosságban sem fejtegetni, mennyire szüksége volna egész közéletünknek a becsületes szellemi munka tisztító szelére, mely csak a tudományos műhelyek levegőjének a közéletbe áradása lehet: megtették ezt nálamnál hivatottabbak sokfelől visszhangzó szóval. Csak arra mutatok rá, hogy volt egy olyan ismeretág, melynek nemzeti létünk, katasztrófánk, jövő fejlődésünk szempontjából életbevágó a fontossága s mégis kiengedtük kezünkől nemcsak irányítását, hanem jórészen még ellenőrzését is. Ez épen a szociológia, az új középiskolai tantárgy, melynek leglármásabb adeptusai szinte mind a zsidóság köréből kerültek ki. A szociológiának, mivel a politikai, társadalmi és gazdasági élettel sok a kapcsolata, a törtétek szemében megvolt az az előnye, hogy művelői alkalomadtán, mint «szakemberek», föllendülhettek az aktív politikába. Magyarországon az októberi forradalom nyitotta meg talmi szociológusaink előtt a zsilipet s ezt a rohamot történelmünk a tatárjárással egy sorban fogja emlegetni. Miért? Mert még képzetesebb főink közt is aránylag kevesen akadtak olyanok, kik a kongó frázisokat, a hangzatos, kényelmes jelszavakat fegyelmezett elmével tudták volna megbírálni. Csak a szörnyű realitás nyitotta fel azután a szemeket. Ebből nyilvánvaló a szociológiai oktatás legfőbb célja: nem annyira kész ismeretekre, mint inkább eleven kritikai érzékre lesz szüksége jövő intelligenciánknak.

Amit a nyugati virágzó szociológiai kultúra termelt, az jórészen zsidó közvetítéssel jutott el hozzánk. De igen nagy közvetítési percentet kellett fizetnünk. Eredeti tisztaságban ugyanis legfőljebb az egyenesen bomlasztó eszméket kaptuk meg, a többit a közvetítő átdolgozta saját faji érdekeinek megfelelően. A magyar, mint kísérleti nyúl, többféleképen reagált: vagy elfogadta az új eszmét s akkor kibogozhatatlanul belekeverődött a zsidó érdekkörök szövevényes hálójába, vagy tagadott, min-

den haladást szolgáló eszmével szemben bizalmatlanná lett s akkor példájául szolgált annak a szűkkeblű politikai bölcseségnek, mely a fejlődés józan irányítása helyett minden új dolgot rossznak vél s küzd még az olyan reformok ellen is, melyek törvényes úton államfenntartóvá érlelnék a különben rombolókká erjedő energiákat. A harmadik kis csoport, mely a helyzetet világosan látta, hiszen maga is ihatott a tiszta forrásból, sem mire nem ment, mert hangja elveszett a mesterségesen támasztott nagy zűrzavarban. A tisztánlátóknak szinte összekötözött kézzel és lábbal kellett túrniök, hogyan rohan a magyarság végzete elé.

Közben évtizedeken keresztül egy mindenre elszánt faj szívósságával vállvetve dolgozott a szabadkőműves páholyok egy része, a sok szociológus kör, folyóirat, sorozatos vállalat, szabadiskola, napilap, hogy a magyart mindenre, ami modern, megtanítsa. Modern volt pedig mindaz, ami államfenntartó intézményeinket aláaknázhatta: a pornográfia, a szabad szerelem tana, a keleti Svájc eszméje, a merkantilizmus — nálunk, az agrárállamban! — a nemzetköziség stb. Aki azonban az ő modern eszméiket nyugaton megfigyelhette, álmélkodva látta, hogy itt nagyarányú félrevezetésről van szó. Nyugaton ezeknek az eszméknek vagy megvan a természetes talajuk, — pl. Anglia joggal lehet merkantil állam — vagy pedig, amit nálunk a közvetítők minden régít elsodró hatalmas áramlatnak mondtak, az ott néhány különcködő atom lázadása a rendíthetetlen egész ellen, tehát a közélet szempontjából sem nem szoroz, sem nem oszt. Jól jegyezte meg Herczeg Ferenc, — ki ezekre az üzemekre egy ízben rávilágított, — hogy a nyugati kultúra a mi radikálisaink közvetítésével zsargon-kultúrává züllött. Ez a zsargon-kultúra azonban minden silánysága ellenére pár hónapra mégis elárasztotta tisztátalan hullámaival mindazt, amit keresztény kultúránk évezredes munkával fölhalmazott. Jó lesz továbbra is résen lennünk! Ne kicsinyeljük a veszedelmet!

Nagy munkát végez majd a közelmúlt művelődéstörténetének az a kutatója, ki tudományos alapon bemutatja azt a minősíthetetlen taktikát, mely szabadgondolkodás örve alatt — számítva a magyar értelmiség kritikátlan voltára — sokszor értékes eszméket csak azért forgatott ki eredeti mivoltukból, hogy faltörő kosként zúdíthassa azokat a magyarság történetileg fejlődött, sőt bevált intézményei ellen. A Huszadik Század annyira ment, hogy a tudományos tételek kiforgatását nyíltan üzte. Kérkedett vele, hogy egy tétel elfogadása, vagy visszautasítása a «modern tudónál» független attól, igaz-e az a tétel, vagy nem igaz; hirdetheti a hazugságot is, ha «alkalmas eszköznek tartja a maga erejének növelésére». Ugyanezt tartotta a Világ: «Azok az igazi hősök, a kik a hazugságot is fegyvertárukba iktatják». Ezek után nem szabad meglepődnünk, hogy Ignotus élet-halál harcainak közepette — a hősi halálért nem túlságosan lelkesedő merkantil-érelmű ifjak önértetének emelésére — nyugodtan fejtegethette ugyancsak a V i l á g-ban: «A gyávaság a gyengék bátorsága. Háború idején kivált: a gyávasághoz nem kell kevesebb bátorság, mint a hősiességhez».

Ez a feneketlenül romlott szellem áradt szét minden mozgalomra, amit modern szociológusaink érintettek. Nem tárgyalhatom itt széltében-

hosszában az egyes eseteket, néhány kirívó példára azonban mégis rá kell mutatnom, hogy ezekből magasra meredjen minden gondolkodó magyar fő elé a kötelesség: ne tovább! Itt van a feminizmus. Fogas kérdés, de nem új. Már Platónt foglalkoztatta. A nők helyzetének javítása olyan szükségesség, melyet jóformán senki nem vitat. Egyes nyugati államokban, mint pl. Franciaországban, még jogosabbá teszi a harcot a Napoleon-féle törvénykönyv néhány elmaradt szellemű intézkedése a nőekkel szemben. Azon már lehet vitatkozni, mennyire kívánatos a nők belevonása a politikai életbe. Angliában pl. főleg ez a kérdés foglalta le a feminizmus energiáit. A vita ott a háború előtt túllépte az akadémiasság kereteit: a női választójog amazonjai túlenergikusak, néha ízléstelenek voltak, képeket hasogattak, gyűjtogattak, romboltak, de arról nem hallottunk, hogy az erkölcsöket züllesztették volna. Nálunk a feminizmus balszárnya, mely az októberi forradalomban Bédi-Schwimmer Rózával ajándékozta meg külképviseletünket, a közszellemet rombolta. Az ő felfogásuk szerint a nemzeti és vallásos eszmék kigúnyolása, a családi élet kötelékeinek lazítása, a sexuális problémákon való nyargalás, a nemi felvilágosítás volt a feminizmus sava-borsa. — Vegyük a sokat emlegetett liberalizmust. Nem akarom vitatni a liberalizmus káros, vagy hasznos oldalait. Az kétségtelen, hogy nem mindentűt termett csak rosszat. Az elfogulatlan történelem megállapíthatja, hogy a liberalizmus uralmának idejére esik a német és olasz egység, Franciaország gyarmatbirodalmának kialakulása és katonai erejének újraéledése, Anglia világhatalmi állásának megszilárdulása. S nálunk? Az eredményektől eltekintve csak arra utalok, hogy újságjaink terminológiája szerint az érdemelte ki a végén a liberális jelzöt, aki szemrebbetés nélkül tűrte, hogy a magyart mindenéből: vagyonából, faji ösztöneiből, nemzeti önéretéből kiforgassák. Csoda-e, hogy sok kijátszott magyar keserű érzéssel hallja a liberális szót? — Ragadjunk ki a kavardásból még pár nevet. Egy időben buzgón terjesztették nálunk Nietzsche műveit és eszméit s a szorgoskodók jó részét vezető állásokban láttuk viszont a bolsevista uralom alatt. Hogyan fér össze Nietzsche, az Übermensch filozófusa, a marxizmus könyörtelen egyenlőségi elvével? Sehogy! Nietzsche csak bunkó volt a tekintély elvének ledorongolására. — Spencer Herbert, kinek nevét modern szociológusaink olyan jóízűen tudták ropogatni, nagyot bámult volna azon a szerepen, amit nálunk játszott. Az ő szintetikus filozófiájából és objektív erkölctanából nálunk nagyágyú lett a vallás, a nemzeti eszme és erkölcs ellen. Csak egy idézetet írok ki Spencer Herbertből: «A vallás bizonyos örök tényt fejez ki, míg a tudomány az igazságoknak organizált tömege, mely folytonosan növekszik és mindjobban tisztul a tévedésektől. És ha mindkettőnek a dolgok realitásában van az alapja, akkor köztük alapvető összhangnak kell lennie». Kérdem, próbálta-e a Spencer Herbertre esküvő Pikler-Jászi szociológiai közület az itt felvett mélyeséges problémát közkinccsé tenni? Hogyan is fejezte ki magát a mesterek szavát áhitattal hallgató famulus? «A vallás olyan, mint az alkohol: gyilkol, butít, aljasít». (Szabadgondolat I. évf. 4. sz.) Az sem utolsó dolog, hogy a nagy angol filozófus «követői», mikor a konjunktúra úgy alakult, legnagyobb részben bolsevista *alupra* helyezkedtek. Spencer Her-

bert tudvalevőleg a marxismust lélektanilag lehetetlennek, biológiailag veszedelmesnek tartotta, mert szerinte a létért való küzdelem kikapcsolásával nincs jól végzett munka és haladás, sőt a faj fokozatos elkorcsosodása is elkerülhetetlen. — Vegyük Darwint, kinek elméletét nálunk minden szakszervezeti nevelésen átment munkás ismerni vélte. Lehet-e nagyobb ellensége a szociáldemokrácia mindenkit egy skatulyába gyömöszölő felfogásának, mint Darwin tétele a szelekcióról? Spencer Herbert darwinista volt, tehát szükségképen ellenlábasa a marxismusnak. A mi marxistáink hévvel terjesztették Darwint, de nem az egészet, csak azt, amit tanaiból a tételes vallások lerombolására lehetett felhasználni. S ez volt nálunk «a természettudományos világnézet»! Ne felejtjük el azt sem, hogy külföldön a darwinizmus sok esetben izmosította a népek faji öntudatát. Nálunk a «progresszív» tudomány faji öntudatot önmagának s legföljebb még nemzetiségeinknek engedélyezett, de mindjárt tüzet, azaz reakciót kiáltott, mihelyt a magyar valami tiltott módon magára eszmélt. — A marxismus elméletének magyarországi sorsa lesz művelődéstörténetünknek egyik legtanulságosabb fejezete. Arról nem is beszélek, hogy ami Anglia iparúzó nagyvárosaiban a XIX. század közepén esetleg igaz volt, az nem szükségképen igaz a magyar tanyákon 1919-ben. Ismert dolog, hogy Marx és Engels eszméit ma külföldön még a legbuzgóbb hívek is legalább revízió alá vették. Nálunk a revíziót ferdítés pótolta. Vegyük a legfeltűnőbb pontot, a nemzetköziséget. Karl Kautsky, a német marxismusnak egyik legismertebb theoretikusa, meggyőződéssel hirdeti, hogy a modern állam követelményeinek a nemzeti állam felel meg legjobban. Ezt annál inkább megteheti, mert már Engels kijelentette, hogy a marxismus egy bizonyos időpontban — «midőn a proletárság közös kozmopolita érdekei előtérbe léphettek» — csak taktikai okokból volt nemzetközi s már ő elismerte, hogy a nemzetköziség politikája «túlélte magát». Olvashattuk-e ezt a Népszavában, vagy a Vörös Újságban? Az ellenkezőjét nagyon gyakran. A munkásság a művelt nyugaton általában a nemzeti társadalmak keretein belül helyezkedett el s döntő pillanatokban mindig nemzeti politikát csinált. Az 1919. július 21-ére bejelentett világforradalomról pl. semmit sem akart tudni, mert a saját boldogulása árán már nem volt hajlandó kacérkodni a nemzetköziséggel. Nálunk, csak nálunk, meg Oroszországban hajszolták idegen vezetők nemzetköziséget, általános emberszeretet hirdetve a munkásokat saját véreik ellen akkor, midőn az egész ország az élet és halál mesgyéjén tántorgott. A hazai marxismus tudatos számításal kitéssékelt a nyugati marxismusból mindazokat az elemeket, melyekre támaszkodva meg lehetett volna teremteni a szocializmus és a nemzeti érzés alkalmi harmóniáját. — Avval a sokat emlegetett történelmi materializmussal sincs egészen rendben a dolog. Tudjuk, ha máshonnan nem, hát a Vörös Újságból, hogy a történelemben nincs más erő, csak az anyagi, a társadalmat más szempont nem vezetheti, mint a gazdasági. Minden, ami nekünk szent, a Vörös Újságnak csak felépítmény volt. Ennek a napról-napra hangoztatott «igazságnak» nevében döngöttek a felépítményeket: a vallást, kulturális intézményeinket, elsősorban az iskolát. Más

lett szerintük az alap, másnak kell lennie tehát mindannak, ami ezen épül. Ezt a felfogást azonban már Engels megtagadta. Hosszas magyarázat helyett utalok egyik közismert levelére, melyet az olasz Labriolához írt: «Az anyagi termelés és újjátermelés végső elemzésben a történelem magyarázata. Ha ezt a tételt úgy hamisítják meg, hogy a gazdasági mozzanat az egyedüli döntő, akkor ezt az elvet értelem nélküli, elvont, lehetetlen állítássá teszik». Marx és Engels a vita hevében a támadott pontra koncentrálták figyelmüket s szándékosan nem méltatták eléggé a társadalmi fejlődést mozgó más erőket. Ebből a mi marxistáink azt következtették, hogy más erő nincs!

Nem nyújtom tovább ezt a már kissé hosszú példasort. A magyar értelmiség — noha a nem-magyar elemek duzzogásukban pótolhatatlannak vélik magukat — eddig is ellátta a magyar és külföldi tudományos élet között az összekötő szolgálatnak nagyobb, komolyabb részét. Ha a magyar értelmiség nem lett volna, az emberiség érték-tartaléka kisebb lenne. Csak egyet mulasztottunk, de ezért megfizettünk: nem léptünk fel elég eréllyel a szociológiai köntösbe bujt áltudománnyal szemben sem az iskolában, sem a társadalomban, sem a tudományos életben. A nyugati modern eszmékkel űzött zsbivásár sokunkat, ha nem is abszolút tagadás, legalább a tartózkodás álláspontjára kényszerített s ez nagy hiba volt. A karaván haladt. .. s a haladás feltartóztathatatlan ereje a félreállók helyébe tolta a különben is mindig fürge, szereplésre vágyó zsidóságot.

Ha a szociológiai oktatás távolabbi céljaul az önálló magyar szociológiai kultúra megteremtésének előkészítését tűzzük is ki, a közelebbi cél csak egy lehet: tisztázása a körülöttünk gomolygó eszme-khaosznak. Ez a cél defenzív jellegű: a magyar ifjúság védelme az eszmehamisítás szomorú következményeivel szemben. A védelem nem akkor lesz tökéletes, ha a ránkbízott ifjúsággal a homokba dugatjuk a fejét, hanem ha felébresztjük benne azt a kritikai érzéket, melynek segítségével zürzavaros szellemi életünk késhegyig menő harcaiban tájékozódni tud s valóság-érzékét a legsábitóbb szirénhangokra sem veszíti el.

Ezt az eredményt nem érjük el akkor, ha egy ösztövérv vezérfonalat betanultatunk vele. Az így szerzett tudás hamar lemosódik az emlékezet táblájáról s az átlagban azt a téves hitet kelti, hogy a szociológiát a maga részéről már elintézte. Ha nemcsak látszat-eredményre dolgozunk, sokkal mélyebbre kell leszállnunk, a lélek misztikus mélységeibe, hol a tudás már akaratot, tettet vált ki. Nem elszigetelt ismereteket kell közvetíteni, hanem felébreszteni azokat a szellemi erőket, melyek segítségével a növendék meg tudja határozni a váltópénz gyanánt forgatott eszméknek igazi értékét s ki tudja alakítani a maga tettere kész világnézetét. Ezt az eredményt csak úgy biztosíthatjuk, ha a külön tantárgy tetszetős gondolatáról lemondva, a szociológiai megismerést, mint fontos didaktikai szempontot, szervesen beledolgozzuk az eddigi középiskolai anyagnak erre alkalmas — bőségesen kiaknázható — részeibe. Ilyen anyag magától kínálkozik pl. a magyar történelem, világtörténelem, magyar irodalom, földrajz, természetrajz, latin, görög stb. tárgyak keretein belül. Az erre

ben (74—101. lapok) fektetett le; míg e munka többi fejezetei részint a a collectiv psychológia történetének, részint a lelki infectio és epidémiák rajzának van szentelve.

A collectiv psyche közösségalkotó munkáját s a jog s állam és a tömeglélek egymáshoz való viszonyát tárgyalja a második munka, melyben a collectiv psychológia és a jogtudomány egyes részei (magánjog, büntetőjog, államjog, perjog és népjog) közötti kapcsolatot mutatja fel. A tömeg- és a közvélemény s ennek a közvéleménynek irányítása különböző eszközök segítségével, majd a tömeg szerepe, a tudomány, művészet és politika terén részesülnek a további fejezetekben beható taglalásban.

A «Körvonalak» kiegészítik s ha vázlatosan is, teljessé teszik a tömeglélek rajzát, amennyiben vázolják azokat a közösségeket, amelyekben collectiv psychológiai jelenségek mutatkoznak, felmutatják a collectiv psychikai problémák főbb ismertetőjeleit és azokat az alapelveket, melyek e jelenségek felett uralkodnak. Végre általános vonásokban rajzolják a tömeglélek szerepét a nyelv, a művészet, a vallás, a jog, a társadalom s kultúra terén, hogy így minden olyan mezőt, melyen a tömeglélek jelenségei megnyilatkoznak, ha vázlatosan is, felmutasson.

Elismeréssel kell felemlítenünk az idevágó szakirodalomnak azt a rendkívül bő ismeretét, mely a könyv minden lapjáról kiteszik s amelynek segítségével az olvasó, az egyes problémák állásáról épp úgy, mint irodalmáról, megbízható tájékozódást szerezhet.

Antal Géza.

* * *

A megcsonkított Magyarország könyvtári és múzeumi köz-művelődésügye. *Buday László* hazánk gyászos megcsonkíttatásával számotvetve a *ἡνωθη: σεαυτὸν* keserű igazságával tárta fel «*A megcsonkított Magyarország*» c. művében a múlt és jelen közti különbség rideg számadatait és kegyetlen tanulságait.

Ha egy utólagos megjegyzés alakjában eme alaposan megírt szép munkához mégis hozzá szeretnék tenni valamit, mely talán a rengeteg anyagban elkerülte a szerző gondos figyelmét, ezzel csak adatokat kívánnék hordani a mű kerekded teljességéhez, a bizonyára rövidesen következő második kiadáshoz.

A könyv XIV. fejezete a 241—254. oldalakon részletesen foglalkozik az *iskolai népműveléssel*, kiterjeszkedve annak minden ágára és fokozatára. Az *iskolán kívüli népművelés* intézménye s annak egységes céllal kiépített alapvető szervei: *a könyvtárak és múzeumok* azonban említés nélkül maradtak, pedig e cím alatt ugyancsak fájdalmas veszteségeket kell feljegyeznünk.

Most mikor nemzeti újjászervező munkánkban az *iskolán kívüli népművelés* megkapja azt a fontos szerepet, amelyet a külföld tanulságaira támaszkodva már régóta be kellett volna töltenie, bizonyára nem lesz éreketlen, ha számot vetünk a múlt és jelen viszonyaival s a számadatok alapján a jövőre vonatkozó következtetéseket igyekszünk levezetni.

Az iskolán kívüli népművelés, ha szerves fejlődés szempontjából és fokozatainak rendszerével mögötte is marad az iskolai népművelés intéz-

ményének, *életjogában ennél jóval hatalmasabb!* Hiszen a 15 éven felüli népesség az egész népességnek 64%-át teszi, melyből a 15 éves korán felül iskolába járó népesség fejében 10%-ot leszámítva, a népességnek még mindig 55%-a, a 15 éven felülieknek pedig 83.3%-a, *tehát a népesség legnagyobb része a mindennapi iskolázás körén kívül marad.* Pedig ez a hatalmas tömeg, melyből¹ *mindössze 5.7% végezte a középiskola 4 alsó osztályát és csak 2.1% végzett 8 középiskolai osztályt* van arra hivatva, hogy a magyar nemzet akaratát képviselje és annak a képviselőválasztásokon sőt a törvényhozásban és az állam kormányzatában is irányt szabjon! A nemzet erejének eme túlnyomó része, mely az iskolában szerzett ismereteknek csak kis részét viszi magával a gyakorlati életbe, az állam népművelési politikája körén kívül magára hagyva, többé-kevésbé fogytékos ismeretei és alapozás nélküli világnézete folytán könnyű zsákmánya lesz és vak eszközévé válik a hozzá szóval, írással közelférkőző nemzetellenes törekvéseknek.

Az ország egész népességének a *nagyobbik felét* kell tehát az iskolán kívüli szellemi irányítás és egységes célú nemzetnevelés érdekkörébe vonnunk, azokkal az eszközökkel, melyek nevelőhatása az iskolai oktatásnál is *közvetlenebb, vonzóbb és általánosabb* lehet.

Ezen eszközök között legfontosabb: *a könyvtárak és a múzeumok intézménye.*

Nemcsak a könyvtárak körül megoszló társadalmi tagozatok, de a könyvtárak jellegét és célját tekintve is meg kell különböztetnünk *fokozati szempontból* a nép-, a közművelődési és a tudományos könyvtárakat.

Bár a népkönyvtárak hazánkban csak rövid néhány évtizedes múltra tekinthetnek vissza³ s csak a múlt század utolsó éveiben válik *tervszerű* törekvéssé az a szükséglet, hogy minden községet el kell látni megfelelő nyilvános könyvtárral, a hatóságok és a társadalom, köztük legelsősorban pedig *a Múzeumok és Könyvtárak Országos Tanácsa és Főfelügyelősége, a Földművelésügyi Minisztérium* és az államilag segélyezett közművelődési egyesületek a népkönyvtárak hosszú sorozatát létesítették és helyezték el a világháború idejéig. Sajnos az ország megcsonkítása és a háborús nehézségek derékban törték meg az egész országra, sőt a külföldi magyarság körzeteire is kiterjeszkedő könyvtárhálózat kiépülését és a változások szükségességé teszik eddigi népkönyvtárpolitikánk nagyrészbeni revízióját.

A népkönyvtáraknak 1915-ben, a «Magyar Minerva» V. évfolyamában közzétett és az újabb adatokkal helyesbített statisztikáját az ország megcsonkítása a következőképen változtatta meg:

¹ Csak a 15 éven fölüli népességet számítva.

² Magyarország összlakosságának arányában. Csonka-Magyarországon az arányszám valami kevéssel kedvezőbb.

³ 1869-ben alakul az első olvasókör, 1882-ben az első községi könyvtár, 1888-ban létesíti az EMKE, 1898-ban a földművelésügyi minisztérium, 1902-ben a MKOT első rendszeres népkönyvtár típusait.

Terület	Népkönyvtárak										
	összesen			ebből							Az irni és olvasni tudó népesség száma ezekben 1000 irni és olvasni tudó emberre jut kötet
	könyvtár	kötet-szám	1000-ban	MKOT ²	FMMP	HMM ⁴	Egyesületi	Köz-ség ¹	Egyéb		
			tulajdon.	illetve	letét						
Cseh megszállás	1.109	208.370	18·8	120	729	1	241	9	9	2.115	98
Oláh megszállás	1.580	298.999	26·9	191	1.027	1	306	28	27	2.336	128
Délszláv megszállás	630	96.383	8·6	67	310	1	236	12	4	886	108
Osztrák megszállás ¹	102	13.407	1·2	4	90	—	6	1	1	293	45
Fiume	5	1.469	0·1	5	—	—	—	—	—	29	50
Összes követelés	3.426	618.628	55·6	387	2.156	3	789	50	41	5.414	84
A megcsonk. Magyarország	2.535	492.395	44·4	343	1.824	2	265	69	32	5.207	105
Magyarország összesen	5.961	1.111.023	100.00	730	3.980	5	1054	119	73	16.621	95

Látjuk tehát, hogy népkönyvtáraink száma a *felénél is kevesebbre esőkként*, pedig így is elég szomorú képet mutat a statisztika, hiszen az eddigi népkönyvtárpolitika eredményeképpen *alig tudunk minden tizedik írni-olvasni tudó embernek könyvet adni a kezébe*. Ez a hátrány ugyan erősen csökkenthető volna, ha a könyvtárak forgalmát a kellő mértékig fokozni lehetne. Azonban az a tény, hogy a népkönyvtárak az erős használat folytán *állandóan veszítenek vonzóerejükből*, hamar elrongálódnak, *a nem egységes népkönyvtárpolitika* következtében pedig nagyrészt teljesen elszigetelve és továbbfejlesztés nélkül maradtak, a könyvtárak forgalmát erősen megnehezíti. Ehhez járul még az a körülmény is, hogy a különböző eredetű, de meglehetősen azonos típusú könyvtárak sok helyen a tervszerűtlen szétosztás miatt egymás mellett állítottak fel, a háborús nehézségek folytán a «vándorkönyvtár» típusok csereforgalma teljesen megakadt s a könyvtárak kezelői a mostoha körülmények között nem szívesen foglalkoznak a legtöbb helyen *nobile officium*-ot jelentő könyvtáros munkával.

A *tudományos és közművelődési könyvtárak* számadatai némileg kedvezőbbek, bár a háború okozta nehézségek itt is erősen megbénítják a forgalmat.

¹ Sopron és környéke nélkül.

² Múzeumok és Könyvtárak Orsz. Tanácsa.

³ Földművelésügyi Minisztérium.

⁴ Honvédelmi Minisztérium.

⁵ EMKE, FMKE, DMKE, DKE, AMKE, OMIE stb.

Terület	Tudományos és közművelődési könyvtárak											A középisk. 4 osztályos végzettségűek száma ezekben	14 középisk. végzett emberre jutó kötet
	összesen			ebből									
	Könyvtár	Kötetszám	0/0-ban	I. ¹	II. ²	III. ³	IV. ⁴	V. ⁵	VI. ⁶	VII. ⁷	VIII. ⁸		
Cseh megszállás	273	1,219.233	20·2	29	7	22	44	34	29	89	19	108·5	11·2
Oláh megszállás	326	2,024.671	23·9	27	11	26	50	43	19	124	24	145·6	13·9
Délszláv megszállás	77	439.811	5·9	4	1	—	9	7	3	41	12	34·1	12·8
Oszták megszállás ⁹	38	384.778	2·9	—	—	—	4	3	5	17	9	10·4	36·9
Fiume	29	17.996	2·1	2	2	3	5	2	1	11	3	5·6	3·4
Összes kövételés	745	4,084.309	55·0	62	21	59	103	94	57	282	67	304·4	13·4
A megcsont. Magyarország	603	5,243.997	45·0	55	40	65	82	90	—	199	41	368·6	13·9
Magyarország összesen	1348	9,328,306	100·0	117	61	114	185	184	98	481	108	673·1	13·6

Nagy és pótolhatatlan az a veszteség, mely nemzeti könyvkincsünkben kultúránkat érte s amelyet a *levéltárak* nagy részének elvesztése még erősen tetéz. Szomorúan kell még azt is megjegyeznünk, hogy az egy négy középiskolai végzettségű olvasóra arányosított kötettség csak a számokban van meg. *Nagyobb könyvtárainknak alig 20%-a hozzáférhető a nagyközönség számára s még mindig igen nagy ama gyűjtemények száma, melyek rideg elzárkózottságukban oly kevés kutatónak állanak rendelkezésére, hogy inkább hozzáférhetetleneknek mondhatók.* A viszonyok igen felületes ismeretere utal az a tény, hogy e gyűjtemények között meglehetősen sok az *államtulajdon*. Károsan befolyásolja továbbá közművelődésünket, hogy megmaradt könyvtárainknak jelentékeny része Budapesten van Ezáltal a vidéki tudományos kutató munkája sokszor leküzdhetetlen akadályokkal találkozhat.

Ha már a tudományos könyvtáraknál a számok csak *mennyiségben*

¹ Tudományos és közművelődési nyilvános könyvtárak.

² Hivatali, hatósági könyvtárak.

³ Tanintézeti könyvtárak: a) főiskolák könyvtára.

⁴ « « b) középiskolák «

⁵ « « c) szakiskolák «

⁶ Egyházi könyvtárak.

⁷ Társadalmi és egyesületi könyvtárak.

⁸ Egyéb közművelődési «

⁹ Sopron és környéke nélkül.

tudják veszteségeinket összegezni, de *minőségben* egyáltalában nem, még nagyobb távolságban követik *múzeumaink* értékvesztés statisztikáját. E résznél elegendő, ha csak az elvesztett múzeumok *számára* utalunk tekintet nélkül a bennük felhalmozott sohasem pótolható értékekre.

Terület	Múzeumi gyűjtemények ¹																
	össze- sen		állami felügyelet alatt						áll. felügye- leten kívül				régiség- és érem				
	intézet	o/o- ban	állami	vármegyei	községi	egyházi	egyesületi	magan- alapítványi	vármegyei és községi	egyházi	egyesületi	magan- alapítványi	régiség- és érem	néprajzi	természettajzi	szépművészeti	egyéb
Cseh megszállás	75	21·5	32	8	4	—	5	1	2	23	—	—	49	16	65	15	4
Oláh megszállás	89	25·3	28	5	2	2	7	—	3	38	2	2	59	15	76	13	6
Délszláv megszállás	22	6·3	4	1	2	—	—	—	4	11	—	—	11	1	12	3	1
Osztrák megszállás ²	3	0·8	2	—	—	—	—	—	—	1	—	—	2	—	3	—	—
Fiume	4	1·1	3	—	—	—	—	—	1	—	—	—	2	—	4	1	—
Összes követelés	193	53·7	69	14	8	2	12	1	10	73	2	2	123	32	160	32	11
A megcsonk. Magyarország	158	46·3	70	11	4	4	5	3	2	53	6	—	99	24	121	28	26
Magyarország összesen	351	100	139	25	12	6	17	4	12	136	8	2	222	56	281	60	37

Ezek a táblázatok mutatják a könyvtári és múzeumi gyűjteményeink elvesztésével bekövetkezett szomorú változást abban az időben, mikor a megszállott területekkel elvesztettük a kapcsolatot. Azóta az idegen megszállások maguk után csaknem hazánk egész területén szégyenteljes nyomatokat hagytak és különösen a népkönyvtárak szenvedtek a beszállásolt idegen katonáktól és a háborútól. Az elszakított országrészekben azonban a magyarság minden tiltakozása dacára ma is egyre tovább folytatódik a pusztulás. Az állami intézetek nagyértékű könyvtárait elégetik vagy szétszórják s a rablógazdálkodás folytán végső veszedelem fenyegeti a többi gyűjteményeket is.

Vesztettünk sokat, köztük pótolhatatlan nagy értékeket, mi hát a teendőnk iskolánkivüli népművelésünk továbbépítésénél? A felsorolt adatok erre is határozottan megfelelnek.

¹ Beleértve az iskolai muzeális gyűjteményeket is.

² Sopron és környéke nélkül.

Népkönyvtárpolitikánk gyökeres átszervezésre szorul, elsősorban az *egységesség és észszerű nemzetvédelem* alapján. Minden községnek, minden tanyának meg kell adnunk a helyesen összeválogatott könyvtárat s a könyvtár forgalmát *az ellenőrzés decentralizálásával* kell a lehetőségig fokozni. Ne legyen a népkönyvtár könyve szigorúan őrzött leltári tárgy, melynek évtizedek múlva is darabról-darabra meg kell lennie, hanem inkább arra törekedjünk, hogy minél több ember kezén forduljon meg, hiszen csak így tudja ellensúlyozni a nemzetellenes törekvéseket. Mint-hogy az állam a népkönyvtárak állandó szervezésében és fejlesztésében a könyvpiacra *a nagyban vásárló igényeivel léphet fel*, ezzel nemzeti könyvtermelésünket is *helyes irányba* vezetheti.

A tudományos és közművelődési könyvtárak forgalmát megbénító minden akadályt sürgősen el kell hárítani, hogy e könyvtárak hivatásukat teljes mértékben betölthessék. A közművelődési könyvtárak legyenek a környékükbeli népkönyvtárak *közvetlen felügyelői és irányítói*, egymással szemben pedig a tervszerű együttműködésből fakadó munkamegosztás politikájával arra törekedjenek, hogy *egyesített erővel követhessék egyre szélesbbülő útján a külföld műveltségét*. Minden könyvtárnak, minden múzeumnak fontos szerepet kell betöltenie az *iskolán kívüli népművelésben*, mert *alapjául szolgál* annak s elsősorban a vidéki intézmények feladata, hogy *-ritkaságok halmozása helyett a tervszerű népszerűsítést és a közműveltség fokozását tűzzék ki célul maguk elé*.
Nyireő István.

* * *

Megjegyzések a magyar vagyonváltság bírálatához. Folyóiratunk 3. száma Ereky Istvánnak nagyarányú, széles mederben folyó tanulmányát közli a német szükségáldozatról és a mi vagyonváltsági I. törvényünkről, valamint a többi, időközben törvényé vált tervezetetről. A nagy felkészültséggel, gazdag anyaggyűjtés alapján megírt értekezés párhuzamot von a hasonnemű germán és magyar alkotások között és ez összehasonlítás alapján lesújtó bírálatot mond pénzügyi törvényhozásunk bölcsességéről, tervszerűségéről, igazságosságáról, előrelátásáról, „szociális érzékéről“ stb. Ereky mindenesetre a tárgyilagos szigorú kritika álláspontjáról teszi meg egybevetéseit. Mégis értekezése helyenkint azt a benyomást kelti, hogy sötétebben látja, gyengébbnek, silányabbnak festi törvényalkotásainkat, mint amilyenek azok a törvényes rendelkezések ágas-bogas szövedékének teljes kifejtése és áttekintése, az összes tételes intézkedések egyenlő figyelembevételével, minden merevség vagy egyoldalúság nélkül való csoportosítása és beállítása mellett látszanak. Mert nem is az elvi alapokról van itt szó. Egyrészt gyakorlati szempontból meddő dolog volna most vita tárgyának megtenni azt a kérdést, hogy a vagyonváltsági törvényhozást vájjon az újabbkeletű személyi adózás elveire kellett volna-e helyezni, miként ezt a németek tették, avagy helyesebb volt-e a hazánk sajátos viszonyai, így pénzügyigazgatási berendezése, általános és adó-, sőt fajerkölcsi, műveltségi és gazdasági viszonyai stb. között egyedül eredményesen alkalmazható, bár kezdetlegesebb tárgyi adózási rendszer alapján ezt a mindennél súlyosabb pénzügyi feladatot megoldani. Tehát nem is ezt az alapvető kérdést, amelynek elméleti meg-

beszélése sem ide való, illetik a jelen rövid sorok. Ám legyen kinek-kinek ezzel a kérdéssel szemben bárminő elméleti álláspontja, ám legyen fenntartásnélküli híve a személyi elvnek, mint Ereky, annyi kétségtelen, hogy vagyonváltási törvényünk egyes rendelkezéseinek azt az elutasító és le-sújtó megítélését, amint az a szóban levő értekezésből kiviláglik, még a törvényben érvényre jutó tárgyi rendszernek egyébként teljes elítélése sem teszi indokolttá. A következőkben pedig álljon itt a bíráló néhány olyan állításának rektifikálása, amelyek a tételes törvényes rendelkezéseknek nem egészen hiánytalan értelmezéséből eredő elítélő bírálatot tartalmaznak:

1. A 376. lapon és később a 381. lapon olvassuk, hogy a vagyonváltásról szóló I. törvény oly kedvezményben részesíti a váltásávköteles értékpapírok tulajdonosait, amely jelentékenyebb, mint a hősi halált hal-tak, fogságba jutottak, menekültek takarékbetéteinek stb. nyújtott kedvezmény. Az adósságokkal terhelt értékpapírok tulajdonosai ugyanis a teher arányában 20%-, 10%-, illetve 5%-os kulcs szerint rójják le váltásukat.

Ez a rendelkezés csupán következetes érvényesítése a törvény amaz általános intenciójának, amelyet teljes világossággal a végrehajtási utasítás (6. §.) domborít ki, hogy t. i. a vagyontárgyak tiszta értékükkel, tehát az őket terhelő adósságok (lombard-kölcsönök stb.) leszámításával szolgáljanak váltáságalapul. Így van ez a törvény első fejezete szerint váltáságot fizető készpénzletétek esetében, aminthogy általában mindannyiszor, valahányszor pénzüzetetnél stb. zár alá vett értékek váltáságról van szó, a váltásávköteles vagyont a tulajdonosnak a zárlatot fogyanatosító helyen, számlákon fennálló összes cselekvő és szenvedő vagyona figyelembevételével kell megállapítani. Nem kedvezményt akar a törvény ez esetben nyújtani, csupán azt a nyilvánvaló okszerűtlenséget, tehát igazságtalanságot akarja elkerülni, hogy valaki tényleg nem létező vagyonalap után fizessen váltáságot. Az értékpapírokra előírt kulcsfokozat szintén csak az igazságosság ezen követelményének felel meg; mindössze azzal az eltéréssel, hogy a törvény nem a váltáságalap csökkentését rendeli a teherkételek beszámításával, hanem — ami végre is egyre megy — az egész terhelt vagyontárgyat rójja meg alacsonyabb kulccsal. Hogy ez az igazságos elbánás hazánk melyik osztályának érdekét tartja szem előtt — nem kétséges. A bíráló szerint «legtöbnyire tőzsdén játszó üzéreket»; úgy gondolom, inkább pusztuló középosztályunkét, amelynek a pénzüzetetknél letétben levő és lombardkölcsönrel terhelt értékpapírjaira ép ennek folytán kíméletesebb súllyal nehezül a szükséges áldozat terhe.

2. Az előzőkben kifejtettekből folyólag nem helytálló a bírálóknak az a megállapítása, hogy törvényünk csupán két esetben ismeri a személyi körülmények figyelembevételét (376. 1. és 381. 1.; az utóbbi helyen érthetetlenül már csak egy esetre, épen csak a «tőzsdén játszó üzérekn»-nek nyújtott «kedvezmény»-re zsugorítja össze a bíráló törvényhozásunk bölcsességét). A fentebb mondottak után világos, hogy a váltásávköteles vagyontárgyakkal kapcsolatba hozható tartozásoknak mindenütt és egész terjedelmükben való beszámítása nemcsak a váltásávköteles alap okszerű megállapítását biztosítja, hanem egyúttal a személyhez fűződő körülmé-

nyék oly mérvű figyelembevételét jelenti, amelyen túl a tárgyi adózás elvén felépülő rendszer saját lényegének feladása nélkül nem mehet.

3. Kifogásolja a bíráló, hogy a titkos takarékbetétek nem kerülnek fokozatos kulcs alá. A törvény célja azonban jeligés betéteket illetően épen az, hogy ott ne érvényesüljön a progresszió könnyítése, ahol — mint ez gyakori eset lehet — háborús üzérkedéssel (lánckereskedés, valutaüzérkedés stb.) könnyen szerzett nagyobb készpénzeknek adó alól jelige alá rejtésével állunk szemben. A törvény tehát nem felejtette ki a titkos betétek kulcsprogresszióját, hanem — ellenkezően — kiveszi a külsőre legalább is gyanús pénzt minden teherkönnyítés alól.

4. Igazságtalannak tartja a bíráló törvényünknek azt az intézkedését, amely a tőzsdén jegyzett részvényeknek 1920. dec. 20-iki árfolyamának $\frac{2}{3}$ -át rója meg a részvénytársaságokra egyformán megállapított 15%-os váltsággal (278. 1.). Ha ez a rendelkezés korlátlanul érvényesülne, valóban talán túlságos terhet rakna azokra a vállalatokra, amelyeknek papírjait szédítő magasra hajtotta fel a tőzsdei túlspekuláció. De a bíráló elmulasztja ehelyütt, hogy rámutasson a törvénynek arra az intézkedésére, amely épen ennek az igazságtalanságnak elkerülésére irányul. Néhány bekezdéssel utóbb, t. i. a 17. §. e) p.-a utáni bekezdésben a törvény megengedi, hogy az olyan tőzsdei részvények váltsága, amelyeknek hét utolsó évi osztaléka közül a legkisebb is kisebb az 1920. évi dec. 20-iki tőzsdei árfolyam 1.5%-ánál, a rendestől eltérő jelentékeny enyhítést tartalmazó számítással állapíttassék meg.

5. A 284. lapon a bíráló mint törvényhozásunk egyik szükkeblű intézkedését említi, hogy amíg a német törvény valaminő kedvezményt mindenkinek biztosít, aki a vagyonváltságot a határozat kézbesítésétől számított egy hónap alatt teljesen befizeti, addig a mi törvényünk és tervezetünk csak a mezőgazdáknek ad jutalmat ily esetre. A bíráló nyilván nem veszi figyelembe törvényünknek azt a rendelkezését, amely a 17. §. ut. bek.-ben igen jelentős adózási kedvezményt helyez kilátásba a társulati vállalatoknak arra az esetre, ha az említett rövid határidőn belül a váltságot teljesen befizetik.

6. Egyébként azonban a részvénytársaságok és szövetkezetek zavartalanul törleszthetik a rájuk kirótt váltságot (törv. 17. §. 6. bek.); ezért félrevezető lehet a bírálóknak az az általános megállapítása, hogy a magyar váltsággötelezettek nem maguk döntenek el, vájjon egyszerre egy összegben, vagy pedig törlesztés útján részletekben akarják a vagyonváltságot leróni (282. 1.). Ilyen jelentéktelenebb tévedéseket tartalmaz a 283. és 284. 1. két helye, amelyek a törvénynek úgy a családi, mint pedig a házrészvénytársaságokra vonatkozó mostoha fizetési rendelkezéseit kifogásolják. A szóban forgó szigorúbb elbánás ugyanis csak a házrészvénytársaságokra vonatkozik, a családi részvénytársaságokra azonban, noha ezek ugyanazon szakasz rendelkezései alá esnek, nem terjed ki.

iff. Hornyánszky Gyula.

* * *

Föld és ember. A *Magyar Néprajzi Társaság* nagy programja, melyet a magyar nemzeti szellem erős nemzeti alapon leendő újjászervezésének munkájában magára vállalt, új és életképes ágat hajtott: az *Emberföldrajzi Szakosztály* folyóirata, a *Föld és ember* megjelent.¹ Mikor a *Társadalomtudományi Szakosztály* és a *Társadalomtudomány* nevében őszinte örömmel fogadjuk a fiatalabb testvért, reméljük, hogy e sikerült folyóirat köré csoportosuló öntudatos munka kellő megértéssel fog találkozni a társadalom körében.

A csinosan kiállított kötet *Lóczy Lajos* emlékének áldoz az első oldalon, Ezzel óhajtja kifejezni programját is, mely a nagynevű mester nyomában járva az antropogeográfia módszerével és eszközeivel a honismeretetést szolgálja.

Válóban elmondhatjuk, hogy kevés olyan folyóiratot láttunk, mely cikkeit olyan ügyesen csoportosítja a címe köré vonható fogalomkörbe mint az előttünk fekvő füzet. *Hézszer Antal* mintaszerű tanulmányban, «Egy község emberföldrajzi leírása» címmel az abaújmezei *Telkibánya* község életrajzát, tüzetes monográfiáját foglalja össze. A szerkesztő nagyon hasznos szolgálatot tesz kutatóinknak, ha az ilyen típusú tanulmányoknak, mintegy állandó rovat alakjában, a folyóirat későbbi füzetekben is helyet ad. Szívesen látnánk egy olyan tervvázlatot is, mely hazánk fontosabb települési helyeinek egységes hasonló feldolgozását megkísérelné.

Bartucz Lajos a földrajzi környezetnek a faji tertenben való szerepét ismerteti, *Bodor Antal* *Mezőkövesd* természeti, gazdasági és népi viszonyait összegezi s azok egymásrahatását vizsgálva, néhány jellemző adattal az egész *Matyó földnek* hasonló állapotaira is rávilágít. *Bátky Zsigmond* régi tanulmányai alapján érdekes új tapasztalatokkal tárgyalja a parasztházak építőanyagának fejlődéstörténeti jellegű terjeszkedését hazánkban.

Dékány István az antropogeográfia és a szociológia egymásbakapcsolódó tudományának határmesgyéjén mozog «Millieu-elmélet, kultúrföldrajz és a mai szociológia?» című cikkében. Meggyőzően fejtegeti, hogy a szociológia mennyire nem nélkülözheti az ember- és kultúrföldrajz tanulságait.

Érdekes cikkben számol be *Bogdánfy Ödön* a Duna—Tisza közén tervbevett vízimunkálatok céljáról és történetéről. *Györffy István* a karcagi határbeli kunhalmokat és telephelyeket írja le. *Kovács Alajos* Budapest, 1920. évi népességi statisztikájával, *Tolnai Vilmos* a budai hegyek névmagyarosításával foglalkozik és alapos megfontolásra méltó tervezetet olvashatunk a Németországban programmba vett *politikai-földrajzi kutató intézet* feladatairól, melyet a szakemberek hazánkban is régóta sürgetnek.

Az *apró közlemények* és a *szemle* rovat eleven tollal megírt cikkecskéi és elszigeteltségünk dacára meglepően gazdag *könyvészeti* rovat egészítik ki a folyóirat első füzetét, mely hat ívével egész kis kötet. A térképek

¹ *Föld és ember.* Negyedévenként megjelenő tudományos szemle. Szerkeszti *Kogutowicz Károly*. Kiadja a *Magyar Néprajzi Társaság Emberföldrajzi Szakosztálya* Budapest, V. Katona József-u. 28. (Előfizetés félévre 50 — K.)

nagyon szépen vannak megrajzolva, a szöveg közé nyomtatva azonban véleményünk szerint sokkal szebben hatnának.

Fenntartjuk magunknak a jogot, hogy testvérfolyóiratunk egyes hozzánk közelebbálló cikkeivel a jövőben részletesebben is foglalkozzunk, hiszen a társadalomtudomány széles területéről gyűjtött adatokból alkotja törvényeit. N—n

* * *

A Zsebatlasz. Az utóbbi évek politikai viszontagságai után jóleső érzéssel látjuk újra megjelenni a Kogutowicz-féle *Zsebatlaszt*,¹ melynek régebbi értékes évfolyamai jogán már egész *múltja* van közművelődésünk-ből és amely mindig aktuális tudott lenni. A *Zsebatlasz* ez évtől kezdve még erősebben a nemzetvédelem szolgálatába lép s a *Magyar Néprajzi Társaság Emberföldrajzi Szakosztályának* kiadásában, tehát közös kultúrprogrammunkban jelent meg. Ez évben ismét meglepetést hoz s alakja is szerencsésen változott. Már a naptári részben eltér a régebbiektől, a magyar tudomány és történelem emlékezetes napjait csoportosítva a napok kronologikus sorrendjében. Egy két szövegoldal leszámításával csupa térkép a vaskos kötet, melyek hazánk életének, múltjának és erejének minden adatát meglepő hűséggel tárják eléink. A magyarázatokkal ellátott közel 250 térkép, melyek között sok színes is van, 15 fejezetben a következőképpen részletezi viszonyainkat: 1. Csillagászat, földmértan, kartográfia. 2. Földtan. 3. Hegy- és vízrajz. 4. Éghajlat. 5. Történelem- és néprajz. 6. Településföldrajz. 7. Demográfia. 8. Nyelv, műveltség, vallás. 9. Mezőgazdaság. 10. Állattenyésztés. 11. Ipar. 12. Közlekedés. 13. Kereskedelem. 14. Közigazgatás, bíraskodás. 15. Csonka-Magyarország. Tudatosan a régi nagy Magyarországot mutatja be ez az értékes munka, melyhez hasonló hazánkat ily kimerítő sokoldalúsággal még sohasem ismertette. A kötet végén Csonka-Magyarország és az ezeréves hazánk darabjaiból élősködő utód-államok térképei foglalják össze a múlt és jelen közti gyászos különbséget.

A térképek legnagyobb része 1:6,000.000 arányú, de a «trianoni» határookban 1:800 000 arányban gyönyörködhetünk. Mindenik térkép szépen sikerült s az egész könyv a mai körülmények között feltűnő olcsó. Olyan munka ez, melyet nemcsak minden magyar embernek alaposan ismernie kell, hanem a külföldi tudományos és politikai körökbe is el kell juttatni, hogy ott mellettünk bizonyítsanak. N—n

¹ *Kogutowicz Zsebatlasza az 1922. évre.* Szerkesztette: *Kogutowicz Károly* és *Bátky Zsigmond.* Kiadja a Magyar Néprajzi Társaság Emberföldrajzi Szakosztálya. Budapest, VII., István-út 91—93. Naptárral, szöveges résszel és közel 250 térképpel. Ára 80.- K.

KÖNYVISMERTETÉSEK, BÍRÁLATOK.

Tagányi Károly: *A hazai élő jogszokások gyűjtéséről.* I. rész. A családi és örökjog köréből. (Néprajzi Könyvtár. Új folyam, 1. füzet. Budapest, 1919. a Magyar Néprajzi Társaság kiadása. 4. r. 85 lap.

Abban az első időben, amikor a forradalmak után irodalmunk újra lélekzethez jutott, szinte észrevétlenül került a tudományos könyvpiacra Tagányi Károly könyve. Talán épen ez magyarázza meg, hogy mind máig elkerülte a figyelmet a tudományos irodalomban. Ebben a korszakban, amikor a tudomány folytonosságának eltépett szárait kell még mindig köztözetnünk, megszakított ismereteink hézagát kipótolnunk, még szak-körökben is könnyen megesik, hogy elsiklunk egy-egy fontos munka fölött. Tagányi könyve és a benne feldolgozott tudományszak és eredményei olyanok, hogy a tudomány érdekében fel kell reája hívnunk a szakörök figyelmét.

A hazai élő jogszokásoknak összegyűjtése, megállapítása és tudományos feldolgozása kétségtelenül egyike nemcsak a tudomány szempontjából legfontosabb feladatoknak, de reánk magyarokra nézve épen a legelső közé tartozik. Mert a magyar faj jellege szokásaiban tükröződően legsajátosabban vissza, ezeket a szokásokat megismerni, az utókor számára fenntartani nemcsak azért szükséges, hogy a magyar faji jelleg emlékeit megismerjük, hanem hogy ezeknek a magyar társadalmi és jog intézményekkel való egybeazonosítása útján ezen intézmények jellegét, eredetét és sajátosságait a tudomány és a magunk számára megállapíthassuk. A magunk számára azért, hogy a különböző idegen befolyások alatt nagyon is megrontott magyar társadalmi és jogi viszonyokat, a nemzeti életet az igazi magyar faji sajátosságok és jellegzetességek felhasználásával fejleszthessük és építhessük ki. Amint szerző is mondja, talán ehhez a munkához épen a tizenkettedik órában fogunk s azt már évtizedekkel előbb kellett volna elkezdni. Ma már kétségtelenül tömérdek oly szokás ment veszendőbe, amely jogi és társadalmi életünk számos intézményének megvilágítására fontosak lettek volna. De hát végre is a még meglévő jogszokásokat meg kell menteni az enyészettől. És ez elsőrendű tudományos munka is. Meg van jelentősége néprajzi szempontból: a magyar faji jellemvonások, összokások kiderítése, magyarázata; jogtörténeti szempontból: a mai élő jog gyökerének, a jogfejlődés útjának kimutatása; a magyar jogérzék hatalmas ereje mutatkozik ezekben az élő jogszokásokban; művelődéstörténeti szempontból: hogy a régi természetes és durva szokások a kultúra befolyásával mennyire szelidültek s a jogeszmék átalakítására s fejlődésére pl. a keresztény eszmék befolyása a szokásjogok útján mily nagyjelentőségű; — végül az összehasonlító tudomány szem-

pontjából: kiderítése annak, mi az eredeti és idegen befolyás eredménye, mely érintkezések befolyásolták a jogi és társadalmi eszméket.

Mindenesetre Tagányi az érdem, hogy felvetette a hazai élő szokásjogok rendszeres gyűjtésének eszméjét s hogy a Magyar Néprajzi Társaság az ő felolvasása alapján az eszmét a megvalósulás útjára vitte. A jogszokások összegyűjtése tulajdonképpen a történelemben folytonos s a középkorban úgyszólván gyakorlati szükségén alapult. A régi jogi feljegyzések, jogkönyvek stb. elsősorban a nép jogi szokásainak összefoglalásai, amelyekre a jogalkalmazásnál szükség volt. Ez az oka, hogy a történeti szokásjogok jó része össze van gyűjtve. De ezek mellett a nép hagyományaiban, életében még mindig vannak bizonyos jogi szokások, cselekvények, jelképek, amelyekhez még mindig öntudatlanul ragaszkodik, amelyek egy benső erőnél fogva átöröklődnek és dacára, hogy külső szankciójuk nincs, mégis megtartatnak. Ezen jogszokások gyökere a régi társadalmak felfogására s viszonyaira vezethetők vissza s egy része olyan, hogy a történeti jogszokások között sem található fel. Helyesen állapítja meg szerző, hogy ezen szokások jó része a nép ősi társadalmi és vallási életének kiirathatlan maradványa.

Világos tehát, mint Tagányi is mondja, hogy a történeti szokásjogok ismerete végtelenül fontos az élő szokásjogok összegyűjtésénél. Ha amazokat nem ismerjük, ha nem tudjuk, milyen volt azok jellege, jogi hatása, úgy az élő szokásjogok kutatásánál minduntalan akadályokba fogunk ütközni. Nem tudjuk megkülönböztetni, mi a történeti s mi a későbbi szokás, nem tudunk utána nyomozni, hol, hogyan találhatnák fel a nép szokásaiban elrejtőzve levő s még felderítetlen jogszokásokat, amelyeket esetleg egészen különböző tények, cselekmények, szimbólumokból kell egyes elemenként jogi egészévé összeállítanunk. És főként nem tudjuk azok ismerete nélkül az élő szokásjogot tudományosan feldolgozni, dogmatikus rendszerbe beállítani.

Az élő szokásjogokat is már korán gyűjtögetni kezdték, egyes államok részint hivatalos állami megbízás, részint tudományos társulatok útján, majd egyes írók magánszorgalomból. Ezeknek a gyűjtéseknek a célja eredetileg néprajzi volt s csak későbbben látták be szociológiai és jogi szempontból való fontosságát is. Az oroszok voltak az elsők, akik a nagyarányú gyűjtést megindították s annak eredményeit közzé is tették. Ez a munkásság oly kimerítő és széleskörű volt, hogy egy más állam sem érte még utól. Szerző részletesen ismerteti ezen gyűjteményeket az oroszoktól kezdve a többi európai és amerikai államok hasonló publikációival együtt, mindenütt gazdag bibliográfiát adván. Nem maradtak ki az ismertetésből az indiai, afrikai és ausztráliai gyarmatok szokásjogi gyűjteményeiről szóló kiadványok sem. Ez ismertetésnél szerző különös figyelmet a magyarokkal rokon, illetve vele és az őslakhellyel közeli szomszédságban élő népek jogszokásainak szentel, mint amelyeknek viszonyaiból lehet a magyar ősi szokásokra leginkább párhuzamot vonni. Természetesen ez az adatközlés korántsem teljes. Szerző csupán általánosságban kívánt útmutatást adni azoknak, akik a tudomány ezen ágában akarnak a jövőben tevékenykedni. Érdekes, hogy az olasz, francia, angol

és német irodalomban foglalkoztak legkevesebbet a saját nemzeti élő jogszokások gyűjtésével, bár pl. a német irodalomban sok jogtörténeti és néprajzi monográfia dolgozta fel az élő jogszokásokat is egyes részletkérdéseknél.

Ismerteti végül szerző Magyarország szerepét ebben a kutatásban. Sajnos, azt látjuk, hogy rendszeres kutatás csak a szláv nemzetiségek élő jogszokásainak összegyűjtése tekintetében indult meg, előbb Délmagyarországon, majd később a tótok szokásjogait illetően a prágai néprajzi folyóirat útján. Majd 1907-ben Turócszentmártonból indult ki kérdőpontok alapján egy gyűjtőmozgalom, ennek eredménye azonban ismeretlen. A Magyar Néprajzi Társaság 1889. óta foglalkozván a magyar és más hazai népek szokásainak gyűjtésével, eme néprajzi gyűjtés keretében nagyon sok jogszokás is gyűlt egybe. Egy állami jellegű szakgyűjtés 1904-ben történt az öröklési szokásokra vonatkozólag, amelynek eredményeit dr. Mattyasovszky Miklós dolgozta fel s adta ki. Ez nagyjában minden, ami e téren nálunk történt.

Az élő szokásjogok rendszeres gyűjtését egy megfelelően előkészített tervezet alapján, nagy gonddal megszerkesztett részletes kérdőpontok alapján véli szerző eszközölhetőnek. Amint előbb is hangsúlyoztuk, a történeti szokásjogok ismerete feltétlenül szükséges s mint szerző mondja, jóformán már előbb mindent kell tudnunk, amit kérdések útján meg akarunk ismerni. Szerző művének második részében ezt a célt igyekszik szolgálni. Itt ugyanis áttérve a magánjogi intézményekre, a családi és örökjogban igyekszik összeállítani azokat a magánjogi elveket, amelyek a külföldi és hazai történeti jogszokásokban visszatükröznek. Mindenütt igyekezik felállítani azokat a kérdéseket, amelyek a gyűjtésnél felmerülhetnek és felteendőek lesznek. Nincs módunkban, hogy ennek a résznek bővebb ismertetésébe belebocsátkozhassunk. Azonban örömmel kell megállapítanunk, hogy szerző ezzel az összeállítással irodalmunkban egyedül álló munkát végzett. Mert itt a családi és örökjog történetének a hazai és külföldi jogszokások alapján oly magvas összefoglalását adja, amelyet jogtörténeti irodalmunkban nem találunk.

A magyar jogtörténeti irodalom egyébként is szegény a magánjog történetére vonatkozó monográfiákban. És ez hozza most ismét felszínre a kérdést: a mi rendkívül hiányos forrásanyag publikációnk kérdését. A magyar köztörténeti forrásanyag jó része közzé van téve, de művelődés és jogtörténeti anyagunk, különösen a középkor végéről s az újkorból csak igen kevés. Így veti fel szerző is ezt a nagy kérdést s megállapítja, hogy a falusi nép jogait és kötelezettségeit szabályozó urbáriumok, összeírások, falutörvények, gazdasági utasítások stb. rendszeres gyűjtése és kiadása mennyire hiányos s hogy azoknak túlnyomó része még a levéltárak mélyén lappang. Épen azért szerintünk a Magyar Gazdaságtörténelmi Szemle megszüntetését, amelyben nagy terjedelmű anyag jelent meg, tudományos irodalmunk nagy veszteségének kell tartanunk s új életre keltését szorgalmaznunk. Hasonlókép a Történelmi Tár meg nem jelent évfolyamai is nagy veszteség s óhajtandó volna, ha mostani szerkezetében az ily adatközlések nagyobb mértékben helyet találnának. Sokat várnánk

még a Magyar Történelmi Társulat most megindítandó forráskiadványától, amelyben egy ily jog- és gazdaságtörténeti anyagpublikáció felvétele volna kívánatos. Hazánkban tehát e téren még nagy munka van hátra s amint láttuk, ennek a történeti szokásjogi anyag közzétételének párhuzamosan kell folynia az élő szokásjog gyűjtésével az eredményes munka érdekében.

Tagányi munkájának e részében különösen azt vizsgálja, hogy a családi és örökjogi intézmények az élő szokásjog szempontjából mily irányban vizsgálándók és kutatatandók. Irányelveit a történeti szokásjogok eredményeiből veszi, gazdag jogtörténeti összefoglalást ad az egyes jogintézményekről a szokásjogok alapján. Igaz élvezettel fogadtuk ezeket a valóságos kis monográfiákat, amelyek, de különösen pl. a házassági jog, a szülők és gyermekek közti viszony, a halotti és temetkezési szokásjog, a házi tűzhely joga, a mesterséges rokonság intézménye, a gyám- és gondnokságra vonatkozó fejtegetései jogtörténeti irodalmunk nyereségei. Hiszen magánjogi intézményeink története, különösen egyes részletkérdések feldolgozása, keveseket kivéve, nem volt jogtörténeti irodalmunk nyereségei. Jóllehet nem lehetett szerző feladata, hogy ezekben a fejtegetésekben új tudományos eredményeket adjon, mégis örömmel látjuk, hogy több kérdésben sok újat tudunk meg belőle s némely kérdésben eddig fennforgó homályosságot sikerült eloszlatni. Itt csak a régi magyar házasság jogi jellegének és formáinak, továbbá a nővételár mivoltának kifejtését említjük meg. A feldolgozott anyag korántsem mondható teljesnek, sem kimerítőnek, hiszen akkor egy teljes magánjogtörténetet kellett volna szerzőnek írnia. De mégis úgy látjuk, hogy vannak egyes fogyatékoságok, így a személyjog terén, amely nincs külön rendszeresen tárgyalva, hanem az egyes kérdések itt és ott megemlítve. Érdekes volna tudni pl. mily jogszokások vannak a méhmagzattal s általában a terhességgel kapcsolatban, valamint az utószülöttek jogviszonyait illetőleg, mily jogszokások az ú. n. mostoha gyermekeknek egymáshoz s a szülőkhöz való viszonyát illetőleg.

Szerző igen helyesen nagy fontosságot tulajdonít a jogi közmondások ismeretének. De viszont kifejezetten nem foglalkozik az ú. n. jogi szimbólumokkal, amelyeknek nagy szerepe van a szokásjogokban, mert hiszen azok maguk is — tettekben nyilvánuló jogszokások. Néhány kérdésnél ugyan említi szerző ezeket is, de külön nem hívja fel rájuk a figyelmet. A jogi szimbólumok tehát a gyűjtésnél feltétlenül felveendőek minden kérdéssel kapcsolatban, mert ezek az illető jogintézménynek eredetére, magyarázatára elsőrangú támpontot nyújtanak. A német irodalomban is felismerték ezek fontosságát, mért látták, hogy a középkori jogcselekmények csupa szimbolizmusból állottak. Erre nézve M. Schlesinger: *Geschichte des Symbols*, Berlin, 1912. Kari v. Amira: *Der Stab in der germanischen Rechtssymbolik*, München, 1909. figyelemreméltó útmutatók lehetnek.

Szerző a magánjogi anyag tárgyalásánál mindenütt bőven utal a külföldi jogszokásokra és külföldi forrásmunkákra. Természetesen csak a fontosabbakra s így azok korántsem merítik ki a teljes és fontos irodalmi forrásokat. A német munkák között szerző nem hivatkozik néhány igen fontos munkára, amely a további tanulmányoknál nélkülözhetlen

lesz a kutatók számára. Így a házassági és családjogra: Hans Fähr: Die Rechtsstellung der Frau und der Kinder in der Weisthümer, Jena, 1912. — Opet: Brauttradition und Konsensgespräch in mittelalterlichen Trauungsritualen, Berlin, 1910. — Stutz: Die Rechtsnatur der Verlobnisse, Tübingen, 1900. s legújabbán a három kötetre tervezett Hans Bächtold: Gebräuche bei Verlobung und Hochzeit mit bes. Berücksichtigung der Schweiz. Eddig megjelent az első kötet Strassburg, 1914. E két utóbbi figyelemmel Van az élő jogszokásokra is. Mindezeket csupán az előtanulmányok érdekében említjük meg s e szempontból igen óhajtandó volna, ha szerző munkája végén egy lehető bő bibliográfiát adna a felhasználható irodalomról.

A kép, amelyet szerző az egyes kutatandó kérdésekre való utalással csak úgy egyes hivatkozások alapján megrajzol s illetve amit ezek alapján nyerünk, az nemcsak a hazai élő jogszokások megalkotandó művéből nyerendő kultúrképnek az előképe, hanem mutatja azt is, hogy mily nagy nyereség lenne a régi — történeti — szokásjogoknak rendszeres monografikus feldolgozása is nemcsak jogtörténeti, hanem általános műveltség-történeti szempontból is.

Mindezekből következik, hogy Tagányi munkáját nemcsak mint az előttünk álló nagy horderejű tudományos vállalkozás előkészítőjét kell értékelnünk, hanem jog- és művelődéstörténetünkre kiválóan fontos dolgozatot is, amely hézagot pótló. Jellemző a magyar tudományos viszonyokra, hogy ennek az értékes munkának egy egész más tudományág kutatóinak egyesülése és tervezetéseiből kellett testet öltenie. Reméljük azonban, hogy a gyűjtés és feldolgozás munkájánál a jogtörténetírók is oda állanak Tagányi oldalához, akire kétségtelenül a vezető szerep vár ennek a nagyjelentőségű munkának irányításánál.

Tagányi munkásságával eddig is feltűnés nélkül, csendben nagy jog- és gazdaságtörténelmi munkát fejtett ki s méltán hajtjuk meg előtte a szerény és nagy eszmékért lelkesedő tudós előtt ezért a munkájáért az elismerés zászlóját. Várva-várjuk, hogy a munka hátralevő részei is minél hamarabb napvilágot lássanak s gyarapítsák tudományos irodalmunkat. Ez a teljes munka jogtörténeti irodalmunk egyik legérdekesebb könyve lesz. De várjuk a szokásjogok gyűjtésének mielőbbi tényleges megkezdését is s ebben a munkában remélhetőleg a kezdeményező Néprajzi Társaságot a többi tudományos társulatoknak is támogatni kell.

Hübner Emil.

* * *

C. H. Becker: *Kulturpolitische Aufgaben des Reiches.* 1919. Verl. von Quelle und Meyer.

A világháborúban alulmaradt népeknek kezéből kiesett a kard, elveszett gazdasági hatalmuk is; egytől azonban soha meg nem foszthatok: a szellem hatalmától, kultúrájuk erejétől. Az eszmék birodalmából ki nem űzhetők. A szellemi javaknak és hatalomnak tervszerű elosztása és szervezése, a szellemi értékeknek a nemzet szolgálatában való tudatos átplántálása a kultúrpolitika főadata. A főlemelkedésnek egyelőre csak egyetlen útja van: a nemzeti kultúra minél hatékonyabb fejlesztése; a

szellemi kultúra fejlődése önkénytelenül visszahat az anyagi kultúra emelkedésére, mert hisz ezt is a szellem mozgatja és lendíti; viszont a kettőnek emelkedése természetszerű forrása a politikai hatalomnak s így a nemzet teljes újjászületésének is. Ez a gondolatmenet a forradalmakból való felocsúdás után önkénytelenül is kifakad a legyőzött nemzetek államférfiainak lelkéből. Így C. H. Becke r-nek, a jelenlegi porosz kultúrminiszternek, volt egyetemi tanárnak lelkéből is, ki fönt jelzett művében ránk nézve is rendkívül tanulságos módon elmélkedik a német birodalom kultúrpolitikai feladatairól, melyeknek az állam újjászületésében mindennek fölött álló jelentőségét hirdeti.

Szellemi értékeknek a nemzet életében való realizálásához, vagyis a kultúrpolitikához mindenekeelőtt fegyelem, mondhatnók: nemzeti disciplina szükséges. Ez átlag könnyű ott, ahol a népjellem, történelem vagy nevelés lelki egyneműséget, bizonyos lelki normáltípust teremtett. Azok a népek bizonyultak a legerősebbnek, melyeket legjobban jellemzett a szellemi és fizikai tulajdonságok egyformasága (mint pl. az angol vagy amerikai; az utóbbi a legkülönbözőbb fajú népelemeket kulturális esz-közökkel csodálatos módon tudja egy nemzedék alatt a nemzeti egységbe olvasztani). Az individualizmus, a partikularizmus sohasem vált egy népnek, mint egésznek, javára. Már pedig a németeknél — állapítja meg Becker nagy szomorúsággal — a differenciáltság annyira megy, hogy föl lehet tenni a kérdést, vajjon a német egyáltalán egységes nép, zárt nemzet-e? Igen jellemző a Bismarck-féle birodalomalapításra s az új német császárság egész korára, hogy a német törzseknek egységes néppé való összeolvasztását az iskola s a kultúrpolitika helyett kizárólag a katonaságra bízta. A nemzeti hatalmat kizárólag a katonai állami hatalom értelmében fogta föl. A gazdasági hatalom tudatára is igazában csak a háború alatt az angol blokád ébresztette a németiséget; az eszme hatalmát azonban teljes nagyságában még ma sem fogja föl, bár a békeszerződés megtaníthatta volna arra, hogy az eszmék mily döntő szerepei játszanak ellenfelei világában. A császári Németország legfőljebb egy szempontból úzött tudatos kultúrpolitikát: a katonai államgondolatot nemcsak intézménynek tekintette, hanem majdnem misztikus ideálnak, melyet a nevelés és a társadalom egész szerkezete szolgált. A hiba ott volt, hogy az állami egység gondolatát nem a nemzeti műveltségesszemeny hordozta, hanem kizárólag a császárság fogalma, melynek jelentősége azonban a nemporoszkok számára jórészt csak abban rejlett, hogy a császár a szövetségi hadsereg főhadura. A katonai gondolat szellemileg is uralkodóvá lett, mert az egyes német törzsek ultra-individualizmusával szemben a németiség egységének ez volt az önvédelme. Mivel a németeknél a formális népfegyelem, mellyel más népek erős nemzeti ösztönüknél fogva rendelkeznek, természettől fogva hiányzott, az egységre való törekvés mint valami kemény védőpajzsot a militarizmust fejlesztette ki, úgy ahogy a puhatestű állat a maga héjját, hogy életben maradhasson. Ez a hatalmas történeti képződmény összeroppan. A németiség az előtt a földadat előtt áll, hogy új egyesítő köteléket keressen, mely minden törzspartikularizmus, felekezeti különbség s társadalmi tagozódás ellenére egységes néppé

kovácsolja. Ehhez tudatos kultúrpolitika kell, mely erre neveli a népet. Az egész német nevelési és művelődési problémát ennek a gondolatnak kell alárendelni. Nemzeti s nem pártpolitikai kultúrpolitikát kell üzni, ennek kérdéseivel behatóbban kell az eddiginél foglalkozni, a nemzet önfenn-tartása érdekében nem szabad a tisztán gazdasági politikára szorítkozni.

Azonban ez a kultúrpolitika a birodalomnak, vagy pedig az egyes államoknak ügye-e? Ez a sarkalatos kérdés. Eddig ugyanis a birodalomnak, mint ilyennek, nem volt kultúrpolitikai illetékessége s ez nagyon megbosszulta magát. A legnagyobb akadály a kisállam-rendszer, a Kleinstaaterei. Csak át kell pillantanunk valamely szomszédos egységes államba, hogy irigységgel ismerjük föl az egységes állam ropant előnyeit. Németországban tagadhatatlanul sok kulturális középpont van; a kulturális decentralizációnak is megvannak a maga előnyei. Hol volna a német műveltség, ha Berlin, Paris mintájára egyedüli döntő tényező lett volna a nemzet tudományos, művészeti, általában szellemi életére? Azonban amilyen fényes ez a partikularisztikus berendezkedés egy erős birodalom keretében, éppoly végzetes a birodalmi tekintély összeomlásának pillanatában. Egyenest katasztrófális hatású volt ez a decentralizáció a forradalom kitörésekor. Az egységes államokban a forradalmi szerencsétlenség egy centrumból szokott kiindulni s innen indul meg többé-kevesébbé heves válságok után a gyógyulási folyamat is, mely aztán az egész nép felgyógyulására vezet. A németeknek nem egy forradalmuk volt, hanem sok, annyi, ahány szövetségi állam van s a német néptestben ezért kezdődik oly nehezen a gyógyulási processus. A forradalom tapasztalatai a németiséget arra tanították meg, hogy az egyes államok fennállása az egész nemzet számára veszedelem s ez sokkal nagyobb, mint az az előny, melyet ez a decentralizáció Németország virágzásának idejében jelentett. Ha régebben a dinasztikiakat gyanúsították a partikularizmussal, most kitűnik, hogy az új forradalmi dinasztikák lelkét legalább is ugyanolyan partikularizmus hatja át. Ez a partikularizmus azonban csakis szellemi, avagy kultúrpolitikai fegyverekkel győzhető le. E ponton lép előtérbe az egész birodalom feladata, sőt kötelessége.

E gondolatoktól áthatva Becker a német nemzetgyűlés alkotmánytervező bizottsága elé emlékiratot terjesztett, melyben minden pártpolitikán felülállva iparkodott megvázolni a birodalom kultúrpolitikájának irányelveit a német kultúra s ezzel a német nép jövője érdekében. Ebben az emlékiratban többek között kifejti annak okait, miért nem érezték azelőtt erősebben a régi birodalmi alkotmány értelmében működő kultúrpolitikai organizáció tökéletlenségét. Először is azért, mert gazdaságilag jól ment a dolguk s a külső sikerek mámorában az anyagi jólét kulturális, azaz ideális megalapozása elégtelenségének tudatára nem ébredtek. Amint kszél jött, a kártyavár összeomlott. Azután ott volt a birodalomban egy nagyállam, Poroszország. Poroszországnak megvolt a maga kulturális államgondolata s megvoltak hozzáértő szervei. Poroszország azonban nem üzhett befelé, azaz a nemporosz Németország irányában kultúrpolitikát, mert minden ilyen irányú kísérletet elporoszosításnak minősítettek s visszautasítottak volna. Ennek azonban meg kell változnia. Erre most a biro-

dalmát először külpolitikai, másodsor belpolitikai, harmadszor pénzügyi okok is kényszerítik.

Ami az elsőt illeti, kultúrpolitikai kompetencia híján a birodalomnak olyan vezetése volna, melynek kifélé politikát kell üznie, anélkül, hogy az új Németország legfontosabb eszméit, irányító erőit egyebünnen, mint az újságból ismerné. Azonban a birodalom kultúrpolitikai kompetenciáját belső okok is követelik, t. i. az állam önfentartási ösztöne, Poroszország hegemoniája megszűnt; ez a porosz király s a német császár perszónáluniójában gyökerezett, mindenekelőtt pedig a császári katonai hatalomban s a porosz hadseregben. Poroszország hatalma kovácsolta s tartotta össze a birodalmat Ennek a hatalomnak azonban vége van. A birodalomnak most arra kell törekednie, hogy a maga egységét az eszme útján őrizze meg, miután a kard széttörtött. Ha azonban eszméknek kell a népek fölött uralkodniuk, akkor azokat ápolni is kell. A birodalmi egység gondolatának hordozója tehát ezentúl csakis a birodalom lehet. Ebben az egyszerű mondatban azonban roppant feladat rejtőzik. Ezt a feladatot nem a közös birodalmi vasutak, közös bélyegek, sőt a legjobb közös gazdasági politika sem oldhatják meg, hanem csakis a nemzeti kultúrpolitika. Ennek a jelszava pedig ez legyen: a német törzseknek nemzeté nevelése. Ennek a gondolatnak megvalósítása azonban az egyes államokra mint a törzs-eszme állami megtestesüléseire, nyugodtan sohasem bízható; nem lehet tudni, vájjon valamennyien megtalálják-e a helyes középutat törzsi sajátosságuk ápolása, másfelől a törzsnek a nemzetben való feloldása, az egyetemes nemzetnek való alárendelése között. A dinasztikiak mint a partikularizmus hordozói eltűntek ugyan, de a bürokráciák megmaradtak s ezek sokszor önzőbbek, mint a korona viselői.

Harmadszor a pénzügyi okok is követelik a birodalomnak kultúrpolitikai illetékességét. A birodalom pénzügyi helyzete a jövőben versenyző kulturális intézményeknek (mint pl. a Hamburger Kolonial-institutnak s a berlini Keleti Nyelvek Seminariumának) fölállítását eleve megtiltja. A birodalomnak törvényes jogának kell lennie arra, hogy megakadályozza a különböző egyes államokban konkurrens tudományos intézményeknek fölösleges, csupán csak lokálpatrióta hiúságból származó alapítását. Viszont a birodalmi pénzügyminiszternek, aki az egész birodalom pénzügyeit áttekinti, egyik kötelessége volna olyan kulturális intézmények segélyezése, melyeket az egyes tagállamok kellő anyagi eszközök hiányában kénytelenek volnának elhanyagolni, sőt megszüntetni. Pl. sajnálattal állapítja meg Becker, hogy a német tudományos folyóiratok, a német tudományosságnak a külföld előtt is leginkább tekintélyt kölcsönző dokumentumai, lassankint kezdenek elsorvadni. Ezek ügye nemcsak az egyes német államoknak, hanem az egész németiségnek ügye: az egész nemzeti tekintély forog itt kockán, tehát az egész birodalomnak kell e bajt orvosolnia. Az sem jelentéktelen, hogy a német fejedelmi udvarok^ mint kultúrcentrumok most már megszűntek s a kultúrcélokra való nagyobb ajándékozások az általános elszegényedés következtében meg fognak csökkenni; a múzeumok, kutató-intézetek, sőt a főiskolák is biro-

dalmi segítség híján — különösen a kisállamokban — alig tudják majd magukat fenntartani.

A tanügyi birodalmi egységesítése elől ma már alig lehet kitérni. Bár eddig az iskolaügy a szövetségi államoknak tisztán belügye volt, azonban már a császári birodalom megalapítása előtt volt egy államközi iskolai bizottság (ennek helyére azután a Reichsschulkommission lépett), mely az iskolák jogosításának kérdésében iparkodott egységet teremteni. De jellemző, hogy ez az iskolapolitikai egységretörékvés is a katonai szükségletek nyomásának köszöni létét: főtárgya annak megállapítása volt, vajjon milyen iskolák elvégzése jogosíthat az egyévi önkéntességre. A jogosítás kérdésében különben ma is a legnagyobb tarkaság uralkodik az egyes államokban; egymás bizonyítványát sokszor nem ismerik el. A középiskolai tanárok kiképzése is a legkülönbözőbb az egyes államokban.

A tanügyi egységretörékvésben a birodalomnak semmi kezdeményezése sem volt, legfeljebb Poroszország túlsúlya hatott kiegyenlítőleg. Ha pl. Poroszország elhatározta a háromfajta középiskola egyenjogúsítását, vagy behozta a mérnök-doktori gradust, a kisállamok is, hogy versenyképesek maradjanak, kénytelenek voltak ugyanezt tenni. Ha valamely kisállam egyetemén visszaélés, pl. a doktori diplomák szertelen gyártása kapott lábra, Poroszország egyszerűen kijelentette, hogy az illető szövetségiállam doktori oklevelét többé nem ismeri el, ami természetesen ott is a szigorúbb porosz vizsgálati rendszer bevezetését vontta maga után. Mindezek a problémák azonban tisztán bürokratikus jellegűek voltak, a jogosítványokra vonatkoztak. A nemzetnevelési szempont teljesen háttérbe szorult. Mivel pedig a jogosítások kérdése csak a középfokú és főiskoláknál merülhetett föl, érthető, hogy az egyes államok tanügyi különbségei azon a téren a legszembeszökőbbek és leghátrányosabbak, amely a nemzeti nevelés számára pedig a legfontosabb, t. i. a népiskola terén. Az egyes államok népiskolái a legtarkábban különböznek egymástól a tankötelezettség tartama, a tanítási idő mennyisége és beosztása, a megkövetelt műveltségi anyag mértéke, a tanítóképzés, a tanítók hivatali, jogi és fizetési viszonyai stb. szempontjából. A német tanítóságot nem tartja össze egyéb kapocs, mint a németnyelvű pedagógiai irodalom és a tanítóegyesületek intézményei. A középiskolák némi, bár tisztán formális egységesítését szolgálta az említett Reichsschulkommission igen megnyirbált illetékességi körrel, melynek középpontjában a jogosítás kérdése volt. A főiskolai ügy terén ilyen irányban dolgozott a főiskolák képviselőiből évenként összeülő Hochschulkonferenz.

A kultúrpolitikai munkának az iskolaügy mellett a másik nagy területe a művészet és a tudomány. E tekintetben is csak a szövetségi államoknak volt kompetenciájuk. A birodalomnak, mint ilyennek, kultúrpolitikája legfőljebb csak olyan tudományos vállalatokra vagy intézményekre irányulhatott, melyeknek általános német jellegük volt, amilyen a nürnbergi germán múzeum, a mainzi római-germán múzeum, a limeskutatás, a Monumenta Germaniae Historica. Ezek olyan feladatok voltak, melyek az egyesállamok kereteit túllépték. A birodalom továbbá, mint

ilyen, vett részt különböző nemzetközi tudományos vállalkozásokban (a sarki és északtengeri kutatások, földrengés-kutatás, mérték- és súlyügy, a természettudományok bibliográfiája stb.), főképp kiállításokban és kongresszusokban; alapított vagy támogatott a külföldön német intézményeket (pl. a római és athéni archeológiai, a kairói egiptológiai, a flórenci művészettörténeti intézetet stb.). De még ezen intézetek irányában is súlyosan volt érezhető az egység hiánya: az archeológiai intézet a külügyi, a művészettörténeti intézet a belügyi birodalmi hivatalnak, a történeti intézet pedig a porosz kultuszminisztériumnak van alárendelve, jóllehet mindhárom intézmény Olaszországban van.

Hogyan lehet már most az egyes szövetségállamok kulturális autonómiája mellett egységes birodalmi nemzeti kultúrpolitikát folytatni? Mindenesetre az egyes államok kulturális és politikai önállóságáról valami módon gondoskodni kell. Olyan átlag-típus, amilyen az angolszász, a német sohasem lesz, ahhoz túlságosan individualista. Kulturális unitarizmusra még kevésbé kényszeríthető, mint politikaira. Itt a birodalmi törvényhozás, az erőszakos majorizálás helyett inkább a békés megegyezés segít. Nem bürokratikus rendszabályok készítik elő az egységítést, hanem a nemzeti eszme győzelme. Azonfelül pompás eszköz a birodalom kezében az egységesítésre a pénzügyi segítség.

Beckernek itt vázolt kultúrprogrammja elérte célját. Az új alkotmány a birodalmi kormányának megadta a jogot, hogy a tanügy terén normatív rendelkezéseket tehessen (10. te. 2.). Ezzel megtette az első lépést a birodalmi kultúrpolitika felé. Sőt már túl is lőtt a célon, mert nem elégedett meg általános jellegű határozatokkal, hanem számos rész. létkérdést is törvényileg szabályozott (pl. tanítóképzést, színházügyet) Erre azért volt szükség, mert az egyes államokban a tanügyi reformkedv minden gát nélkül kezdett érvényesülni, úgy hogy a régebbi különbségek még csak fokozódtak a kulturális egység rovására. Mindenesetre a birodalmi kormányának a maga alkotmányadta új hatalmát e téren bölcs mérséklettel kell alkalmaznia, mert különben az egyes törzsek műveltségi partikularizmusának centrifugális erőit az erőszak csak fokozná. A kulturális egyformaság, mely egységes világnézet híjján úgy sem gondolható el, Németország számára már csak azért is utópia, mert a német nép vallásilag meg van oszolva, nem is említve a kereszténység és a marxizmus ellentétét. Ennek az ellentétnek pedig éppen az iskolaügyön van a súlypontja. A vallásoktatásnak magánügygé tétele a problémának csak látszólagos megoldása, mert a másik párt ezt mindig magára erőszakoknak érezné. Egy új *Kulturkampf* fölidézése a jelen körülmények között oktalanság volna. A birodalmi kormányának őrizkednie kell attól, hogy a kultúrpolitikát párt- vagy egyházpolitikával azonosítsa.

A kultúrpolitikát birodalmilag szervezni kell. Azonban úgy látszik, hogy az organizáció — mondja Becker — a németeknél már minden. A német specialista érzék az organizálásban valóságos orgiát ül, úgyhogy egy német filozófus már az organizáció filozófiáját akarja kiépíteni. Azonban ez bármily szellemes és termékeny is, mindig veszedelmet jelent a forma mellett a tartalomról való megfeledkezés. Maga az organizáció nem

lehet öncél. A német pedig erre hajlik kulturális téren is; pl. az egységes iskolának (Einheitsschule) sokat vitatott kérdése is most már kezd pusztá organizatórius problémává válni.

Minden organizációnál fontosabb azonban a kultúrpolitikában a kultúrta r t a r t a l o m : ezzel kell először is tisztába jönni, mert csakis egységes eszmék vezetnek egységes kultúrára. Ezek jelentősége minden egyéb célkitűzés, főképp a gazdasági célok fölött áll. A centrum-pártnak ereje abban áll, hogy az egyedüli német párt, mely nem gazdasági, hanem kultúrpolitikai alapból indul ki. A német kultúrpolitikának is ilyen ideális alapra van szüksége; ez ne legyen a centrumé, hanem olyan, melyben a németek túlnyomó többsége találkozik. Ez az egybekötő kapocs — sajnos nem lehet a világnézet, mert e tekintetben áthidalhatatlan szakadék van a németek között, hanem néhány olyan alapmeggyőződés, mely a németeket egy nagy egységgé olvaszthatja össze, anélkül, hogy ezt a valósi ellentét megzavarná. Becker előtt három ilyen egységesítő ideál lebeg: a német nemzeti öntudat, az etikai érzület s a benső tárgy szeretet.

Először is a németeknek, mint nemzetnek, öntudatra kell ébrednie. Az egységes nemzet fogalma hiányzik még a német népjelEMBől. Ez mindig két szélsőség között ingadozik: a partikularizmus és a kozmopolitizmus között. A nemzeti gondolat azonban ne sovíniszta állam-nemzetet jelentsen, hanem Fichte és Humboldt értelmében kultúr nemzetet. Semmi sem volna fonákabb, mint a német nevelést újra az imperialisztikus eszmény szolgálatába állítani. A szerteszórt több milliónyi németiséget könnyű volna nagy irredentává szervezni, amely egész Középeurópában mint dekomponáló erő működne. A németiség még egyesülni fog, de nem irredenta politika útján, hanem kulturális ereje által. A világháborúban a német problémának hatalmpolitikai megoldása hajótörést szenvedett. A német nemzet most fontosabb, mint a német világhatalmi állás. Tisztán gazdasági vagy hatalmpolitikai értékekre való támaszkodás most örülség lenne, egyenest árulás a németiség ellen. Jelenleg a németlélek forog veszedelemben. Ezért most a németeknek eszmények kitűzésére van szüksége, melyek felé tántoríthatatlanul törjön, melyek túlságosan elanyagiasodott életfelfogását újra bensővé tegyék s átszellemítsék. A német külpolitika is mindaddig csődöt mond, amíg kultúrpolitikai eszmények helyett pusztán a kereskedői és ipari magángazdaság szempontjából tájékozódik. Mindeddig a kultúrpolitika a külpolitikában csak a gazdasági befolyás eszközeként szerepelt, csak graciózus cikornya volt a kereskedelmi váltón. A jövőben szilárd kultúrpolitikai céloknak kell a gazdasági politika számára is zsinórmértékül szolgálniuk. Erre a «Volk der Dichter und Denker»-nek képesnek kell lennie. De képes-e a mai «Volk der Streiker und Schieber»? A jelen pillanatban még nem, de az új nevelésnek gondoskodnia kell arról, hogy egy másfajta lelkű nemzedék nőjjön föl. Fichte prófétai alakja álljon előttünk, ki szerint «csakis a nevelés tudja és semmi egyéb, a német önállóságot megmenteni.»

Azonban a nevelés nemcsak a német nemzeti és kulturális öntudat új szellemét készíti elő, hanem a tisztult etikai felfogását is.

Az akaratnevelés ma az igazi pedagógiai probléma, mert eddig az egész német nevelési rendszer egyoldalúan az értelem fejlesztésére irányult. Újra tiszteletet kell éreznünk az irracionális iránt. A természettudomány s ennek filozófiája, a pozitivizmus, a marxizmussal karöltve, a németnek a sejtelmesbe s végtelenbe törő lelkét annyira csak a kísérletre, a kézzelfoghatóra, a gazdaságira, a racionálisra gyakorolta be, hogy nem csodálható, ha lelkileg elszáradt s ha most az ellenhatás még a legműveltebbeknél is sokszor mint spiritizmus és okkultizmus jelentkezik.

A harmadik kultúrpolitikai cél: a tárgyiasság. E tekintetben a pártpolitika a német lelket mélyen megrontotta, amikor a taktikait a tárgyi és az abszolút fölé helyezte. A közönséges élet kettős moráljával szemben vissza kell térnünk az abszolút értékekhez s követelményekhez. A tárgyiasság a hivatás új értékeléséhez is vezet, aminek már a nevelésben kell érvényesülnie. Nem a jutalomnak s a büntetésnek kell a munka rugójának lennie, hanem a tárgyhoz való belső viszonyoknak, a tárgy szeretetének. Csakis ez az igazi hivatás forrása.

A jellemzett három eszmény Becker szerint az igazi kultúrprogramm; ezek elérhetetlenek s utópisztikus jellegűek ugyan, mint az emberiség minden végső célja, de megvan a normatív és hatékony erejük, ha az egyes akarata valóban alkalmazkodik hozzájuk s ha bennük az együttes munkára önkényesen egybekapcsolódó kultúrközösség hisz. Ezen a talajon minden párt és vallás találkozhatik; ezek az eszmények alkalmasak a szétszaggatott németiségnek magasabb egységbe való egybefogására. Eszményeket azonban nemcsak kitűzni, hanem ezeket mint életcélokat a megfelelő kultúrpolitikai eszközökkel tudatosan a német népbe belegökereztetni — ez a német birodalmi kultúrpolitika sajátos föladata.

Becker mélyenszántó munkája fölötté tanulságos számunkra, mint a világháborútól legjobban sújtott nép számára is. Először is láthatjuk belőle, hogy mily rettenetes kulturális pusztítást jelent a világtörténeti válság oly nagy nemzetnél is, mint amilyen a német, ha nincsen egységes nemzeti öntudata, ha pártokra, társadalmi rétegekre, osztályokra, törzsekre szakad. Másodszor megtanulhatjuk e műből, hogy a mélyebben látó németiség nem a gazdasági viszonyok megváltozásától várja sorsának jobbrafordulását, hanem az eszmék ideális erejétől, a lelkeknek bizonyos eszmények irányában való formálásától, a neveléstől. Ennek irányítója pedig a helyes kultúrpolitika.

Meglepő Beckernek politikai-katonai szempontból kifejtett túlságos reálpolitikája, majdnem azt mondhatnók: defetizmusa. Lehet, hogy csak taktikai okokból utasítja el az imperializmust. Alig hihető, hogy szívből mondana le az irredenta-politikáról. Azonban a hideg é s z n e k i m á s t k e l l d i k t á l n i a. Ha egyszer a német nemzet Becker eszménye értei, mében egységes faji öntudatra ébred, akkor szükségképen öncélnak érzi magát, a benne rejlő faji energiákat ki akarja bontakoztatni, expanzióra tör s ahol más nép igája alatt gömnyed, ettől mindenáron meg akar szabadulni. Minden egészséges nemzet természeténél fogva imperialista s nem is lehet egyéb. A Becker-féle Kulturnation feltétlenül S t a t s n a t i o n - n á f o g a c é l o z ó d n i. Nincs értelme annak, hogy most a németiség

mellét verve, annyira mea culpa-t kesereg a császárság hatalmpolitikájáért. Nem az volt a hiba, hogy a német világhatalomra tört (hisz erre tör a francia is, angol is, amerikai is), hanem az eszközök ügyetlen megválasztása. A császárság kritikája egyoldalú s történeti perspektíva híján tisztán a jelen viszonyok ferde modelljére van szabva. Igaz, hogy a németiség a Vilmos-érában nagyon elmaterializálódott; de csodálatosan neki-lendült, ha mindjárt kissé parvenü-jelleggel, kultúrája is. A német lélek etikai nagyságának a harctereken kitörő példáiról sem volna szabad olyan hamarosan megfeledkezni. Milyen más volna a német imperializmusról a szerző fölfogása, ha a háború német győzelemmel végződik! Utóvégre mi sem gyanúsíthatjuk Szerbiát, Romániát és Csehországot azzal, hogy mai helyzetüket valami fennkölt és intenzív kultúrpolitikájuknak köszönik.

Kornis Gyula.

* * *

Hahn, Robert: *Staatsbürgerliche Erziehung nach dem Verhältnis zwischen Seele und Staat.* (Friedrich Mann's Pädagogisches Magazin. Abhandlungen vom Gebiete der Pädagogik und ihrer Hilfswissenschaften. Heft 817.) Langensalza, Hermann Beyer und Söhne, 1921.

Az állampolgári nevelés problémáját különösen a világháború s a legyőzött államok belső és külső bajait állandósító állítólagos béke a pedagógiai kérdések egyik legfontosabbjává avatták. Míg azelőtt, a béke önfelédte éveiben, az állami gépezet magától értetődőnek látszó normális funkciója mellett túlnyomórészt azt tekintették a kérdéshez hozzászólók az állampolgári nevelés szinte egyetlen feladatának, hogy a képzettebb polgári rétegek közönyétől felhízott destruktív törekvésekkel szemben a társadalmi egyensúlyt fenntartó szellemi középosztály politikai és szociális érdeklődését fölkeltsé, addig ma, megváltozott viszonyaink között másról, többről van szó. Az állampolgári nevelésnek kellene a lakosság széles rétegeiben biztosítani sorsdöntő kérdéseinek eldöntésénél azt az elemi erővel egységessé forradó politikai akaratot, ami nélkül ellenségeink vasgyűrűjéből, szociális bajainkból, a napról-napra való tengődés szomorú posványából kijutni aligha tudunk. Míg azonban a kitűzésben mindnyájan egyek vagyunk — kivéve talán azokat, kiknél a tisztánlátást pártérvék homályosítja el, — addig a gyakorlati megvalósítására nézve eltérő-bek a vélemények, mint valaha. Egy kétségtelen: az állampolgári nevelés olyan kemény dió, melyet a legnagyobb pedantériával kieszelt «külön tantárgy» vaskos dorongja sem tud feltörni. Itt — úgy látszik — olyan eset-tel állunk szemben, mikor nem az egyenesen megvont út a legbiztosabb. Ami emberi dolgoknál elég gyakran előfordul!

Hahn rövid értekezése világosan felvonultatja a nehézségeket, józanul bírálja az eddigi kísérleteket s olyan megoldást ajánl, ami ugyan nem a legegyszerűbb, de a lényegét tekintve, talán egyedül célravezető. A szélesebb értelemben vett történeti oktatásban, főleg a hazai történet területén, kívánja kidomborítani mindazon tanulságokat, melyeknek akaratformáló erejük lehet. Noha ezekkel kapcsolatban az eddiginél nagyobb teret adna a szorosabb értelemben vett államtannak és közgazdaságtannak is,

hangsúlyozza, hogy pusztán anyagközléssel a kitűzött célt megközelíteni sem lehet.

H. J.

Hofmann, Johannes: *Die erste deutsche Schriftstellerorganisation und die Schriftstellerbewegung.* Leipzig. Verlag von Kurt Scholtze, 1921.

A háború következtében feldúlt gazdasági rendnek mindenütt, de különösen a legyőzött államokban a szellemi munkások elsősorban az áldozatai. A végső fokon mindent megtermékenyítő szellemi munka jogos igényeivel szemben korunk szűklátókörű utilitarizmusa, önző materializmusa a legcsekélyebb megértést sem tanúsítja. Különösen a legfontosabb a napi érdekektől elvonatkozott, az aprópénzre felváltástól iszonyodó tudományos és művészi alkotó szellem alig-alig tud lélekzeni napjaink fojtó levegőjében. S mintha a társadalom értelmetlensége átragadt volna a szociális mozgalmak történetíróira is! A történetírók szociális jellegű mozgalomnak általában csak a munkásmozgalmat tartják s mindaz, ami esetleg a szellemi munkások szervezkedésével kapcsolatban történt, ami talán megvilágíthatná a szellemi munka hajdani gazdasági értékelését, az számukra még mindig *res nullius*. Ezzel a felfogással száll szembe a jelen kis munka szerzője, mikor az 1842-ben alapított *Leipziger Literaturverein* 1848 előtti történetéből a legfontosabb mozzanatok alapos készületséggel, világos elrendezésben, vonzó előadásban szemünk elé állítja.

Leipzig volt a múlt évszázad negyvenes éveiben Németország egyik legnagyobb irodalmi központja. A hatalmas kiadóvállalatok által odavonzott sok író között a nyomasztó politikai és gazdasági viszonyok hatása alatt felvetődött a szervezkedés gondolata. Természetesen a mozgalom irányítói — köztük Robert Blum, Heinrich Wutke, Heinrich Laube — elsősorban ugyan ideális célokat tűztek ki, mint pl. a sajtószabadság kivívása, de azért nem feledkeztek meg kézzelfoghatóbb, az írók anyagi helyzetének szorosabban összefüggő kérdésekről sem, mint például a szerzői és kiadói jogok tisztázása, a színházi szerzők tulajdonjoga, írói segélyalap stb. Noha az egyesület belső élete idővel elsékélyesedett, noha a szellemi munkások szervezeteiben különösen pusztító partikularizmus sok tekintetben károsan befolyásolta az egyesület működését, noha a hivatalos körök a márciusi forradalmat megelőző évek fojtó légkörében lehetőleg sok akadályt gördítettek a forradalmi elemek tekintett írók működése elé, a *Leipziger Literaturverein* működése mégsem múlt el nyomtalanul. Kettős tekintetben volt hatása: egyrészt memorandumaiból, törvénytervezeteiből igen sok jó gondolat átkerült későbbi törvényekbe, másrészt például szolgált későbbi hasonló törekvésű, a kitűzött célokat szerencsésebb viszonyok között jobban megvalósítani tudó alakulatoknak.

Mikor Hofmann füzetére felhívom a figyelmet, reá kell mutatnom, arra is, hogy hasonló magyar tárgyú dolgozatoknak mind irodalomtörténetünk, mind gazdasági és társadalmi történetünk nagy hasznát látná. Nem kell történeti materialistának lenni annak a megállapításához, hogy a gazdasági tényezők rendszerint erősen befolyásolják az irodalmi fejlődést.

dést. Más erők érvényesülnek egy olyan költő munkásságánál, kinek könyve közadakozásból, vagy saját költségén jut napvilágra, mint annál, ki szerződéses kiadójától határidőre felvette az előleget. Másfajta irodalom bontakozik ki ott, hol Maecenások szabin birtokokat adományoznak az íróknak, mint ott, ahol az író a könyvet vásárló «p r o f a n u m v u l g u s» kegyeiből él. Más a színház ott, hol az írók egy istenség vallásos kultuszának mintegy papjai, más ott, hol színész és író «a nemzet napszámosá»ig ismét más ott, hol a színház egyszerűen üzleti vállalkozás. A magyar irodalom utolsó évtizedeinek története különösen telve van olyan jelenségekkel, melyekből a gazdasági és irodalmi tényezők szoros összefüggésére nézve klasszikus megállapítások vonhatók le!

H. J.

* * *

Ernst Troeltsch: *Die Dynamik der Geschichte nach der Geschichtsphilosophie des Positivismus.* (Philosophische Vorträge, veröffentlicht von der Kant Gesellschaft. Nr. 23.) Berlin, 1919. 8-r. 100 l.

Ennek a füzetnek lapjairól a mai német idealizmus egyik legvonzóbb gondolkodók, Dilthey nagy hagyományainak örököse szól hozzánk, még pedig — sine studio — arról a világfölfogásról szól, mely saját gondolkodásával homlokegyenest ellenkezik. A pozitívizmusnak ma Troeltsch egyik legtisztábban látó kritikusa. Benne tovább él Hegel és Dilthey történelmi intuíciója és szellemi értékekbe vetett hite, történelmi tudása benne is azzal a filozófiai elmélyüléssel párosul, amely történelmi világmépünket metafizikai gyökérzetéig, a *Kritik der historischen Vernunft* kiindulópontjáiig tudja elemezni. Ez az előadása ugyan filozófusoknak szól, de érdekelhet mindenkit, aki tanulmányai révén bekapcsolódik a szellemi tudományok egészébe vagy azoknak akármely specializált ágába, mert a pozitívizmus kialakulását tárja föl előttünk és ezzel tudatossá teszi bennünk azt a tudományos közfölfogást, melybe valamennyien, öntudatlanul is, észrevétlenül is, belenevelődtünk. A társadalomtudományokat közletről is érinti e tanulmány, hiszen a pozitívista tudomány fölfogásából nőttek ki az újabb társadalomtudomány klaszszikusai és ez a tudományfölfogás rendelte — szélső következetességökben — az összes szellemi tudományokat, a történelmet is, a «physique sociale» gyámsága alá.

A pozitívista történelem fölfogás jellemző példája annak, miként hajtották a természettudományok a XIX. század folyamán az összes szellemi tudományokat befolyásuk alá. A természettudományos exaktság jelszavával először a biológiában, magasabb fokon az exakt pszichológiában vélték a történelem tudományos alapvetését fölfedezni, «a merő dilletantizmus még ezt az alapvetést is fölöslegesnek tartotta». A természettudományossá lett történelemfölfogás kiindulópontjánál *S t. S i m o n* áll. *A u g u s t e* Comte vállalkozott a legnagyobb sikerrel arra, hogy tudománnyá teszi a narratív históriát, «a theologusoknak, fantasztáknak, álomhüvelyezőknek és széplelkeknek ezt az utolsó asylumát». Comte a természettudományos okság és törvényszerűség szempontjából exakt törvényszerűségeket keresett a történelmi folyamatban. Történet szemléletében a teremtő egyé-

niség eltörpül a társadalmi élet törvényszerűségei mellett, történelme társadalomtudomány egyéniségek nélkül (histoire sans noms): a történelem végeredményben csak anyag és példatár a szociológiai törvényszerűségek igazolására. Ezt az öncélúságától megfosztott történetfölfogást fejleszti tovább John Stuart Mill és Herbert Spencer, kinek evolutionizmusa a biológia és a darwinizmus felé igazodik. A történelemnek ilyen exakt, törvényszerűségeket kereső, nivelláló fölfogása jellemző módon csak az őstörténetre, ethnológiára, mythológiára, különösen a primitív kultúrák tanulmányozására volt termékeny hatással, mert — mondja Troeltsch — «ilyen durva horoggal csak az őstörténet zavarosában lehet halászni».

A pozitivista történetfölfogás fejlődésének legmagasabb, legfinomultabb fokát Wundt és Lamprecht nagy munkái jelzik. Troeltsch kritikája Wundt néplélektanáról, különösen annak utolsó, a monumentális művét betetőző kötetéről (Kultur und Geschichte), a mi szempontunkból különösen tanulságos. Wundt műve a történelmi gondolkodásnak oly hatalmas, szembetűnő alkotása, hogy szinte elvonta a figyelmet azoktól, kik eleve más szemmel nézték és másként értelmezték a történelmi világképet. Meglepődve olvastuk azt a súlyos kritikát, melyet a történelemnek legtekintélyesebb német értelmezői Wundt élete nagy munkáján gyakorolnak. Windelband pl. posthumus művében (Geschichtsphilosophie Kant-Studien Nr. 38, Berlin, 1916. 56. 1.) «ein Durcheinander», «ein lustiger Notizenkram»-nak nevezi Wundt néplélektanát Troeltsch — bár méltányosabb és megértőbb — Wundt világtörténelmi képének fundamentumát kezdi ki. E kritikák az idealizmus történelem-szemléletét akarják megvédeni a pozitivista történetfölfogással szemben. Wundt ugyan ismételt, utolsó műveiben nyomatékosan is kifejezte, hogy saját gondolkodása a német idealizmusnak, különösen Fichte hagyományainak folytonosságába kapcsolódik, de kritikusai az ő gondolkodásnak ép ezt az alaptermészetét vonják kétségbe. A közfelfogásban úgy él Wundt, hogy az ő munkássága áthidalta a német idealizmus örökségét és a XIX. század pozitív, exakt természettudományosságát. Troeltsch ezzel szemben figyelmeztet arra, hogy «a német Herbert Spencer» a természettudományoktól, a biológiától jött a természettudományos kísérleti pszichológián át a szellemi tudományokhoz és a természettudományoknál nyert induktív-empirikus módszert, az okságot és törvényszerűséget kereső szempontokat vitte át a szellemi tudományokba is. A szellemi tudományokat csak mint pozitív oksági tudományokat ismeri el. Ő is, miként Comte, a filozófia föladatát csupán a pozitív tudományok egységesítésében látta. Igaz, hogy ehhez a természettudományos gondolkodásához a német idealizmus metafizikáját is hozzá akarta hasonítani és összegezései voluntaristikus-idealistikus végeredményekhez vezettek, de ez a metafizikája inkább az ő emberi természetének, német jellemének, mint tudományos gondolkodásának a kifejezése és nem is volt oly termékeny a tudományban, mint a természettudományos pozitívizmus irányába eső művei.

Wundt a történelemben pusztán okozati összefüggéseket, okok és

okságok végtelen láncsorozatát látja. Történelme alkalmazott exakt pszichológia és azt a hitet kelti, hogy bármely történelmi folyamat pszichikai törvényszerűségekből maradék nélkül levezethető. Néplélektanában pl. a nyelv mindennemű elváltozását pszichofizikai törvényszerűségekkal magyarázza meg, voltaképpen csak a nyelv elváltozásairól esik nála szó, nem pedig a nyelv fejlődéséről, pedig a fejlődés tényét maga is elismeri. Hasonló módon értelmezi a történelmet is. Az egyetemes történelmi folyamat, melyben az egész emberiség múltjának egységes lefolyását látja, pszichikai okok és behatások láncolata. Amint ezt a világtörténelmi folyamatot a primitív kultúrából kiindulva a totemisztikus és heroikus kultúrán át elvezeti a humanitás eszméjéhez, a történelmi továbbhaladás ezen az úton asszociációk, asszimilációk, ráértések és ráhibázások, véletlen fölfedezések, alkalmazkodások és egyéb okok véletlensége fonálán kúszik tovább: az emberiség a sötétben botorkál előre — cél nélkül. Itt is csak elváltozásokat látunk, nem pedig állandó közeledést valamely célhoz, vagyis fejlődést. Az esetlegességek, ráhibázások, asszimilációk hosszú sora után, végül még is csak ott állunk a célnál: a primitív, totemisztikus és heroikus kultúra után eljutunk a humanitás eszméjéhez. A történelemnek ilyen irányú fölfogásán már nem változtat, hogy Wundt a causalitások sorát megfordítani is hajlandó és azzal kárpótol, hogy a hosszú útnak végállomásáról visszatekintve, célnak minősíti azt, ami az oksági sor esetleges végpontja. Történelemfölfogása a beléje zárt merő pozitívizmus ellenére ezáltal látszólag, külsőleg hasonlóvá lesz a spekulatív történetfilozófiai idealizmushoz, mert az oksági sort, ha kell, megfordítja és teleológiai sorrá változtatja át. A történelemnek teleológiai fölfogása ilyenformán csupán fordított sorrendben olvasott oksági láncolat volna. Pl. a humanitás eszméjéről, melyet különben elég racionalisztikusan értelmez, azt olvassuk hála: «So verwandelt sich der Endpunkt (der kausalen Reihe) in ein praktisches Ideal». Tehát a humanitás eszméje *a)* az előzmények szempontjából nézve nem volna egyéb, mint pszichikai törvényszerűségek végeredménye (!) és ugyanakkor *b)*, ha fordítva nézzük az oksági sort, tehát az eredményről az előzményekre visszatekintünk, etikai ideál. Mintha csak azt akarhatná az ember, aminek amúgy is szükségszerűen be kell következnie! Comte forradalmas utópiájának konzervatív változata a történelemnek ez a fölfogása. Ha az emberiség «pszichológiai fejlődéstörténetét» visszafelé olvassuk, ideologikusan értelmezzük a kausalis sort, akkor csakugyan eloszlik a sötétben való botorkálásnak nyomasztó érzése, akkor egy csapással egységes értelmet és jelentőséget nyer az emberiség történelme, magunk előtt látva a célpontot, az összefüggéstelen oksági láncszemek egy erővel összekapcsolódnak és a meddő történelmi anyagban meglátjuk az eljövendő virágzás csiráit.

Wundtnak ez a pszichológiai törvényszerűségekre erőltetett történelmi képe — mint minden pozitívista történetelmélet — csak az őstörténetre, ethnológiára, nyelvészetre, mythológiára volt termékeny hatással. Néplélektanáról többször mondták kritikusai, hogy az nem pszichológia, hanem pszichológiai értelmezésekkel ellátott társadalomtudomány. Mikor

Wundt átlépi az őstörténet vonalát és történelmünk legjelentősebb, újabb korához jut, az újkori történelem kereteit csak vázlatosan tudja megrajzolni, mert a pszichikai törvényszerűségeket itt már teljesen megzavarják az egyéni különösségek, melyeket természetesen külön-külön szintén maradék nélküli le tud vezetni teremtő szintézis, appercepció stb. pszichológiai törvényekkel. De ép az újabb kor értelmezésénél látjuk, hogy itt Wundt a maga kísérleti exakt pszichológiáját nem tudja értékesíteni és nem múlja felül, sőt maga is használja, a minden történésztől használt laikus pszichológiát. «Es fehlt — e szavakkal fejezi be Troeltsch Wundt munkájának súlyos kritikáját — die eigentliche Seele des geschichtlichen Lebens. Sie ist offenbar mit einer solchen Psychologie nicht zu fassen. Die positivistische Psychologie ohne Seele fin de t auch die Seele des Historischen nicht».

Wundt történelmi gondolkodásának értékes továbbhajtása a dokumentáris történetírásban Lamprecht munkássága. Lamprecht ugyan nem látta szívesen, hogy a francia pozitívizmushoz sorozták történetfölfogását, de Wundtval való nyilvánvaló kapcsolata révén «a német Taine» gondolkodása mégis közeli rokonságban van Auguste Comte-al. Ő elérte a maximumot, amit a pozitívizmus legfinomultabb eszközeivel a történetírásban el lehet érni. Lemondott arról, hogy az egész emberiség történelmét egy egységes folyamatba összesűrítse, mint Comte és Wundt tette, ehelyett minden nép történetében mindenütt egyformán ismétlődő fejlődési fokok pszichológiai törvényszerűségét igyekezett megállapítani. Hogy általánosítás, nivellálás és belemagyarázás nélkül ezt az egyetemes exakt törvényszerűséget nem lehetett keresztülvinni, magától értetődik. (Pl. «Gegen Schluss der Urzeit wandern die Völker gerne». Deutscher Aufstieg, 1914 7. 1.) Történetének elpusztíthatatlan fejezetei, miként Taine munkáiban is.> nem történelmi konstrukciónak, hanem az intuitív beleélésnek és az írói készségnek ereje által maradnak fenn.

Lamprecht és Wundt kimúltával a német történeti gondolkodásnak két nagy oszlopa dűlt ki. Mintha sírjuk nemcsak a két nagy tudós életének, hanem a német tudomány egyik eredményes korának lezárulását jelentené, Troeltsch munkája arra int, hogy a tudományok történetében — amely pedig nemcsak elváltozást, hanem fejlődést is jelent, — nincsen pihenés, nincsen megállapodás — még a legnagyobb alkotásoknál sem.

Thienemann Tivadar.

* * *

Artúr Szirtes: *Zur Psychologie der öffentlichen Meinung.* Wien, 1921. IX—100 l.

A «közvéleményre», mint a társas élet egyik legsajátosabb jelenségére vonatkozó vizsgálódások ma már a társadalmi lélektan körébe vágnak. Amióta ugyanis a társadalomtudomány mind határozottabban fordul el a külsőleges, mechanikus szemlélettől és a természettudományi gondolkodásnak mindent leegyszerűsítő formalizmusától, tehát mind udatosabban az emberi kultúra legáltalánosabb lelki formáit teszi meg kutatása tárgyává, azóta a közvélemény (azaz a valakire vagy valamire vonatkozó közös fölfogás, közös nézet kialakulásának, terjedésének, változásának stb.) jelenségei is a lélektan problémái közé kerültek. A racionalista

gondolkodás mechanikus «közakarata» (volonte generale) és «közszelleme», később pedig a nem kevésbé alakszerű és azonkívül mindig metafizikai hiposztázálását sejtető a kollektív tudat» mindinkább háttérbe szorul a lelki élet közvetlen adottságaira rámutató közvélemény fogalmával szemben.

Szirtes tanulmánya a munka címéhez fűződő minden várakozás ellenére épenséggel semmivel sem járul a közvélemény lelkiségének megismeréséhez. Ez a feladat ez esetben megmaradt könyvcímnek. Figyelme mindvégig nem is a közvélemény mibenlétének és a kapcsolatos jelenségeknek lélektanára irányul. Előszavában akként jelöli meg munkája célját, hogy a közvélemény «fejlődéstanát» kívánja adni. Ez a meghatározás azután annyit tesz, hogy Szirtes a közvéleménynek, mint politikai tényezőnek történeti szerepéről és mai jelentőségéről akar értekezni és — mikép ez csak némikép radikális gondolkodás mellett természetes — egyúttal megjósolni a közvélemény jövőbeli politikai pályafutását, sőt az ilyen irányú «társadalmi progressziót» is. Ezzel a közvéleménynek nagyon is sokirányú és összetett jelenségeit a politikai közhangulatra, az ú. n. népakaratnak mechanikusan értelmezett fogalmára szorítja le. Távol a kérdés lélektani megvilágításától, hangsúlyozza a politikai élet nyilvánosságában épen bizonyos korok idején széles alapon megnyilvánuló kollektív mozzanatot. A közvéleménynek ilyen formalisztikus értelmezése már maga kizárja az eleven valóság talaján nyugvó lélektani elemzést. Amikor pedig folytatólag a demokratikus társadalmi hajlam történetbölcseletét fejti ki, akkor már mindenkép túllépi a kérdés lélektani vizsgálatának kereteit.

Szirtes munkájának jelentősége végül is a demokratikus fejlődés jólismert utópiájára zsugorodik össze. A közvélemény politikai súlya nála is a nagy tömeg politikai túlsúlyát jelenti és kívánsága ezen a téren semmivel sem szerényebb, mint a demokrata végcél kótyagosfejű intellektuelleié: az, hogy a közvélemény politikai nagyhatalommá legyen, sőt egyedüli jelentős államhatalmi tényezővé. Ez az alakulat lenne betetőzése annak a fejlődési menetnek, mely az «osztályállamtól» a «társadalomállamig» (Gesellschaftsstaat), a «helyes közvéleménynek és népkormányzatnak egyazonosságához» (8. l.) vezet. Ettől a felvilágosult, nagykorúvá érett közvéleménytől azt kívánja, hogy állandóan ellenőrizze, irányítsa, sőt tájékoztassa, vagy talán épen kormányozza a kormányzatot. Mindez azonban csak ismétlése egy közkeletű illúziónak: annak, hogy a társadalomból kiküszöbölhető a hatalom mozzanata. Tudjuk, hogy a legkülönbözőbb színekből összevarrt közvélemény uralma nem kevesebbet jelent, mint oly politikai helyzetet, amikor egy gyöngé, ájult kormány szabad játékvá lesz a maga tömegszerűségében meghatározott, tájékozatlan és zagyva közhangulatnak. De hiszen a társadalmi kérdések terén burjánzó radikalizmusnak épen legjellegzetesebb kritikátlansága abban áll, hogy teljességgel vak a csak némileg érett és józan politikai gondolkodás belátásaival szemben. A közvéleményben sűrített hangulatok, ítéletek, törekvések meghatározzák bizonyos mértékig a reál-politikust elhatározásaiban, korlátozhatják céljaiban, szándékában, de végső fokon, irányítója a közületnek, befolyásolója a közvéleménynek, sokszor fel

idézője még az úgynevezett spontán közakaratsnak is az egyéni képességeivel kiemelkedő egyes ember, ilyen emberek kis csoportja. A kollektív irányítás nem egyéb a demagógia jelszavánál; a kormányzás, uralkodás még a legtúlzóbb népuralmi időkben és az arra termett erősebb, alkalmasabb egyének osztályrésze. A kiválóbb ember előbb kiemelkedésre majd vezetésre, végül uralomra törekszik. Ezt a hatalmi törekvést és annak százféle válfaját semmiféle társadalmi progresszió megszüntetni nem fogja.

Ifj. Hornyánszky Gyula.

* * *

Alszegehy Zsolt: *Magyar lírikusok.* Vörösmarty, Komjáthy, Harsányi Kálmán, Ady. Budapest, 1921. Pallas kiadása. 155 l.

Ez a négy tanulmány azonkívül, hogy Írójuk tudásának és ízlésének finom harmóniáját nyújtja, lehet mondani, sok ponton újabb kiindulásokat jelez. Nem egészen a szó hagyományos értelmében felfogandó esszékkel találkozunk Alszegehy könyvében. Talán csak a belső és külső forma művészi elemei, az átpillantás összefoglaló egységének ereje rokonítják e tanulmányokat az esszé hagyományaihoz, de egészen új jelleget ad számukra a módszerük. E módszer, amelyen az újabb német esztétikai iskola szellemtörténeti fölszerelésének nyomai látszanak, mind eljárásában, mind pedig kapott eredményeinek elhelyezésében még igen sok hullámmást mutat. Az értékeléssel, az esztétikai szempontokkal még nem mindenhol találta meg az egységesen és simán irodalmi színelületet nyújtó egyensúlyt. A ki nem alakulás e bizonytalanságának tudható tehát be, ha némi kis egyenetlenséget, bizonyos látási zsúfoltságot, a sűrítés homályát, esetleg zavarát látjuk mindama vizsgálódásokban, melyeket ennek a módszernek a szelleme érintett meg.

Alszegehy Zsolt mind a négy tanulmányában tulajdonképpen a XIX-század szellemi életének irodalmi életéről szól. Ezt a szellemi légkört néhol alakjai történeti fejlődésén indukálja, néhol pedig készen adja s ez esetben deduktív módon használja fel. Az előbbi módon ábrázolja elének Vörösmarty lelki világát, az utóbbival pedig Komjáthy, Ady és Harsányi belső én-jét világítja át. Legtöbb szeretettel, problémaoldó elmélyedéssel szinte lendületes gondolatfűzéssel az utóbbi három tanulmány készült. Az Ady-cikk elsőrendű alkotás. A sokrétű és izgatottan zavaros háttérből rendkívül éles vonalakkal elevenedik elének Ady alakja, jelentősége. Alszegehy pompásan látja, hogy Adyban nemcsak irodalom van s erős kritikával építi fel Ady én-jének azt a fájdalmas részét, mely költői állandó életének, egyetemes hatásának, élvezése zavartalan esztétikájának botrányköve marad mindenkor. Igen szerettük volna azonban, ha Alszegehy Zsoltnak lelki szövevényeket világos könnyedséggel szételemező és összetevő tolla Adyban ezt a kettős arculatát, belső ellentétét, amely — úgy látszik — az Ady-kérdés gyökérproblémája marad, nemcsak egymásmellé konstataálta, hanem a kiegyenlítés síkjában élesebben egymással szembe fordította volna. Így ugyanis Adyt csak esztétikailag, a stílusforma világnézete szempontjából oldotta meg s ez a megoldás kitűnő is, de elhaladt sok olyan vonás mellett, amely nemcsak Ady pszichológiai megfejtésének hanem kritikai megértésének a teljességéhez vezethetett volna

Ez az eljárás azonban igen sok szempontból érthető. Alszeghy ugyanis kereste azt a pontot, amelyről Ady és a magyar irodalmi közönség történelmi és szociális fejlődéseken áthaladva s új pszichológiához jutva, egymást megláthatta és egymással találkozhatott. Ezért neki Adyban éppen azt a lelki felületet kellett bevilágítania, amelyen keresztül minden költészet a maga szociális életformáit veszi fel: a világnézet stílus- és gondolat alapjait. Ady költészetének küszöbe nem nyelve érthetőségének világosságköveiből, sem gondolatai népszerűségének avagy erkölcsi elveinek egyetemes elfogadottságából van faragva. Már pedig a közönség csak ezeken a feltételeken szokott feljárni kedves költői lelke magasságába. S talán éppen ez a megszokottság tette merevvé izlését s bágyasztotta kényelmessé, lustává fogékonyságát. Ady lírai világa előtt, egyéb okokon kívül is, bizonyára éppen ez az új lélektani elhelyezkedést, látást, felfogást igénylő szükségyszerűség állította meg a közönséget a kritikán túl, érthetlenségre avagy álmélgodásra. Adyhoz mindenkiben benne volt az út, csak hogy ehhez egy kissé pszichológiaibbá kellett mindenkinek mélyülnie. Igaz, ez az út korántsem jelenti azt, hogy rajta keresztül Adyhoz egészen eljuthatni, de legalább az a fontossága van, hogy világszemléleti tudatunkba bekapcsol egy olyan szellemi megnyilvánulást, amely ha beteg, ha lázadóan is, de az élet felfogásának új kísérleti formáit hozza. S Alszeghy irodalomtörténeti érdeme éppen abban van, hogy ebbe az útba, amelybe már előtte is sokan bevilágítottak, ő is olyan lángot tudott belevetíteni, amely Adyt, ha nem is egységes összefoglalásban, de mélyebb lelki területről hozza elénk.

Komjáthyról szóló tanulmányában igen részletező és megkapó a filozófiai analízis. Az értékelés irodalmi kapcsolata azonban mintha egy kissé belevesztené körvonalait a filozófiai háttér közelségébe. Komjáthyban a filozófustól nem látjuk egészen a költőt. Harsányi világképe felépítése nagyon gazdag a refleksiókban. Az értékelésben azonban a szubjektivitás itt mintha jobban érezhető lenne, mint Alszeghy könyve egyéb részeiben.

Vörösmarty lelki fejlődésének vonala vonzó. A fejlődés egyes momentumai, a külső hatás és a belső haladás korrelatív tényei pontosan vannak jelezve. Kár azonban, hogy később az irodalmi atmoszféra határain túl, a kor szellemi erőinek átadó állomásai igen nagy távolságban vannak költői terminálódásukhoz viszonyítva s néha tartalmi anyagként, de nem formáló elvként jutnak jelentőséghez.

Alszeghy Zsolt könyve egyéb tekintetben is esszé-irodalmunk érték-többletét jelenti. Felfogása mindenhol előkelő, választékosan nemes. Az újabb esztétikai terminológiát, amelyet ma olyan sűrűn ül meg a szubjektív használat köde, világosan és szabatosan értelmezi és használja. A régi esztétika nyomai még kiütkeznek nála is, aminthogy francia és német elméleti nevelődésének formái sem tudnak mindig simán egymásba fonódni gondolkodásában. De ez mind csak Alszeghy lelki kultúrájának, tanultságának megnyugtató gazdagságát mutatja. Nyelvének finom formákba stilizált gondossága, szépsége van. Emlékeztet arra az időre, amikor a tudományos prózát is ihlettel és szeretettel írták.

Brisits Frigyes.

KÜLFÖLDI FOLYÓIRATOK SZEMLÉJE. ÚJ KÖNYVEK.

La Renaissance Politique, Littéraire, Artistique. — 1921. júl. 16. — *Gasion Jeze, Le Papier-monnaie.* (A papírpénz.) A papírpénz kibocsátása szükség esetén hagyományos pénzügyi eljárása az egyes bajba jutott államoknak. Akár maga az állam végzi a kibocsátást, akár valamelyik bank, lényegében kényszerkölcsönnel van dolgunk: az állam rákényszeríti polgárait arra, hogy a pénzjegyeket névértékben elfogadja. Sokféle előnye van a pénzkibocsátásnak: 1. a kormányok annyi fizetőeszközt teremtenek maguknak, amennyit akarnak, 2. nem kell félni a kibocsátás sikertelenségétől, 3. nem kell kamatot fizetni, 4. maguk a tulajdonosok is könnyen megszabadulnak pénzjegyeiktől, melyeket fizetőeszközökként használhatnak akár egyesekkel, akár az állammal szemben. A pénzkibocsátás kézzelfogható előnyei ellenére a nemzetgazdászok és pénzemberek jó része károsnak tartja a papírpénz mértéktelen szaporítását: 1. mert az árak felszöknek s ezzel a legkülönbözőbb gazdasági, politikai és szociális bajok járnak együtt, 2. mert a nemzetközi valutapiac értékei nagy ingadozásokat mutatnak, ami előmozdítja ugyan a spekulációt, de megbénítja a normális kereskedelmi életet és ipari termelést, lehetetlenné teszi a reális számítást, 3. mert ez az adóztatásnak a legantidemokratikusabb formája, mely a fizetésükből élő osztályokat aránytalanul terheli s ezzel a szociális békét veszélyezteti, 4. mert állandósítja a költségvetés deficitjét, 5. mert a belőle származott bajok gyógyítása olyan radikális eljárást kivan, hogy a kormányok csak nehezen tudják magukat erre a döntő lépésre elszánni. A gyógyításnak több módja van, ilyen pl. a devalváció. Az állam nyer vele, az egyéneknek sincs káruk abból, ha a pénzjegy fiktív érték helyett reális értéket kap. Mégis veszedelmes operáció, mert a gazdasági, különösen a hitel-életben kiszámíthatatlan bonyodalmakkal jár. Másik mód a bankjegyek fokozatos bevonása, ami azonban csak akkor lehetséges, ha az állampénztár feleslegekkel rendelkezik. Az államra nézve ez nem épen a legelőnyösebb pénzügyi művelet, az exportálókra nézve pedig egyenesen csapás, mert a valutát hirtelen javítja s az árakat sokkal gyorsabb tempóban nyomja le, mint amilyen mértékben a termelési költségek csökkentése lehetséges. Általában úgy látszik, hogy a bankjegyszaporítás veszedelmesebb művelet, — ha kényelmesebb is — mint a belső kölcsönök felvétele. Ezzel szemben vannak olyan közgazdászok, kik ezt a szigorú nézetet nem osztják. Szerintük háború idején csak a nagymérvű bank-

jegykibocsátás szinte az egyetlen lehetséges eljárás. Papírpénz nélkül egy nemzet sem küzdhetne volna végig a világháborút. A belső pénzérték csökkenésének jó oldalai közé számítható továbbá az államadóságok reális összegének nagyarányú csökkenése. A gazdasági élet fellendül, a nagy árak előmozdítják a termelést, a pénzbőség által nyújtott lehetőségek elősegítik új vagyonok képződését. A fogyasztó ugyan kénytelen nagy árakat fizetni, de mivel majdnem minden fogyasztó egyúttal termelő is, — nagyon kis réteg kivételével — mindenki megtalálja a maga számadását. Bármilyen tetszetősnek látszik is ez az érvelés, megállapítható, hogy mind régebben, mind jelenleg a bankjegy-inflációval megvert népek hosszú idő után tudják csak kiheverni a gazdasági egyensúly felborulásának áldatlan következményeit. Végeredményben a papírpénz erőltetett mértékű szaporítása hasonlít az olyan operációhoz, mikor a betegnek mindkét lábát levágják, hogy pusztá életét megmenthessék. — Július 23. — *Gaston Lauvebois, Ou va la classe ouvrière?* (A munkásság útja.) Az emberek a háború szenvedései közben annyi minden jót vártak a bekövetkezendő békétől, hogy most csalódottaknak érzik magukat. A közös szenvedés komor esztendeiben a lelkek szociális igazságra, benső testvériségre szomjaztak s most látniok kell, hogy reményeikből a béke ugyan csak keveset váltott valóra. Noha a sötétben látás sok esetben jogosult, igazságtalanság lenne a benső megújulásnak kétségtelen jeleit is észre nem venni. Ilyen jelenség pl. a munkaadók igazságosabb, emberiesebb állásfoglalása a munkásokkal szemben. A vállalkozók kezdik belátni, hogy azon mindenki csak nyerhet, ha a tőke és a munka az ellentétek kiélezése helyett ezek kiegyenlítését keresik. A munkásság azonban nem mindenütt fogadta barátságosan a feléje nyújtott kezét. A háború befejezésekor még általában a mérsékelt szervezett munkásság volt a hangadó s így minden remény megvolt a békés társadalmi együttműködésre, a toursi kongresszus óta azonban, úgy látszik, az orosz módszer hívei kerültek többségbe. Ez a forradalmi hullám a munkaadók körében érhető módon nagy nyugtalanságot okozott. A helyzet azonban nem olyan veszedelmes, mint amilyennek látszik. Reális számítás alapján Franciaországban kb. 120.000 kommunista munkás van, ami a férfilakosság számához képest elenyésző csekély tömeg. A munkásnép nagy többsége félreértést nem tűrő módon nyilatkozott azok ellen, kik az egész társadalom lerombolását tűzték ki maguk elé célul. A két csoport szembekerülésének vannak jó következményei is: minden munkás öntudatosan választhat az előtte megnyílt két út között s tudja, hová vezet az egyik, hová a másik? Vége a tömegek közt a régi közömbösségnek és tudatlanságnak! A nép kezdi átérteni a szociális együttélés mechanizmusát, kezdi megismerni a társadalmat alkotó különböző rétegeket. Tapasztalatai segítségével rájött, hogy rombolással semmi jót építeni nem lehet. Oroszország borzalmas példája nagyban hozzájárult a szemek felnyitásához. A forradalmat ilyen határozottan visszautasító nagy többség kétségtelenül előbb-utóbb rá fog lépni arra az útra, melyen a jóindulatú munkaadók már előzőleg megindultak a munkásság felé. — Július 30. — *Pierre Hamp, Le profiteur, le rentier et le paysan.* (A vállalkozó, a járadékot élvező és a paraszt.) A lázas gazdasági tévé-

kenység után visszahatásként elkövetkezett a csendes évjáradék, a biztos Jövedelem után való vágyakozás kora. A merész vállalkozások ideje elmúlt mindenki kevésbé kockázatos módon akarja elhelyezni pénzét. Az emberek földet és évjáradékot vesznek. Az értékpapírok közül is elsősorban a biztosabbnak tekintett állami kibocsátásokat keresik. Ilyen gazdasági módszer mellett szükségszerűen tönkre kell mennie az iparnak és kereskedelemnek, mert ezek számára így nem marad elegendő forgó tőke. A parasztságnál van elég pénz, ezt azonban nem könnyű dolog mozgósítani Franciaország diktátorai ma a parasztok. A nagybirtokos munkaező hiányában kénytelen földjeit eladni, a kisbirtokos azonban maga dolgozik s mellette rohamosan gyarapszik. A parasztságnak a városok felé való egészségtelen özőnlése ezáltal részben megszűnt ugyan, de most cserébe másik nagy probléma mered az ország sorsának intőzői elé: meg lehet-e engedni, el lehet-e tűrni, hogy egyetlen társadalmi réteg ilyen döntő fölényrel uralkodjék a többi felett? A művelődést nemcsak a mezőgazdaság tartja fenn és menti meg. A hazát sem lehet csak krumplicsákokkal és boroshordókkal megvédeni. Gyárak nélkül nincs megfelelő védelem a föld számára, amint az ipari termelés kikapcsolásával a háború pusztításait sem lehet pótolni. A parasztság eldugott pénze és az évjáradékokba fektetett improduktív összegek egyenesen megbénítják az ipari vállalkozást. A nemzeti vagyion új tulajdonosaiban nincs meg a kellő közgazdasági érzék, pedig enélkül tönkre kell mennie az egész országnak. — Augusztus 6. — *Ernest Tisserand, Le facteur moral dans le problème financier.* (Az erkölcsi tényező a pénzügyi kérdésben.) A pénzügyi probléma igen sokarcú és sokfelől lehet megközelíteni. Végső elemzésben mégis talán legnagyobb joggal erkölcsi szempontból kell felfogni a helyzetet. Franciaország produktív nemzeti vagyona ma kb. 350 milliárd, ugyanannyi kb. külső és belső adóssága is. A nehéz helyzetből való kibontakozás felé első lépés lenne az adósságoknak erkölcsi szempontból való rétegezése. A külső adósságokat meg kell fizetni: ezt kívánja az ország becsülete s a hitel érdeke. A rokantakat, özvegyeket, árvákat nem szabad cserbenhagyni: ezt parancsolja az erkölcsi törvény. Az elpusztult vidékeket újra kell építeni. Mindez szent adósság. De vájjon szent adósságnak, lehet-e minősíteni a közel 200 milliárdot kitevő belső kölcsönök összegét, elsősorban a hadikölcsönöket? Ezek rendezésénél az államnak kérelhetetlenül csak a közöség, nem pedig az egyesek érdekeit szem előtt tartva szabad eljárni. Minden pénzügyi javulásnak első feltétele a belső kölcsönök likvidációjának szigorú, lehetőleg igazságos, az egész ország javát célzó előkészítése. — Augusztus 20. — *La R., Silence aux Magyars.* (A magyarok pedig hallgassanak!) XIV. Lajos, aki a magyarokat segítette, megkívánta, hogy őt a magyarok megmentőjének nevezzék. Paris ma tele van apró XIV. Lajosokkal, csupa magyarmentőkkel. A magyarok szerintük nem akarták a háborút, Ausztria, Bécs akarta, Tisza ellenezte. A magyarok kedvetlenül harcoltak, igaz, hogy derekasan és hűségesen, de hát ez a háború! S most, hogy a háborút elvesztették s drágán fizették meg, Lautier és de Monzie mindenáron azt akarják bebizonyítani, hogy a túlságosan kemény bánásmódot talán mégsem érdemlik meg. A magyarmentőknek kitűnően meg-

felelt Poincaré a *Revue des deux Mondes*-ban és Briand a szenátusban. Általában vigyázni kell a magyarokra, kik éppen nem gyávák s főleg ravaszok. Franciaország soha nem számíthat rájuk! A magyarok harcoltak-e a franciák oldalán, vagy a románok és szerbek? Nem ezek a népek szenvedtek-e értünk a magyarok által? Micsoda gondolat lenne most a magyarokat pártolni — a románok rovására? A magyarbarát felszólalások egyik eredménye a magyar propaganda felbátorodása. Az állítólag annyira nyomorult, szerencsétlen, szegény ország újságírókat invitál, hogy látogassák meg! Minden hiába! A magyaroknak meg kell maradniok a trianoni szerződés által megszabott határok között, mert vereséget szenvedtek s mert nekünk, franciáknak az a kötelességünk, hogy szövetségeseink javán dolgozzunk, ne pedig az ellenség érdekeiért. — *Gaston Sauvebois, Vers la démocratie industrielle.* (Az ipari demokrácia felé.) A marxisták szerint a történeti fejlődés törvénye feltartóztatlanul a kommunizmus felé dirigálja az emberiséget. A harcot a tőke és munka között a munkásság fogja megnyerni, mert a társadalmi berendezkedés végeredményben hatalmi kérdés s az erőt kétségtelenül a túlnyomó számú munkásosztály képviseli. Ezzel szemben az oroszországi események bebizonyították, micsoda szerencsétlenséget hoz milliókra a marxizmus uralomra jutása. Másik fontos tanulság, hogy a magántulajdonhoz való ragaszkodás ma erősebb Oroszország lakosságának nagy többségénél, mint valaha volt. A parasztok csak azért tűrik még a szovjet-rendszert, mert a földeket éppen ez alatt a kormányzás alatt vehették magántulajdonukba. Ez az alapvető emberi érzés uralkodik a munkásban is, nemcsak a parasztban. A munkás leghőbb vágya, hogy fölemelkedjék a polgári osztályba s ha alkalma nyílik erre, ezt az alkalmat sohasem szokta elmulasztani. Ha már maga meg nem teheti, legalább a fia számára szeretné az emelkedést biztosítani. Az élet valósága kegyetlenül megcáfolja a szocialista ábrándokat. S ha olyan régi szocialista munkás véleményét kérdezzük a forradalomról, kinek sikerült magát munkaadóvá felküzdenie, felelete a képzelhető leglesújtóbb a kommunizmusra és a proletárdiktatúrára nézve. A szociális berendezkedés szempontjából végtelen fontos ennek az alapvető érzésnek a figyelembevétele. A helyzet különben az utóbbi években észrevehetően javult. 1914-ben kb. 300.000 forradalmi hajlandóságú munkás colt a C. G. T.-ben: ma alig 100.000. A munkaadók egészen újszerű szellemben nagy kedvezményeket biztosítanak munkásaiknak. Ezen az úton kell tovább haladni: tisztelni kell a munkásban az embert, a magántulajdon elvének fenntartásával bele kell vonni az üzemi vezetésbe, részletetni kell a nyereségből. Amerikában az ilyen irányú kísérletek meglehetősen előre haladtak s az eredmények — mint a munkaadók *The National Industrial Conference Board* társaságának 1919-iki egyik ankétje bizonyítja — sok tekintetben kielégítőek. Jellemző dokumentuma a munkaadók változott felfogásának az a hitvallás, melyet 1919-ben egy kongresszuson John D. Rockefeller, a *Colorado Fuel and Iron Co.* igazgatója tett: «Hiszem, hogy a tőke és a munka szövetségesek, nem pedig ellenségek; hogy érdekeik közősek, nem ellentétesek; hogy sem egyik, sem másik nem boldogulhat ellenségeskedéssel és lenézéssel, hanem csak kölcsönös segítséggel... Hiszem, hogy

minden munkásnak joga van munkára, igazságos bérré, észszerű munkaidőre, tűzhelyre, neveltetésre, szórakozásra, szabadidőre, s hogy az ipar épügy, mint a kormány és társadalom felelősséggel tartoznak öröködni, hogy mindezt mindegyik meg is kapja... Hiszem, hogy a munkaadónak a szociális gondolat legjobb szolgálata érdekében a lehető legtöbb ember számára kell alkalmat szolgáltatni, hogy gyarapodhassék és igazságosan kivehesse részét abból a gazdagságból, amivel munkája a nemzeti vagyon gyarapításához hozzájárul. A munkássággal való kibékülésnek jótékony hatása kétségtelenül mutatkozni fog a termelés fokozásában is, de ez kevésbé fontos ahhoz az erkölcsi nyereséghez képest, amivel a szociális béke megteremtése jár. Az a szakadék, mely ma a politikai demokrácia és a gazdasági abszolútizmus között tátong, legsikeresebben a fentiekben vázolt módszerrel lenne áthidalható. Ez lenne méltó betetőzése a demokrácia fejlődésének. Egyik napról a másikra megvalósítani ezt nem lehet, amint a munkásság is jól látja, de már a határozott elindulás maga a szociális béke felé levezetné a forradalmi indulatokat. — Augusztus 27. — *Georges Aimel, Le Bolchevisme vu par un philosophe.* (A bolsevizmus egy filozófus szemüvegén keresztül.) Bertrand Russell, cambridgei professzor írt egy kis könyvet a bolsevizmusról, melyben felhívja a figyelmet az orosz szovjetrendszer néhány jellemző sajátosságára. Ez az első nagyarányú kísérlet az emberiség történetében a kommunista gazdasági rendszernek az életben való meggyökereztetésére. A túlzások jórésze valószínűleg a nagyszámban szereplő zsidó vezetők számlájára irandó, de igazságtalanság lenne az Ítélelhozatalnál egyedül csak ezeket figyelembe venni, mint ahogyan a francia forradalom történeti fontosságáról is hamis képet nyer az, aki csak a forradalmi törvényszékek munkáját hajlandó tudomásul venni. A bolsevizmus megpróbálta Oroszországot ipari állammá átformálni — sikertelenül. Ugyancsak nagy buzgalommal fogott hozzá új nevelési rendszer kiépítéséhez — szintén alig nagyobb eredménnyel. Megszüntette a régi felsőbb osztályokat, alakított helyébe a maga híveiből újat, mely azonban egyelőre csak rombolni tud, építeni nem. A nép túlnyomó többsége ellensége a tanácsrendszernek, amiből következik, hogy a vezetők hatalmuk fenntartása érdekében szinte állandóan erőszakot kénytelenek alkalmazni az emberek érzelmeivel, hajlamaival, kiirt-hatatlan ösztöneivel szemben. Ilyen kormányzás ideig-óráig tarthat, sokáig nem! Jellemző paradoxon az is, hogy a minden nemzeti érzést tagadó bolsevizmus szükség esetén a nemzeti érzés fellángoltatásával támasztja alá hatalmát, mint pl. a lengyelek ellen viselt hadjárat alkalmával. A végkifejletre nézve Russell három lehetőséget jelöl meg: «Az első a bolsevizmus legyűrése a kapitalizmus által. A második a bolsevisták győzelme, azonban a maguk elé tűzött eszmények tökéletes elejtésével napóleoni imperializmus formájában. A harmadik a világháború folytatása...» — Szeptember 3. — *Henry Lapauze, La crise franco-italienne.* (A francia-olasz válság.) A francia-olasz jóbarátságot kétségtelenül nagyon károsan befolyásolja az a szövetségi viszony, mely Franciaországot és Jugoszláviát összekapcsolja. Ez mindenesetre csak nehezen kiküszöbölhető akadálya az egyetértésnek, azonban azt sem szabadna az olaszoknak elfeledniök,

hogy a békekonferencián nem a franciák, hanem az angolok és amerikaiak, Lloyd George és Wilson pártolták a jugoszlávokat Olaszországgal szemben. Fiume és Dalmácia kérdésében az olaszokra nézve kedvezőtlen döntés kizárólag ennek a két államférfiúnak számlájára írható. A franciák is hibásak, mikor egyrészt gyorsan elfelejtették Olaszország háborúbalépésének rájuk nézve fölötté kedvező következményeit, másrészt nem hajlandók tudomásul venni és elősegíteni a modern Itália gazdasági erőfeszítését, reális törekvéseit. Ha a vezetők mindkét oldalról a legjobb szándékkal nem igyekeznek elhárítani a francia-olasz egyetértés akadályait, a vége az lesz — különösen gazdasági téren, — hogy a németek újra elfoglalják összes régi támaszpontjaikat a félsziget gazdasági életében.

Mercure de France. — 1921, március 15. — *Georges Batault, Le Problème juif: le Judaïsme et l'Esprit de Révolte.* (A zsidókérdés: a zsidóság és a lázadás szelleme.) A zsidóság legjellemzőbb tulajdonsága exkluzívizmusa. A zsidó nép egész története e körül a centrális jelenség körül forog. Van egy kizárólagosságot követelő Isten: Jehova és ennek van egy választott népe: Izrael; a kettőt összekapcsoló törvény tartalmazza a teljes igazságot és igazságosságot. Ami ezen kívül még a világon van, az mind rossz. Ez a kizárólagosság tartotta meg a zsidó népet népek évezredes zaklatásokon keresztül, ez csinált belőle fajt, nemzetet, ez a lényege vallásának. Alapjában véve a konzervatív fölfogásnak, a hagyományokhoz való megalkuvás nélküli ragaszkodásnak olyan példájával állunk szemben, mely a világtörténelemben párját ritkítja. Az emberiség változik, birodalmak keletkeznek s porba hullanak, új eszmények támadnak, ragyognak, majd elhalványulnak, csak egy nem változik: a zsidó. S hogy a zsidó megőrizhesse önmagát, nem élhet a népek közt, csak a népek mellett. Az asszimiláció számára pusztulást jelentene. Egy hazájuk van: vallásuk, egy reményük: az eljövendő aranykor, midőn az egész világ Jehovának fog szolgálni a kiválasztott nép vezetése alatt. A zsidóság példátlan konzervatívizmusa, mellyel saját vallásához, fajához ragaszkodik^ egyúttal kovásza a zsidó nép tagadhatatlan forradalmi hajlandóságának. A fennálló rend nem Jehova törvénye, nem felel meg Izrael évezredes álmának, tehát fölforgatása nemcsak kívánsága, hanem egyenesen kötelessége minden igaz zsidónak. Ez a fölforgató szellem hosszú időn át fejlődik ki még a zsidó állam önállóságának idején s megalkotói első-sorban a próféták voltak, a türelmesség, az idegen művelődés ostorozói, Jehova kizárólagosságának fanatikus hirdetői. Főbb eszméik: a lázadás, a demagógia, az igazságosság hirdetése, minden olyan politikai és szociális rend letörése, mely ezzel a kizárólagossággal össze nem fér. A két irány, a türelmesség és kizárólagosság hosszú, véres harcot vívott a zsidóság történetében, míg végre a fogságból való visszatérés után az utóbbi feltétlen győzelmet aratott. Az az egyetemesség, mely itt-ott a prófétákból kiáradni látszik, nem igazi egyetemesség, hanem a kizárólagosság uralmának kiterjesztése minden nemzetre: az ő univerzalizmusuk tulajdonképpen zsidó imperializmus. Meg lehet állapítani, hogy a földnélküli, bolyongó zsidóság csak úgy tudta magát fenntartani a történelem viharai közt, hogy szilárdan kitartott a próféta által teremtett koncepció

mellett, hogy örökösen lázadt s a népek között a bomlás, a tagadás szellemévé vált. A történelem folyamán ez az igazság számtalanszor kitűnt. A római birodalom keretein belül ők voltak az a nép, mely legtöbbször lázongott s mely szinte középpontjává vált az elégedetlen elemeknek. Sorsuk ekkor is, később is, minden forrongás alkalmával általában csak javult, úgy hogy a zsidóság emelkedésének klasszikus alkalmai a történelem tanúsága szerint a forradalmak. A forradalmakban a zsidók egyszerre praktikusak és fanatikusak. A jelenkor szocialista mozgalma minden ellentmondó külsőség ellenére eszmetörténeti szempontból a messianizmus folytatása, tele zsidó eszmékkel és zsidó vezetőkkel. Emilé de Laveleye, *Le Socialisme Contemporain* című munkájában már negyven, évvel ezelőtt megállapította a szocializmus zsidó eredetét. «A zsidók majdnem mindenütt a szocializmus kezdeményezői vagy propagálói. Ennek oka a következő: a szocializmus energikus tiltakozás a jelenlegi, egyenlőtlenségre alapított rend ellen és tüzes törtetés egy jobb rendszer felé, hol az igazság uralkodik. A judaizmusnak is ez a lényege Jóbnál, a prófétáknál s az egész messiási aspirációban, melyből a kereszténység kifejlődött. Renan kitűnően állapítja ezt meg *Ecclesiasticus*-fordításának előszavában: A zsidó nem rezignált, mint a keresztény. A keresztény számára a szegénység, megalázottság erény, a zsidó számára szerencsétlenség, mely ellen védekeznie kell. A visszaélések, erőszakosságok, melyek a keresztényt hidegen hagyják, a zsidót felláztatják, épen azért jelenleg a zsidó elem, minden országban, ahol csak van, a reform és haladás jelentős tényezője. A zsidó világnézet szerint itt a földön kell valósággá tenni a lehetséges igazságosságot. Ebből következik, hogy radikálisan minden eszközzel meg kell változtatni a jelenlegi társadalmat.» Érdekes ebből a szempontból *Baruch Hagan* ionista író vallomása: «A zsidó értelmiséget, talán nem is alap nélkül, azzal vádolják, hogy a jelen társadalmak elkereszténytelenítésén, elnemzetietlenítésén dolgozik. Egyáltalán nem véletlen, hogy a szocializmus nagy teoretikusai, nagy agitátorai zsidók voltak, hogy Karl Marx és Lassale zsidók, hogy egy zsidó írta az *Attentat* s egy másik zsidó «*A modern művelődés konvencionális hazugságai*»-t. Ezek a gondolkodók talán azért is nagyobb igazsággal vették észre, talán azért is nagyobb érdességgel leplezték le a jelenlegi szociális állapot tökéletlenségeit és hipokrizisét, mert sem az érzés, sem a megszokás kapcsa nem kötötte őket mélyen a jelen szociális helyzethez s azokhoz a társadalmakhoz, melyek őket páriaként kezelték s nem csupán azért, mert a próféták szenvedélyes prédikációja beoltotta vérükbe az abszolút igazság mérhetetlen szomjúságát. Izrael a maga bolyongó létében élő tiltakozás volt a dolgok megállapított rendje ellen, kibékíthetetlen elem, mely eszményéhez és reményeihez hűvel ragaszkodott;). Egy másik zsidó író, *Bernard Lazare*, hasonlóképen beismeri fájának forradalmi hajlandóságát: «Általánosságban a forradalmár zsidók is megőrizték a zsidó szellemet s még ha vallásukat és hitüket el is hagyták, akkor is érezték, atavisztikusan, neveltetésüknél fogva a zsidó nemzeti befolyást. Főleg áll ez azokra a zsidó forradalmárookra, kik a század első felében éltek s kiknek jó példái *Henri Heine* és *Karl Marx*...

Marx, a rabbik és tudósok leszármazottja, örökölte őseinek egész logikai erejét, tiszta és világosfejű talmudista volt, kit a gyakorlat hiábavaló kicsinyességei nem hoztak zavarba; talmudista volt, ki szociológiát csinált s veleszületett exegeta-tulajdonságait a politikai ökonómia kritikájára alkalmazta. A régi héber materializmus hevítette, mely következetesen eltaszítva magától a halál utáni paradicsom messzefekvő és problematikus reményét, örökösen a földön megvalósult paradicsomról álmodott; de nemcsak logikus volt, hanem forradalmár, agitátor, elkeseredett polemizáló is; a szarkazmus és invektiva adományát onnan vette ahonnan Heine: zsidó forrásból. Ki lehetne még mutatni, hogy Börne, Lassale, Moses Hess, Róbert Blum mit köszönnek zsidó eredetüknek ...» Különben, bármennyire szeretnék is sokan letagadni, a jelen eseményei is bizonyítják azt a szoros kapcsolatot, mely a lázadás szelleme és a judaizmus között fennáll. Az internacionalizmus, a kitágult zsidó nacionalizmusnak imperialista ideológiája, változott formában ugyanaz az álom, melyet Izrael már évezredek óta álmodik. A messianizmus, a forradalom szellemétől hajtva, viharoként rohan át a világon, hogy mindent, ami útjába kerül, elsöpörjön. A viharon át tovább dörög a próféták évezredes szava az eljövendő új világról, Izrael gögös és lehetetlen álmáról. — Április 15. — *Georges Batault, Le problème juif. Les solutions du Problème juif; Nationalisme ou Assimilation.* (A zsidókérdés. A zsidókérdés megoldása; nacionalizmus, vagy asszimiláció.) A zsidókérdés, a világtörténelemnek ez a régi nagy misztériuma, ma is egyike a legsúlyosabb problémáknak. Nincs ország, hol belpolitikai szempontból kisebb vagy nagyobb élességgel ne foglalkoznának vele. De külpolitikai, mondhatnánk világpolitikai tekintetben is rendkívüli fontosságú. Az antiszemitizmus újraéledése jóformán mindenütt olyan jelenség, aminek realitását és súlyosságát tagadni ép olyan hiábavaló, mint ostoba dolog lenné. A zsidók nagyrészének az az állítása nem állja ki a kritikát, hogy az antiszemitizmus mozgóatái a tudatlanság és a legalacsonyabb ösztönök. Ugyancsak gyermekes dolog a jó zsidó bárány és a gonosz antiszemita farkas meséjének emlegetése. Taktikának sem jó az a további zsidó furfang, mely mindenkit, ki a kérdést nem apologetikus tendenciával tárgyalja, egyszerűen pogrom-szándékkal gyanúsít meg. Az antiszemitizmus nincs ok nélkül s az ok a zsidókban van. Egy olyan jelenségnek, mely megvolt mindenütt, minden időben, a keresztény éra előtt és után, Alexandriában, Rómában, Antiochiában épúgy, mint Arábiában és Perzsiában, a középkorban nem kevésbé, mint a modern Európában, nem lehet mozgóatója valami szeszély. Ennek komoly és mélyseges okai vannak: a zsidóság exkluzivizmusa és forradalmi szelleme. Gyakorlati szempontból fontosabb a kérdés megoldása, mint az okok feltárása. Hogyan lehetne a világnak ezt a kínzó kérdését megszüntetni? Valamikor azt hitték, hogy tömeges kikereszteléssel. Ezt a módszert Spanyolország és Portugália alkalmazták minden komolyabb siker nélkül: a kikeresztelték titkos zsidók maradtak, ha pedig ez nehézségekbe ütközött, kivándoroltak. A wesztfáli béke után a «cuius regio eius religio» elv alapján szintén voltak itt-ott ilyenféle sikertelen kísérletek. A zsidók azzal álltak ellen, hogy a társadalmak margóján próbáltak

élni. Csak a francia forradalom után vegyültek össze, most már mint vallás, a befogadó népekkel. A francia forradalom eszméinek hatása alatt kezdődött a zsidóságban az asszimilációs mozgalom, melynek legfőbb prófétája Németországban Moses Mendelssohn volt. Az asszimilánsok kiindulópontja lehetetlen: a zsidóságban nem lehet a vallást és nemzetet különválasztani, s ha különválasztják, ez csak mesterkéltséget valamilyen, a leggyökeresebb ellentétben a zsidóság lényegével és eszméjével. Éppen ezért az asszimiláció — néhány igazán számot nem tevő kivételtől eltekintve sem nem eredményes, sem nem kívánatos. A legbuzgóbb asszimilánsok nyilatkozataiból kiderül, hogy a beolvadás feltételeként a befogadó népek törvényeinek, erkölcsének megváltoztatását, sőt a vérmesebbek az egész társadalom felforgatását kívánják.¹ Végeredményben tehát nem a zsidók asszimilálnának — mint ahogy a legnagyobb részük soha nem is akart asszimilálni, — hanem a befogadó népek dolga lenne annyira megváltozni, hogy ők jól érezzék magukat. Ez az út — alapjában véve a zsidó forradalom útja — nem vezethet kielégítő eredményhez. A másik módszer lenne a cionizmus, mely a világháború következtében megszűnt az eszmék légüres terében bolyongani s az 1920. ápr. 24-iki san-remoi határozat értelmében leszállt Palesztina földjére. Ha a cionizmus őszintén megvalósítaná a maga elé kitűzött célt, a zsidóság nagyobb részét befogadó zsidó állam megvalósítását, — aminek egyik feltétele lenne a ma még állambontó judaizmus belső reformja — akkor a kívánt célhoz, a zsidókérdés megoldásához, nagy lépéssel közelebb jutna a világ. Azonban a ma szemünk előtt lejátszódó cionista mozgalom az angolországi zsidó pénzhatalmasságok kezében egészen más célokat tűzött maga elé. Nem a zsidó nép számára akarnak államot, hanem a maguk világhatalmi törekvései számára biztos centrumot teremteni, honnan előbb Angliát, később talán az egész világot irányíthatnák. A mostani koncepció szerint Palesztina csak a zsidóság egy töredékét fogadná be, a zsidók többsége maradna ott, ahol van s a központból kapná a szükséges irányítást. Mi más ez, mint összeesküvés mindazon államok biztonsága ellen, ahol zsidók vannak? A cionizmusnak, ha az antiszemitizmust nem akarja eddig még nem ismert fokra hevíteni, választani kell a becsületlen nacionalizmus és az álarcos zsidó internacionalizmus között. Ha az előbbit választja, minden jóakarát biztosítva lesz számára, ha az utóbbit — mint ahogy a jelek szerint ezt választotta — ám lássa a következményeket. — Június 1. — *Théodore Aubert, Une forme de Défense Sociale: les Unions Civiques,*

¹ V. ö. erre nézve egy asszimiláns magyar zsidónak, Ignotusnak nyilatkozatát 1917-ből: «Olyan társadalmi, politikai, gazdasági és kultúrintézmények közepette, melyek közt egyformán mindegy, vagy egyformán fontos, hogy ki milyen fajtájú, vagy vallású, nem lesz érdekellentét, tehát nem lesz gyűlölet sem magyar és nem-magyar, keresztény és zsidó közt. Aki zsidó el akarja oszlatni a z s i d ó k é r d é s t, annak nem, mint az óvatosak és a zsidóság beérkezettjei tanítják, b ö l c s e n tartózkodni kell az úgynevezett végtelenségtől, hanem még elszántabban s áldozatkészebben kell dolgozni a radikális változásokért». (H. J. jegyzete.)

(A szociális védelem egyik formája: a polgári alakulatok.) Európa több országában, Franciaországban, Itáliában, Spanyolországban, Belgiumban, Németországban, Hollandiában, Dániában a munkások forradalmi törekvéseinek ellensúlyozására különböző polgári szervezetek alakultak azzal a céllal, hogy a kisebbség fölforgató szándékával szemben a fennálló rendet védelmezzék. A polgári alakulatok ellenforradalmi, de nem antiszociális jellegűek. Soraikba tartoznak a polgárságon, főleg az egyetemi ifjúságon kívül a munkásságból is azok, kikből a vezetőknek nem sikerült teljesen kiirtani az intelligencia, a rend, a munka és a takarékoság tisztelétét. A polgári szervezetek célja kettős: 1. sztrájk alkalmával a legfontosabb közüzemek működésének biztosítása, 2. végső szükség esetén fegyveres védekezés. Az előbbi cél elérése a nehezebb feladat, mert ez hosszú ideig tartó, pontos, körültekintő szervezési munkákat föltételez. Az eddigi tapasztalatok megmutatták, hogy a polgárság, ha akar, tud is védekezni a fölforgatás ellen. Vigyázni kell azonban, hogy a hosszú felkészültség el ne lanyhítsa az érdeklődést. A mostani, előreláthatólag még évekig tartó zavaros időkben teljes épségben és erőben kell tartani ezeket az alakulatokat, hogy a kellő pillanatban biztosan számíthassunk rájuk. A vezetők ne legyenek túlságosan pesszimisták, de rövidlátó optimisták sem. A végső győzelem energia, kitartás makacsság kérdése. A cél megéri a fáradozást, mert nem kevesebbről van szó, mint egész művelődésünkről, a múlt generációk által felhalmozott javakról, az emberiség jövőjéről. Caveant cives! — Július 15. — *De la Reuelière, Nos Alliances et la Pologne.* (Szövetségeink és Lengyelország.) Franciaország kötelessége, hogy jövőjét lehetőleg biztosítsa. A versaillesi béke távolról sem elég arra, hogy Franciaország nyugodtan nézhessen a bekövetkezendők elé. Ha végigtekint szövetségesein s számbaveszi, melyik miért lépett be a háborúba, akkor a jövő szempontjából nem találhatja elegendő biztosítéknak a jelen békeszerződést. Anglia féltette tengeri hegemoniáját, Amerika biztosítani akarta pénzét, hogy még nagyobb üzleteket köthessen, Olaszország kívárta a legalkalmasabb pillanatot nemzeti vágyainak megvalósítására, Oroszország egyszerűen leszorgálta a kölcsönadott milliárdokat. Ezekre a szövetségesekre a jövő háborúban nem számíthat egyformán. Nyugaton még csak meglenne Franciaország számára a biztonság, keleten azonban a szovjetből kialakuló új Oroszország egész bizonyosan Németországgal együtt fogja veszélyeztetni a most elmúlt győzelmes háború eredményeit. S ha már a francia politika elkövette vakságában azt a ballépést, hogy szét engedte rombolni az európai egyensúly leg-hatalmasabb támaszát, az Osztrák-Magyar monarchiát, akkor legalább gondoskodni kell arról, hogy más hatalmas államalakulat vegye át Németország hátában azt a szerepet, amit Károly császár és király nem utasított el magától. Ezt a szerepet az új államok együttesen is csak akkor vállalhatják, ha egy valóban hatalmas Lengyelországra támaszkodhatnak. Lengyelország ma még mindig határozatlan alakulat, sokan szeretik kétségbevonni életrevalóságát, pedig mind gazdasági, mind szociális, mind politikai szempontból megvannak a feltételei annak, hogy Német- és Oroszország közt, mint ütköző állam, elsőrangú hatalommá fejlesztessek.

A francia politika csak megvalósítaná ezzel azt, amit már Napóleon szükségesnek tartott. Napóleon élete vége felé mondotta környezetének: «Életem három nagy csalódása volt: hogy nem alkottam meg a hatalmas Lengyelországot, Európa épületének zárókövét, hogy nem törtem szét Poroszországot, hogy elszámítottam magamat Oroszországgal.

Deutsche Rundschau. — 1921. július. — *Sylvanus, Chronik des Grenz- und Auslandsdeutschums.* (A külföldi és határmenti németiség krónikája.) A cikkíró többek között ismerteti a nagy-romániai és magyarországi németiség helyzetét. Fájdalommal kell megállapítanunk, hogy megjegyzéseinek éle sokkal inkább a magyarok, mint a románok ellen irányul. Nagy-Romániában a német kulturális élet hatalmasan föllendült. A sok száz német népiskola mellett több német középiskola, köztük hét teljesen kiépített gimnázium — hat Erdélyben, egy Bukovinában — két reáliskola, öt tanítóképző működik. Nincs messze az az idő, mikor ezeket az intézeteket német főiskola tetőzi majd be. Azok számára, kik nem tudtak németországi főiskolákra jutni, egyelőre a nagyszombati «Moderne Bücherei» rendezett főiskolai tanfolyamokat, melyekre a több, mint ezer főnyi résztvevő, német-svájci és ausztriai tanárokat hívott meg. Temesvárt újra német színészek játszanak, kiket a magyarok 25 évvel ezelőtt elűztek. Besszarábiában már a második tanügyi kongresszus ült össze, mely a Pruth és Szereth közti német telepek számára egységes iskola-típusok tervét dolgozta ki. Az iskolai élet mellett igen élénk az irodalmi, zenei és képzőművészeti tevékenység is. Magyarországon csak lassan jönnek rá, hogy a közel 520.000-nyi németiségnek külön kulturális igényei vannak. Bethlen miniszterelnök a *sum cui que* alapjára helyezkedett, mikor a nemzetgyűlésen ezirányú programját kifejtette; meg kell azonban várnunk, mi valósul meg az ígéretekből? Egyelőre a német kulturális élet Magyarországon igen lassan indul. — Augusztus. — *Ludwig af Petersens-Stockholm, Tschechoslovakische Verhältnisse 1921.* (Cseh-szlovák állapotok 1921-ben.) A svéd szerző már 1920 szeptemberében írt egy rövid cikket a Cseh-szlovák államban észlelt tapasztalatairól, melyben megállapította, hogy a csehek által összetákolt új ország nem jogállam. Új cikkét azzal vezeti be, hogy előző megállapításain ismételt tapasztalatai után sincs oka változtatni. Hogy a bonyolult helyzetet az olvasó számára jobban érthetővé tegye, három hivatalos dokumentum ismertetéséből indul ki: a németeknek a népszövetséghez írt panaszából («Denkschrift der am 18. und 25. April 1920 gewählten deutschen Abgeordneten und Senatoren des deutschen Parlamentarischen Verbandes des Tschechoslovakischen Nationalitätenversammlung an den Völkerbund»), a cseheknek erre adott válaszából («Les plaintes des Allemands de Tchecoslovaquie» Service d'information Tchecoslovaque n. s. 7. Prag, 20. Février 1921.) s a csehek által a békekonferencia elé terjesztett híres harmadik emlékiratból (Mémoire III.). A mostani helyzet kialakulását bevezette az uralkodónak 1918. okt. 17-iki manifestuma, mely szerint a kettős monarchiát a népek önrendelkezési jogának figyelembevételével nemzeti szövetséges állammá kívánta átformálni. A különböző népek erre önálló köztársaságok kikiáltásával teleltek: így keletkeztek többek között a német-osztrák és a cseh-

szlovák köztársaságok. A cseh-németek törvényesen megválasztott képviselői az osztrák-német képviselőkkel egyetértésben az Ausztriához való csatlakozás mellett döntöttek s egyelőre ideiglenes kormányzatot állítottak fel. Mivel azonban a cseh-német kormányzatnak hatalmi eszközök nem álltak rendelkezésre, minden nagyobb ellenállás nélkül sikerült a cseheknek tiszta német vidékeket megszállniok. A cseh-német kormány távozott, a német hivatalnokokat elbocsátották s helyükbe csehek állítottak. így alakult meg az új állam, melynek lakossága a képzelhető legvegyesebb. Van közte 6,800.000 cseh, 1,200.000 tót, 1,000.000 lengyel, 3,600.000 német, 1,000.000 magyar, 400.000 ruthén s elég nagy számú zsidó. Most már a cseh államférfiak elé meredt a probléma, hogyan alkossanak ebből az egyvelegből államot s hogyan tartsák azt együtt? Két rendszer közt lehetett választani: egyik oldalon volt a svájci minta, másik oldalon az, amit huszita módszernek lehet nevezni, a túlzott sovinizmus, az elnyomás, erőszak politikája. A csehek szóval az első, tettel a második rendszer mellé álltak. A szép ígéretek — különös tekintettel Wilsonra — az említett harmadik emlékirat hatodik fejezete tartalmazza. Ebben a csehek nemcsak a békekonferencia által a kisebbségeknek rendelt jogok tiszteletben tartását fogadják meg, hanem még ezen felül további jogokat ígérnek. Mint abszolút demokratikus állam», az összes hivatalokat nyitva hagyja a kisebbségek előtt, elismeri nyelvük jogát iskolában, igazságszolgáltatásban stb. annál is inkább, mert a csehek belátták, hogy a régi monarchiát elsősorban a szűklátókörű nemzetiségi politika buktatta meg. Általában szerintük a cseh-szlovákság (!) minden hagyománya az elnyomás rendszere ellen szól, épen ezért a békekonferencia nyugodtan bekebelezheti az új államba a legkülönbözőbb nép-töredékeket. Ezek a Wilson számára készült memorandum ígérétei; a gyakorlatban azonban megmaradtak Húsz János felfogása mellett: «Isten, mikor a földet szétosztotta, mindegyik népnek részt juttatott, hogy azt másokkal való közösködés nélkül bírja. így Csehországnak a cseh nemzet kezében kell maradnia. A csehek, mint az országnak Isten által idehelyezett őslakói, mint a királyság egyetlen igazi örökösei és urai, egyedül jogosult birtokosok ezen a földön, akár csak valamikor Izrael az Úr választott népe, az ígélet földjén». Húsz elve alapján a németek — a történelem meghamisításával — csehek szemében csak betolakodott gyarmatosok. A népek önrendelkezési jogának megcsúfolásával a csehek az összes kisebbségeket elnyomják. Iskolapolitikájuk, földreformjuk egyenesen a kisebbségek kiirtásának célját szolgálja. A németek említett tiltakozása főleg a cseh érdekeket szolgáló földreform ellen irányul, mert ami ezen a téren történik, az már az elkobzással egyértelmű. Ugyanez a burkolt elkobzás a célja a nagyobbára német kezekben levő hadikölcsönszelvényekről szóló rendelkezésnek. A csehek politikai rövidlátásukban arra vállalkoztak, ami nem sikerült sem az oroszoknak, sem a németeknek, sem az angoloknak: kisebbségeik kiirtására. Alig 7 milliónyi nép fel akar falni 3½ millió németet, 1 millió magyart akkor, midőn amazok hátában 70 millió, ezek hátában 10 millió vérokon áll. Soviniszta politikájuk nemcsak saját államukat, hanem egész Európát veszélyezteti. A cseh módszertől fölkelte nemzeti gyűlölet Európa közepének balkanizá-

lását jelenti. Még a rokon szlovákok sem hajlandók túrni a cseh igát: autonómiát, vagy Magyarországhoz való visszacsatolást követelnek. A Magyarországtól elszakított részen valóságos rémuralom tombol. Könnyű megjósolni, hogy itt is, mint a német részeken, új Írország alakul ki. Ilyen viszonyok közt a szurony az egyetlen államalkotó erő. Azonban nem sokáig lehet támasza az államnak egy olyan hadsereg, mely a belső ellenségek kezébe is kénytelen fegyvert adni. Európa rokonszenve már ébredzik az új államoktól elnyomott kisebbségekkel szemben. Lloyd George félreérthetetlenül rájuk célzott 1921 júniusában tartott egyik beszédjében, melyről a világsajtó következőképpen emlékezett meg: «Teljes Lloyd George csalódása, mikor látja, hogy a nagy háború tanulságai ellenére a nemzeti gyűlölet, a kapzsiság és a legrosszabb értelemben vett nemzeti dölyf szelleme épúgy uralkodik, mint azelőtt. Ez azonban egyáltalán nem csak a nagy országokra szorítkozik. Az eldugott, a háborútól előkotort nemzetek tán még rosszabbak. Néhány ilyen felszabadított nemzet a hosszas elnyomás következtében még rosszabb lett. Lloyd George kijelentette, hogy e nemzeteknél nyomát sem látja olyan törekvésnek, mintha jó szemmel néznék a népszövetségnek vitás ügyeikbe való beleszólását s mintha a szövetség határozatait valamennyire is tiszteletben tartanák». — *Kari Hermann, Deutsches aus Jugoslawien.* (Német dolgok Jugoszláviában.) A cikkből az a rész érdekel minket, hol az elszakított déli részek németjeiről és Jugoszlávia jövőjéről van szó. A délmagyarországi németekkel a német anyaország 150 éven át jóformán mitsem törődött. A szellemi kapcsolatok élénkítésére és fenntartására szolgáló eszközöket — iskola, könyv, újság, szellemi irányítás — mindkét részről elhanyagolták. Nem lehet csodálni, hogy ilyen körülmények között az egyszerű sváb parasztnak fogalma sem volt a német kultúra felsőbbbségéről s a magyar befolyásnak hódolva készséggel engedett a magyarosító törekvéseknek. Mikor választaniuk lehetett az állami támogatás, vagy a németnyelvű iskola közt, sokak számára a magyar nyelvű állami iskola választása egyáltalán nem volt lelkiismereti kérdés. A közfelfogás szerint, ha a gyerek paraszt marad, eleget tanul otthon is németül, ha pedig más akar lenni, akkor úgyis magyarrá lesz. Így keletkezett a magyar intelligenciának a magyarországi németiségből kiszakadt része, mely ugyan rokonszenvet érez a német kultúra iránt, viszont kész a magyar ügyért életét és egzisztenciáját is feláldozni. Itt lehet legjobban tanulmányozni, hogy a német milyen könnyen tud népet és hazát váltani. A magyar állam energikus munkával a svábokba idegzetté azt a nézetet, hogy magyarországi (Ungar) és «magyar» (Madjar) egy és ugyanazon dolog s hogy a magyar állam kötelekbe való tartozás egyúttal a mindig magyarnak nevezett nemzethez való tartozást is jelenti. A magyarok okos taktikájukkal könnyen elérték azt, amit az újdonsült cseh-szlovák «nemzet» hiába törekszik megvalósítani: a német származású intelligencia nemzetietlenné tételét elsősorban a középiskola segítségével. Ez ellen az állapot ellen csak kevesen emelték fel szavukat s jellemző, hogy most, a szerb uralom alatt is a magyar állameszme a déli svábság vezető csillaga. Németek hónapokon át szenvednek a szerbek börtöneiben magyar ügyért. Itt-ott tragikus konfliktusok keletkeznek:

családtagok összekülömböznek, az érzés összezavarodik. Most már mindig többen lesznek, kik vissza tudnak térni az ősi nemzeti érzéshez. De ezek előtt sem szabad a magyarokat szidni. Egy öreg bácskai pap mondta a cikkírónak: «Porladó atyáinknak lehetne szemrehányást tenni azért, hogy rosszul felfogott takarékoságból nem gondoskodtak német középiskolákról, nekünk nem, kik képzettségünket már egyszer magyarul kaptuk. Jó németek akarunk lenni — de hagyják Magyarországot békében s nekünk meg adjanak időt». A magyarónok között sokan vannak, kik a német nemzeti ügy melletti munkát árulásnak tekintik a magyarsággal szemben. Ez a legkülönösebb esete a német nemzeti érzés eltévelyedésének. (A cikkíró szemében tipikus példa: Dr. Bleyer Jakab.) A német nemzeti mozgalom tökéletesen loyális a szerb uralommal szemben. A szerbek ugyan egyelőre még sok igazságtalanságot követnek el a svábsággal, de remélhetőleg hamar rájönnek, hogy a svábság magasabb kultúrája és nagy gazdasági ereje az új állam hatalmas támasza lehet. Ma még a sváb másodrendű állampolgár: a német iskolákat csak egyes helyeken tűrik, másutt már előkészítik az államosítást. Ahol német iskola van, ott is jórészt idegenek — horvát származású tanítónők — tanítanak. Különösen Szlavóniában vannak ebből a szempontból nyomorúságos állapotok. Nagy baj egyelőre, hogy a magyar nevelés következtében nincs német, vezetőszerepre alkalmas intelligencia. — Ami a jugoszláv állam jövőjét illeti a cikkíró szerint a mostani tagadhatatlan nehézségekből hamis és káros lenne az állam közeli összeroppanását jósolni. Ebben az állam legelkeseredettebb belső ellenségei sem hisznek. A feszültség a szerbek, horvátok, szlovének közt kétségtelenül nagy, a pártpolitikai élet a lehető legzavarosabb, de a vezető elemnek, a katonás szerbnek ősi, töretlen paraszt szívóságával sikerülni fog legyőzni a nehézségeket. Az államalakulat ellenzéke annyira szervezetlén és széthúzó, hogy komoly bajt alig okozhat. Ó-Szerbiában nem szeretik túlságosan a monarchiától átszatolt részeket. Sok olyan szerb van, ki szívesebben látná az államnak csak a szerb területre való szorítkozását. A vezetők azonban értékelni tudják az új területek hasznát: autonómiát aligha adnak, majd kísérleteznek így, vagy úgy, míg valahogyan a dolog rendbe nem jön. Agrárállamoknak, parasztlakosságának mindig van elég ideje arra, hogy az események fejlődését kívárja. Egyelőre, míg Pasic az úr, nagy, ha nem is túlforró, a franciabarátság. A német kereskedelmi összeköttetések szálai azonban napról-napra szaporodnak s ha a szerb elem helyesen fogja fel hivatását, ha a nyugati kapitalizmus pórázától majd szabadulni tud, civilizáló munkájával véget vethet nagy területen a régi balkáni állapotoknak. A jugoszláv államban élő milliónyi németiségnek is a kívánsága, hogy a szerb állam független és erős alakulattá fejlődjék (!).

Revue des deux Mondes. — 1921. május 15, június 15, július 1. — *Raymond Thamin, La Reforme de l'Enseignement* (A közoktatás reformja.) A terjedelmes cikkből közelebről érdekel bennünket a szelekcióra és a tantervre vonatkozó rész. A szelekció kérdése — elsősorban a nagyszámú és folyton szaporodó ösztöndíjak demokratikus szétosztásának szempontjából — ma egyike a francia pedagógia legvitatottabb problémái-

nak. Nemrégiben Rameil és Lavale törvényjavaslatot nyújtottak be, melynek értelmében minden 12 évet betöltött francia gyerek tehetség-megállapító vizsgálatra köteleztessék, hogy a köz érdekében mentől kevesebb szellemi energia heverjen parlagul. A vizsgálat eredménye szerint részesülnének azután a gyermekek ösztöndíjban. Thamin ezt az eljárást nem tartja célravezetőnek. Szelekció eddig is volt, szinte magától ment, az élet maga végezte. A sok kettétört pálya ezután a felelősséget nem az életre, hanem az államra hárítaná a sikertelenségért. Az ajánlott módszer túlságosan mesterkélts és önkényes. El kell ugyan ismerni, hogy a természet a szelekció munkájában segítségre szorul, de a segítő beavatkozás nem tiporhatja lábba a lélektan törvényeit. A gyermeki értelem bírálatánál nem lehetünk elég óvatosak: ha ítéletünk ma igaz is, holnap esetleg már nem érvényes. Vannak gyermekek, kik gyors tempóban indultak s azután letörnek, viszont számos gyengébb képességűnek látszó növendék egyszer csak — pl. a pubertás korában — nem remélt és kiszámíthatatlan módon előretör. A vizsgálatot esetleg kiegészítő Binet-módszerű tehetségmegállapítás, vagy a más rendszerű különféle pszichogrammak nem sokban segítik elő a bizottság ítéletének tárgyilagos voltát, mert ezek csak a lelki jelenségek durvább nyilvánulásainál igazítanak útba, a tehetség titokzatos összetevőinek kutatásánál szükségszerűen csődöt mondanak. Az egyetlen helyes út: kinyitani a kapukat! A többit elvégzi az élet. A tehetség-sorozás nem olyan könnyű, mint a katonaaállítás. A háború túlságosan katonássá tette gondolkodásunkat, ha már tizenkét éves gyermekeknél végleg ki akarjuk mondani az alkalmast vagy alkalmatlant. A tantervről szóló résznél Thamin szakítani akar az eddigi sokféle ágazó rendszerrel s a választás szabadságának némi fenntartásával minden általános műveltséget nyújtó középiskola centrális tárgyául a latint jelöli meg. Ezzel kapcsolatban sürgeti a szak-középiskolák és a mi polgárinknak megfelelő magasabb népiskolák rendszerének teljes kiépítését. A középfokú szakiskolák nem vetélytársai, hanem szükséges kiegészítői az általános műveltséget nyújtó középiskolának: nemcsak a többtermelést, a racionális gazdasági berendezkedést mozdítják majd elő, hanem egyúttal megvédik a szellemi magaslatok felé vezető középiskolát a legnagyobb veszedelemtől, az oda nem való anyag mindennél félelmetesebb inváziójától.

Revue Bleue. — 1921. febr. 5. — *I. L. Puech, La Sociétés Nations et ses Précurseurs socialistes.* (A nemzetek szövetségének szocialista előfutárai.) Mikor arról van szó, melyik szocialista író lehet legtöbb joggal a nemzetek szövetségének apostolául megjelölni, elsősorban Saint Simonra kell gondolnunk. A szocializmus írói általában elítélik a háborút s ami ezzel jár: az öldöklést, a sok szenvedést, az elpusztult területek lakóinak nyomorát, a közvagyon szörnyű pocsékolását stb. De legtöbbjük ennél tovább nem megy. Saint Simon gondolkodott arról is, milyen eszközökkel lehetne a háborút megelőzni. Vizsgálódásainak eredményét 1814-ben adta közre egy kis könyvecskében, melyet tanítványával, Augustin Thierryvel együtt írt. A füzet teljes címe egyúttal tájékoztat tartalmáról is: «De la réorganisation de la Société européenne ou de la nécessité et des moyens de rassembler les peuples de L'Europe en un seul corps poli-

tique en conservant a chacun son indépendance nationale». A megoldást Saint Simon úgy képzei, hogy Franciaország és Anglia vezetésével Európa összes államainak kiküldött képviselői — elsősorban tudósok — valamely kiválasztandó helyen közös európai parlamentet alkotnának, mely az összes résztvevő államokat illető ügyekről végérvényes határozatokat hozna. — Március 5. — (Folytatás.) A nemzetek szövetsége nemcsak politikai, hanem gazdasági kérdésekkel is foglalkoznék. Ezek eldöntésében a kiválóan gyakorlati érzékű angoloké lenne a szavazatok kétharmada-Anglia vezetné pl. a Duna-Rajna, a Rajna és a Balti-tenger között építendő csatorna munkálatait. Mentől nagyobb tevékenységet tud ezirányban kifejteni a szövetség, antól szilárdabb lesz az európai berke. A szövetség munkája azonban nem csupán Európára szorítkoznék. Egyik fő célja lenne az európai emberfaj uralmának biztosítása az egész földtekén, mert csak e felsőbbrendű, emberfaj uralma biztosíték az emberi művelődés hathatós terjedésére. Ami a megvalósítás tempóját illeti, Saint Simon a szövetséget eleinte csak Franciaországra és Angliára óhajtja korlátozni abban a hitben, hogy áldásai lassanként a többi népet is a gondolat híveivé teszik. Végkövetkeztetése: «Eljön kétségtelenül az idő, mikor Európa összes népei belátják a közérdekű pontok szabályozásának elsőbb-ségét a nemzeti érdekekkel szemben; akkor kezdenek majd a bajok fogyatkozni, a zavarok tisztulni, a háborúk megszűnni; ide törekszünk szüntelenül, ide hűz bennünket az emberi szellem fejlődési menete! — *Louis Dumont-Wilden, La Politique étrangère: Les Difficultés intérieures de la Tchéco-Slovaquie.* (Külpolitika: Cseh-Szlovákia belső nehézségei.) Az új államok legfőbb baja ugyanaz, ami a régi államoké: a parlamentarizmus. Egyelőre még ezt a formát alkalmazza szinte minden állam, de csak azért, mert nem tudunk jobbat kigondolni. A parlamentarizmus Angliában született, olyan korszakban, midőn megvolt a lehetősége, hogy két, történetileg kifejlődött hatalmas antagonistá csoport váltogassa egymást a kormányzásban vagy az ellenőrzésben. Ilyen rendszerrel csak akkor lehet állandó jellegű politikai irányt biztosítani, ha van homogén többségre támaszkodó kormány. Ma, a közvélemény ziláltságának állapotában, a hatalmas választótömegek mellett sem Franciaország, sem Anglia, sem Németország, sem Olaszország stb. nem tudnak homogén parlamenti többséget összehozni. Jóformán minden parlamentáris ország koalíciós többséggel kénytelen beérni: tehát kohézió nélküli, széthúzó, sarkalatos kérdésekben megegyezésre képtelen kormányokkal. Vannak szocialista, liberális, konzervatív, forradalmár miniszterekből összeverődött kormányok: belső összetételüknél fogva állhatatlanok, tehetetlenek, egyetlen erejük a széthúzó ellenfél gyengesége, egyetlen létalapjuk, hogy a kormányzáshoz legalább kormány kell! így van ez a régi államokban és az újakban egyaránt. Lengyelország, Cseh-Szlovákia, Jugoszlávia parlamenti élete ugyanazokban a betegségekben szenved, mint a nyugati államoké, azzal a különbséggel, hogy az új alakulatokban a politikai veszekedések friss szenvedéllyel és kevesebb kételkedéssel folynak. A békeszerződés által teremtett államok közül Cseh-Szlovákia jövője kecsegtetett legszebb reményekkel. Noha a lakosság összetétele fölötté heterogén s különösen

az erős német kisebbség várható oppozíciója előre aggodalmasnak látszott, mégis a sok természeti kincs, gazdagság, fejlődött ipar és mezőgazdaság, az ősi kultúrájú, SZÍVÓS, erős nemzeti érzésű cseh tömb, a vezetők energiája biztosítékot nyújtottak, hogy az új alakulat Közép-Európában meg is tud majd felelni az entente által eléje szabott feladatnak. Szerencsétlenségre a cseh-szlovák parlament összetétele olyan, hogy a demokratikus kormányzat lehetősége egyelőre szinte kizártnak látszik. Vannak ugyan elszigetelt jelek, melyekből következtetni lehet egy erős parlamenti többség várható kialakulására, de ezek egyelőre csak szimptomák. — Április 16. — *Dr. Gastaut Le Bon: La science indépendante en France.* (A független tudomány Franciaországban.) Minden ország műveltségének foka a kiválasztottak erejétől függ. Az elit értékét viszont a közoktatás által teremtett független tudósok milyensége határozza meg. A tanárok tanítják a megállapított igazságot, a független tudósok új igazságokat keresnek. A tudósok mérhetetlen befolyása az emberi élet tökéletesítésére kétségtelen. Elsősorban az ő munkájuk eredménye az, amit modern kultúrának nevezünk. A német és amerikai nevelési rendszer legfőbb ereje az, hogy a független tudósok egész légióját tudta megteremteni. A német egyetemek fölénye a franciákkal szemben nem a programok különböző voltának következménye, hanem a tanárok kiválasztásának módjával függ össze. Franciaországban az lesz tanár, ki emlékezetébe lehetőleg sokat belegyömöszölt, Németországban az, aki bebizonyította, hogy dolgozni, alkotni tud. Kitűnő rendszer a tanítványoktól fizetett lecke-pénz. Ha a tanár szorgalma lankad, a tanítványok elpárolognak s nincs lecke-pénz. A német egyetemi tanulmányok célja és eredménye a tanulás és kutatás megkedveltetése. A francia rendszer arra jó, hogy a növendék kedvét elvegye a további tanulástól: ha megvan a diploma, akkor a jelölt a tudománnyal is készen van. A tanárok nem dolgoznak, a nagy laboratóriumok gyakran üresen állnak. S míg Anglia, Amerika, Németország megbecsülik független tudósaikat, addig Franciaországban a hivatalos tudomány gyakran lenézőleg bánik velük. Ezelőtt körülbelül húsz évvel Ribot megállapította, hogy Franciaország bajaiért sok tekintetben nevelési rendszere felelős. Húsz év alatt nem sok változott: legfeljebb a betanulandó kézikönyvek lettek vastagabbak s a független tudósok száma fogyott. A hivatalos professzor-típus korlátlanul uralkodik, nem is sejtve, mekkora károkat okoz uralmával az országnak. Az egész fölfordult világ aggódva kérdezi: kié a jövő? Azé a népé-e, melynek legtöbb ágyúja lesz, vagy azé-e, mely a legerősebb értelmiséget tudja formálni? A felelet egyáltalán nem kétséges. Franciaország jövője tele van aggasztó problémákkal. Németországot legyőzték, mert kihívta maga ellen a világot, anyagi javait megcsönkítették, de szellemi ereje — felsőbbes tanulmányi rendszerének legszebb gyümölcse — csorbítottan. A német egyetemek kiváló, tanárai, kik a régi virágzást nagyrészen elősegítették, hamarosan elvégzik az újraépítés nehéz munkáját is. S ez esetben a múlt hibáin okult Németország félelmetes lesz. — Június 4. — *Paul Gaultier, La Défense des Intellectuels.* (Az értelmiség védelme.) A szellemi munkások kérdését a háború vetette föl. Helyzetük újabban annyira rosszabbodott, hogy kény-

telenek voltak szervezetbe tömörülni. A szervezkedés kapcsán felvetődött az a probléma, mely foglalkozási ágak alkotják a szellemi munkások nagyobb csoportján belül a tulajdonképeni értelmiségi osztályt? Értelmiség kétségkívül mindenki, aki a tiszta tudománynak szenteli életét, aki megismer, teremt, vagy tanít: így a természettudós, a történész, a bölcselelő, a föltaláló, az író, a művész, a tanár stb. De lehet-e pl. a szűkebb értelemben vett értelmiséghez sorolni a mérnököt, az orvost, az ügyvédet? Csak abban a ritka esetben, ha napi munkájuk nem köti le őket teljesen, így is tulajdonképeni mesterségük nem szorosabb értelemben vett szellemi munka, nem az emberiség szellemi tőkéjének gazdagítása, vagy legalább megőrzése, hanem inkább hasznosítás céljából megszerzett ismereteik gyakorlati alkalmazása. Sokkal helyesebb az orvost, mérnököt, ügyvédet szabad pályán működő szellemi munkásnak neveznünk, mint tulajdonképeni értelmiségnek. Gazdasági szempontból is meglehetősen széles űr tátong az említett két csoport közt. Az orvos, ügyvéd, mérnök, ha nem is fényesen, de valahogy ma is megélhet, amit a tudósról, íróról: művésztől, feltalálótól alig lehetne így általánosságban elmondani. A francia társadalomban az utóbbiaknak csak kettő között lehet választani, vagy már évjáradékkal születnek, vagy éhen halnak. Az értelmiségi pályát választott egyén szegény, lenézett ördög a pénzhatalmasságok és a fizikai munkás mellett. Az újságszerkesztő, az író kevesebbet kap munkájáért, mint a nyomdász. Az új gondolatoknak jóformán semmi értékük nincs. A tudós kevesebbel kénytelen beérni, mint egy soffőr. A feltalálók rendes sorsa a legsötétebb nyomor. Ez annál igazságtalanabb, mert író, tudós, föltaláló nélkül nincs élet: a világot a gondolat vezeti. Eszmék, gondolatok nélkül úgy élnénk, mint az ősember: barlangokban lagnánk, nyers hússal táplálkoznánk. Nemcsak a tudomány, irodalom és művészet született az eszméből, hanem egész művelődésünk, beleértve ebbe a telefont, távirót, automobilt, hajót, házat, ágyat, ruhát stb. Minden, ami körülöttünk van, híres, vagy ismeretlen feltalálók műve. A gyárat a laboratórium teremti meg, viszont a gyár világokat formál át. Tudomány, irodalom, művészet nélkül nincs sem anyagi, sem szellemi haladás. Mindent a gondolat alkot! S különös iróniája a sorsnak, hogy épen a gondolat munkásai — az emberiség díszje — jutottak pária-sorsra a mi ragyogó művelődésünkben César Franck nyomorban élt, Balzac küzködve dolgozott, Pasteur egészségtelen, rosszul fölszerelt laboratóriumban mentette meg ember-milliók életét. Elsőrangú és fontos kötelesség ennek a lenézett és kizsákmányolt tulajdonképeni értelmiségnek teljes felszabadítása. Ám legyenek ezek is az újabban megalakult, *Confédération générale des Travailleurs intellectuels* c. szervezet tagjai. Mivel azonban ebben az alakulatban vannak ügyvédek, mérnökök, orvosok, sőt minisztériumi hivatalnokok is, gondoskodni kell arról, hogy nagyobb kereten belül külön csoportot alkossanak és érdekeiket külön is megvédhessék mindazok kik az önzetlen kutatást választották élethivatásuknak. — *Germain Martin, Productivité et inflation.* (Termelés és infláció.) A gazdasági élet jelenlegi lanyhaságát sokan összefüggésbe hozták azzal a körülménnyel, hogy Franciaország 1920-ban csak egy milliárd frank új pénzt bocsátott

ki az előző év öt milliárdjával szemben. A közgazdászok két táborra szakadtak: az egyik csoport az inflációt a gazdasági élet legnagyobb veszedelmének tartja, viszont a másik csoport azt vitatja, hogy a termelést a mostani körülmények között csak az infláció mesterséges eszközével lehet fokozni. Ha valaki alaposan szemügyre veszi a gazdasági élet alakulását 1915—21 közt, lehetetlen meg nem állapítani, hogy az infláció csak rövid időre fokozta a termelést, azután pedig a nemzeti és nemzetközi gazdasági lanyhulás legfőbb okozója lett. Újabb kibocsátások egy időre újabb injekciót jelentenének, végeredményben azonban csak rontanák az amúgy is rossz helyzetet. Az infláció az a sztrichnin, melyet a krónikus deficittel küzdő államok kétes értékű gyógyszerül használnak. Egyetlen helyes pénzügyi eljárás a költségvetés egyensúlyának megteremtése. — Július 2. — *Eisenmann, Portraits d'Hommes d'État: Edouard Bénés.* (Államférfiak arcképcsarnoka: Benes Ede.) Émelyítő hangon megírt cikk Benes nagyságáról, annál fájdalmasabb, mert a szerző a párisi Sorbonne-on a magyar nyelv és irodalom tanára volt! A háború kitörésekor Benes kereskedelmi akadémiái tanár és egyetemi magántanár volt Prágában. Harminc évével természetesen nem játszhatott számottevő szerepet a politikában, A háború lendítette akcióba. Tevékeny tagja lett annak a cseh csoportnak, mely az entente győzelmétől várta hazájának fölszabadulását. A belső propaganda munkájának elvégzése után 1915-ben Masaryk után külföldre szökött s ez időtől fogva mind mai napig állandóan együtt dolgoznak. Rövid politikai pályája rendkívüli sikerek sorozata: a trianoni béke, a tescheni kérdés megoldása, a kisentente megteremtése. Újabban hatalmas konstruktív gondolat foglalkoztatja: Közép-Európának új alapon való végleges berendezése. Ausztria, ez a szomorú csonk, ebben a tervzetben megtalálja számadását. Az új Magyarországnak szintén hajlandó Benes kielégíteni életbevágó gazdasági szükségleteit, ha viszont Magyarország a világ akaratától szentesített új helyzetbe belenyugszik, ha lemond az intrikáról, a hiábavaló revans-gondolatról. Nem is tehet mást. Régebbi áldozatai a cseh-szlovákok, jugoszlávok és románok ma vasgyűrűt alkotnak körülrötte s ha az egyenes útról le akar térni, egy szorítással megfojthatják. Ha azonban elismeri régi hibáit, ha a jövőben helyes magatartást tanúsít, Benes készségesen támogatja e nehéz úton első lépéseit. — Augusztus 20. — *Albert Mousset, La Yougoslavie et sa Place dans la Politigue européenne.* (Jugoszlávia helyzete az európai politikában.) Franciaországban nem ismerik eléggé az új délszláv állam külső és belső helyzetét. A szerbek ellenségeinek — az albánoknak, ál-montenegróiaknak, bolgároknak — hamis hírei igen sok esetben hitelre találnak a francia sajtóban. Ennek részben a szerbek is okai, kik jobban forgatják a kardot, mint a tollat és sajtóirodájukra nagyon keveset áldoznak. Pedig Jugoszlávia, Európának Franciaország után katonailag legerősebb állama és a francia politika egyik legfőbb támasza, alaposabb érdeklődésre tarthatna számot. Az új állam nem minden részen valósíthatta meg területi szempontból nemzeti álmait. A rapallói szerződés értelmében kénytelen volt Olaszország javára több százezer szlovénról lemondani. Nagy csalódást okozott a karinthiai népszavazás is, hol a német «H e i m a t s d i e n s t» propagandájának

sikerült kb. 15.000 szlovént Német-Ausztria számára elcsábítani. Magyarországgal szemben sincsenek igényei teljesen kielégítve, amennyiben a bajai háromszög bunyevácai («b o u n i e v t s i») és Pécs városa («Petchoni») továbbra is nyögi a magyar igát! A Bánátban sem kaptak meg mindent, amit kívántak. Itt jelenleg megegyezés jött létre a szerbek és románok között minden remény megvan arra, hogy a bánáti kérdés végleg lekerül a napirendről. Albánia felől is vannak Jugoszláviának további igényeit Görögországgal szemben fontos és egyelőre megoldatlan kérdés Szaloniki kikötőjének használata. Ami az új állam katonai határait illeti, ezek csak Bulgária felől megfelelők; a magyar határ a «levegőben lóg», a nyugati, olasz határ pedig egyenesen hátrányos. Gazdaságilag Jugoszlávia két kikötőre van utalva: Fiuméra és Szalonikira. Kellemtelen körülmény, hogy egyikkel sem rendelkezik szabadon. Területi integritásának biztosítására a délszláv állam védelmi szerződéseket kötött Magyarország támadása esetére Cseh-Szlovákiával és Romániával. Az utóbbival külön szerződése van még a bolgárok támadásának elhárítására. A jugoszláv hadseregről csak legnagyobb dicsérettel lehet megemlékezni. A legénység robusztus, józan, fegyelmezett. Katonai kiképzése és morális nevelése tökéletes. A bolsevista fertőzésnek a hadseregben nyoma sincs. Az egymással vetélkedő politikai pártok széthúzása közt ez a nagyszerű szervezet — melynek száma mozgósítás esetén eléri a másfél milliót — szilárd csontváza a félelmetes hatalmú új délszláv birodalomnak. — Szeptember 3. — *Auguste Isaac, La Question la plus grave pour l'Avenir de la France.* (Franciaország jövőjének legaggasztóbb kérdése.) Franciaország hatalma csak akkor lesz állandó, ha nagyszámú lakosságra támaszkodhat. Jelenleg egy francia házaspárra átlagban két születés esik, pedig legalább négyre lenne szükség. Németország lakossága évente közel egy millióval szaporodott akkor, midőn a franciák száma fogyott. Ha ez a jövőben is így folytatódik, könnyű megjósolni a bekövetkezendőket. Az államnak és magánosoknak egyaránt mindent meg kell tenniök a fenyegető veszedelem elhárítására. Bizonyos eredményekkel kecséget a családi pótléknak bevezetése a legtöbb gyárban. Ez azonban csak kezdetnek jó. Ha a jövőt valóban biztosítani akarjuk, sokkal messzebbmenő kedvezményeket kell kilátásba helyoznünk a sokgyermekes családok számára.

Új könyvek.

Abensour, L.: Histoire generale du féminisme. Des origines a nos jours. Paris, Delagrave, 1921. 7 fr.

Alapos készültséggel megírt, áttekinthető munka a nőkérdés történetéről. A szerző újabb kutatásokat nem végzett, az eddigi anyag fontosabb részeit azonban lelkiismeretesen felhasználta.

Arthuis, Jacques: Le problème de la monnaie (Son importance. — Comment il se pose aujourd'hui. — L'avalissement du franc et ses conséquences.) Paris, Nouvelle Librairie Nationale, 1921. 650 fr.

Franciaországnak ma egyik legégetőbb kérdése a valuta-probléma, A pénz elértéktelenedésével s a bankjegy tömegek növekedésével kapcsolatban folyton emelkedő drágaság talán még többet szerepel sajtóban, mint nálunk. A közgazdasági szakirodalom csak úgy, mint a szélesebb köröknek szánt folyóiratok és újságok, állandóan foglalkoznak a mostani zavaros gazdasági helyzetből való kibontakozás lehetőségeivel. Egységes-felfogás azonban még a szakemberek közt sem alakult ki: vannak hívei és védelmezői az inflációnak, viszont szép számmal vannak olyanok, kik radikális megoldást, pl. devalvációt követelnek. Arthuys, ki a kérdést szociális szempontból is vizsgálat tárgyává teszi, jobban hajlik az utóbbi felfogás felé.

Axelrod, Alexandre: L'oeuvre économique des Soviets. Paris, Gallimard, 1921. 6 fr.

Bascou, Olivier: L'anarchie et la guerre. Paris, Alcan, 1921.

Bascou könyvéből kiderül, hogy a nagy gonddal kiépített francia adminisztrációs szervezet a háborúban igen sok hibát követett el és sokszor nehéz helyzetekben egyszerűen felmondta a szolgálatot. A szerző az adminisztráció reformjára vonatkozó javaslataival elsősorban a háború idején előfordult hibák kiküszöbölését célozza.

Becher, E.: Geisteswissenschaften und Naturwissenschaften. Untersuchungen zur Theorie und Einteilung der Realwissenschaften. München, Duncker und Humblot, 1921. 60 M.

Bergsträsser, Ludwig: Geschichte der politischen Parteien. Mannheim, Bensheimer, 1921. 15 M.

A liberális, konzervális és katolikus jellegű német politikai pártok rövidre fogott alapos története keletkezésüktől fogva 1920-ig. A munkát különösen használhatóvá teszi a függelékben összeállított bibliográfia, mely az egyes pártok történetére és a választási statisztikákra vonatkozó irodalmát állítja össze.

Blachez, René: La nation armée et l' idéologie des nationalités. Paris, Plon, 1921.

Bohn, Georges: Le mouvement biologique en Europe. Paris, Armand Colin, 1921. 4 fr.

Boll, Franz: Sinn und Wert der humanistischen Bildung in der Gegenwart. Heidelberg, Winter, 1921. 3 M.

Bonnet, Georges: Les finances de la France. (La mécanisme financier français: budget et impôts. — La situation financière en 1921. — La restauration des finances de la France.) Paris, Payot, 1921, 7-50 fr.

Bordeaux, Henry: Le mariage. Hier et aujourd'hui. Paris, Flammarion, 1921.

Franciaország jövőjét a győzelmi mámor ellenére sötét kétség takarja: mi lesz a népesedési mozgalommal, lesz-e elég munkás kéz, lesz-e elég fegyverfogható férfi az elkövetkezendő újabb leszámolásnál? Itt kapcsolódik bele a francia kül- és belpolitikába a család és házasság kérdése. Ha ezen a téren nem következik be a régóta hiába várt változás, a francia világpolitika lába alól emberanyag hiányában hamarosan kicsúszik a talaj. Bordeaux könyvében érdekes adatokat kapunk a francia háborús

társadalomról, a házasság válságáról, a hozomány kérdéséről, a nőnevelésről. Van néhány olyan statisztikai kimutatása a népesedési mozgalom kedvezőbb jelenségeiről, melyek a francia olvasót, ha meg nem is nyugtatják, legalább valami kis reménnyel tölthetik el.

Brauer, Karl: Die Neuordnung der deutschen Finanzwirtschaft und und das neue Reichssteuersystem. 1920. 10 M.

Briolly, Sylvain: L'Irlande insurgée. Paris, Plon, 1921.

Brodmann, E.: Recht und Gewalt. Berlin, Vereinigung wissenschaftlicher Verleger, Walter de Gruyter und Co., 1921. 20 M.

Brunet, René: La constitution allemande du 11 août 1919. Paris, Gallimard, 1921. 16 fr.

Brunher-Vallaux: La géographie de l'histoire. Paris, Alcan, 1921.

Bureau, Héléne: Guide pratique pour le choix des professions féminines. D'après les documents les plus récents. Paris, 1921. 5 fr.

Franciaország társadalmi viszonyainak megismerését nagyban elősegítő könyv, amennyiben pontos adatokat közöl a nők számára eddig megnyitott pályákról. Legtöbb nőt — a szorosabb értelemben vett házimunkát nem számítva — a tanítás foglalkoztat ma Franciaországban. Érdekes újabb jelenség — elsősorban angol példára — a kertésznők folyton szaporodó száma.

Bureau International du Travail: Enquête sur la production.

Szocialista pártmunka, amennyiben pl. a szerzők szerint a munkaidő csökkentése egyáltalán nem befolyásolja hátrányosan a termelést!

Cassel, G.: Das Geldsystem der Welt. München, Drei Marken Verlag, 1921.

Chasles, Pierre: Le bolchévisme expliqué par l'état social de la Russie. Paris, Renaissance du livre, 1921, 2.50 fr.

Chénon, Emilé: Le rôle social de l'Église. (L'église et l'individu. — L'église et la famille. — L'église et les pouvoirs publics. — L'église et les questions économiques. — L'église et la science. — L'église et la morale. — L'église et la charité.) Paris, 1921. 16 fr.

Cicotti, E.: Lineamenti dell'evoluzione tributaria nel mondo antico. Milano, Società Editrice Libreria, 1921. 18 l.

Cahin: Les sociétés de Pénsee et la Démocratie. Paris, Gallimard, 1921. 7.50 fr.

Curtius, Ernst Róbert: Maurice Barrés und die geistigen Grundlagen des französischen Nationalismus. Bonn, Cohen, 1921. 30 M.

Danilewsky, N. I.: Russland und Európa. Eine Untersuchung über die kulturellen und politischen Beziehungen der slawischen zur germanisch-romanischen Welt. Übersetzt und eingeleitet v. K. Nötzel. Stuttgart, Deutsche Verlags-Anstalt, 1920. 26 M.

Delpech, L.: La ville mangeuse d'hommes. Paris, Picart, 1921.

A mezőgazdasági munkások kitűnő helyzete ellenére még mindig tart a falusi lakosságnak városok felé özönlése. A szerző ez ellen szólal fel s egyúttal megoldást ajánl. Célravezetőnek látná többek között bizonyos ipari üzemeknek falvakban való elhelyezését.

Deloncle, Charles: Capital et travail. Vers des temps nouveaux. (Főbb

fejezetek: La doctrine communiste. — Les théories liberales. — Coopération, paix sociale et production. — La véritable démocratie.) Paris, Perrin et Cie, 1921. 9 fr.

Les Démocraties modernes par W. Steed, E. et P. Doumergue, G. Lansod, E. Boutroux, C. Bouglé etc. Paris, 1921.

A demokrácia különböző formáinak elemzése az egyes országokban, különös tekintettel a demokrácia és az erkölcs viszonyára.

Dumaine Alfred: La dernière ambassade de France en Autriche notes et souvenirs. Paris, Plon, 1921. 7 fr.

Dunen, Marcel: L'Autriche. Paris, Rieder, 1921.

Eymieu: Le gouvernement de soi-même. Paris, Gallimard. 7 fr.

Farber, Otto: Von Marx bis Lenin. München, 1921.

Ferro, Guglielmo: La ruine de la civilisation antique. Paris, Plon, 1921.

Die ökonomischen Kräfte in Finnland. Kiadja: Aktiebanken for Utrikeshandel, Helsingfors.

Gazdag statisztikai anyagot tartalmazó füzet, melynek táblázatai számat adnak az új köztársaság területi, néprajzi, mezőgazdasági, ipari, pénzügyi viszonyairól, értékesíthető természeti kincseiről. Az anyag jórészt az 1917. évvel zárul, a pénzügyi adatok azonban 1920-ig terjednek.

Firth, C. H.: The political significance of Gulliver's travels. London, British Academy, 1921.

Flym, J. St.: The influence of puritanism on the political and religious thought of the English. London, Murray, 1921.

Frachon, Alfred: Les opinions allemandes sur la reconstruction du droit international. Étude diplomatique, historique et juridique des conceptions de Schuking, Erzberger et Quidde. Paris, Vie Universitaire, 1921. 15 fr.

Gaultier, Paul: Les maîtres de la pensée française. (Paul Hervieu, Emile Boutroux, Henri Bergson, Maurice Barrés.) Paris, Payot, 1921.

Günther, G. W.: Goethes social-pädagogische Ansichten in Wilhelm Meisters Wanderjahren im Lichte der Gegenwart. Leipzig, Xenien-Verlag, 1920.

Goldstein, Július: Rasse und Politik. Schlüchtern, Neuwerk-Verlag, 1921. 14 M.

Heyn, Otto: Über Geldschöpfung und Inflation. Stuttgart, 1921. 12 M.

Hirsch, Emanuel: Deutschlands Schicksal. Staat, Volk und Menschheit im Lichte einer ethischen Geschichtsansicht. Göttingen, Bundenhoeck und Ruprecht, 1920. 12 M.

Hode, Jacques: Les précurseurs de la Société des Nations. Paris, Vie Universitaire, 1921. 12 M.

Horodezky, S. A.: Religiöse Strömungen im Judentum. Mit besonderer Berücksichtigung des Chassidismus. Bern, Bircher, 1920. 24 M.

Hubert, R.: Organisation syndicale des Travailleurs intellectuels. Paris, Gallimard, 1921. 3 fr.

Jaeger, Werner: Humanismus und Jugendbildung. Berlin, Weidmann, 1921. 3 M.

A humanisztikus gimnázium, egyrészt mint tiszta emberi értékek

közvetítője, másrészt mint a gondolkodás és akaratérő hathatós fegyelmezője, pótolhatatlan. Igazi humanisztikus műveltség azonban gyökeres görög-latin nyelvtudás nélkül el sem képzelhető. Legfőbb feladat tehát a ma meglehetősen elhanyagolt nyelvi készség fejlesztése.

Kahn, Otto: Pressing Problems and Some Suggestions. New-York, 1921.

Kaulba, Rudolf: Die Grundlagen des Geldwertes. Stuttgart, Deutsche Verlags-Anstalt, 1920. 12 M.

Kober, A. H.: Die Seele des Journalisten. 5 Aufsätze zur Psychologie der Presse. Köln, Rheinland-Verlag, 1920. 750 M.

Köhler, S.: Die russische Industriearbeiterschaft von 1905—1917. Leipzig, Teubner, 1921. 8 M.

Kraus, Herbert: Vom Wesen des Völkerbundes. Berlin, Deutsche Verlagsgesellschaft für Politik und Geschichte, 1920.

Nyugodt, tárgyilagos, élelemjű fejtegetés arról, milyennek kellene lennie az igazi népszövetségnek, A békeszerződés által létrehozott népszövetség szömnyszülött: nem a békülékenység és humanitás, hanem a bosszú és félelem alkotása. Kraus szerint, noha Németország kényszerhelyzetében a versaillesi béke aláírásával elismerte a mostani népszövetséget, ebből mégsem háramlik rá semmiféle jog vagy kötelesség.

Kumpmann, Karl: Die Arbeitslosigkeit und ihre Bekämpfung. Mit besonderer Rücksicht auf Arbeitsnachweis und Arbeitslosenversicherung im Deutschen Reich. Tübingen, Mohr, 1920.

Lambelin, Roger: Le régime d'Israël chez les ahglo-saxons. Paris, Grasset, 1921. 6.75 fr.

Lambelin könyve egyike a hatalmasra dagadó újabb antiszemita irodalom legnagyobb érdekű termékeinek. Adatai sok tekintetben megvilágítják, milyen erők működtek közre a békeszerződések létrehozásában?

Lansing: The Peace Negotiations. A Personal Narrative. Boston-New-York, Houghton Mifflin Company.

Larin-Kritzmann: Wirtschaftsleben und wirtschaftlicher Aufbau in Sowjet-Russland 1917—1920. Einzige autorisierte Übersetzung von Spectator. Berlin, Seehof und Co., 1921. 15 M.

Lassale, Ferdinánd: Nachgelassene Briefe und Schriften. Hgb. von Guslav Mayer. Erster Bánd. Stuttgart, Deutsche Verlags-Anstalt, 1921. 50 M.

Az első kötetet mindvégig kiadatlan Lassale-levelek töltik be. A levelek 1848-ig terjednek. Megállapítható, hogy Lassale kb. 1843-ban kezd érdeklődni szociális problémák iránt. Ebben a korban legnagyobb hatással vannak rá St. Simon és Stirner. A gondos munkával készült kötet nélkülözhetetlen forrásmű a németországi szociális mozgalom történetéhez.

Legrar, Jules: Mémoires de Russie. Paris, Payot, 1921. 20 fr.

A szerző, ki különben dijoni egyetemi tanár, a háború alatt az orosz hadseregben szolgált, majd végigélte mind a két forradalmat, látta a bolsevizmus kezdetét. Munkájában a higgadt filozófus szemével tekinti át újra mindazon eseményeket, melyekbe a körülmények belesodorták.

Lenin, Wl. Uljanoff: Die Agrarfrage in Russland am Ende des 19. Jahrhunderts. Berlin, Seehof und Co., 1921. 7 M.

Litt, Theodor: Berufsstudium und «Allgemeinbildung» auf der Universität. Leipzig, Quelle und Meyer, 1920. 3 M.

Lugan, A.: L'enseignement social de Jésus. Paris, 1921.

Lübbering, Heinrich: Selbstverwaltung des Handwerks im Volksstaate. M.-Gladbach, Volksvereins-Verlag, 1920. 8 M.

Máday, André de: La charte internationale du travail. Paris, Rieder, 1921. 3 fr.

Mattern, E.: Die Ausnutzung der Wasserkräfte. Technische und wissenschaftliche Grundlagen, neuere Bestrebungen der Kulturländer. 3. Auflage. Leipzig, Engelmann, 1921. 192 M.

Mentre, Francois: Espèces et variétés d'intelligences. Eléments de oologie. Paris, Boosard, 1921.

A szerző egy «új» tudományt, a noológiát véli könyvével megalapítottalak. Persze ez a tudomány nem «új», legfeljebb — fejlődés, Mentre szerint három legtöbb értelmi típust lehet megkülönböztetni: 1. méditatif = igazságkereső, geometrikus elme, 2. contemplatif = lírikus hajlandóságú, 3. praticien = technikus, adminisztratív tehetség.

Miljutin, W. P.: Die Organisation der Volkswirtschaft in Sowjet-Russland. Mit einer Einleitung von Spectator. Berlin, Seehof und Co., 1921. 350 M.

Naumann, G.: Sozialismus und Religion in Deutschland. Bericht und Kritik. Leipzig, Hinrichs, 1921. 10 M.

Neurath, Otto: Anti-Spengler. München, G. D. W. Callwey, 1921. 15 M.

Niederbruch und Aufstieg. Wege zu Deutschlands Errettung von einem Staatsmanne. Leipzig, Quelle und Meyer, 1921. 16 M.

Noach, V.: Wohnungsmangel in Stadt und Land. Ergebnis einer Studienreise im Auftrage der Sozialisierungskommission in den Provinzen Brandenburg und Sachsen. Berlin, Engelmann, 1921.

Nötzel, Kari: Einführung in den Sozialismus ohne Dogma. Jena, Lichtenstein, 1921.

Nüchtern, Hans: Das Hass gegen die Stadt. Wien, Wiener Literarische Anstalt, 1921.

Olazabal, Alexandre de: Vers l'émancipation économique. Paris, Giard, 1921. 6 fr.

Ostwald, Paul: Das moderné Japán. Leipzig, Velhagen und Klasing, 1921.

A kis kötet az ismert német cég «Volkshochschule» c. vállalatában jelent meg. Áttekinthető módon ismerteti az újkori Japán fejlődését az 1868-iki forradalomtól a világháborúig és egyúttal érinti a jelen legfontosabb politikai problémáit.

Pancot, René: Le rôle des sciences dans Féducation. Paris, Golin, 1921.

Pfau, Else: Industriepolitische Gesichtspunkte in der Besteuerung. Stuttgart, 1921. 22.60 M.

Piper, H.: Altern und Neugeburt im Völkerleben. Ein Beitrag zu Deutschlands Neugeburt. Hamburg, 1921. 15 M.

Proudhon et notre temps. Préface de C. Bouglé. Paris, Chiron, 1921.

A könyv több szerző munkája, kik Proudhon tanítását a világháború folytán keletkezett szociális bajok gyógyszerének tekintik. Laribé, az egyik

munkatárs, Proudhon rendszerét következőképen jellemzi: «... un libéralisme, mais soucieux de justice et d'égalité, un socialisme qui respecte les libertés individuelles, une organisation économique que dominent les préoccupations morales».

Rappaport, Charles: La révolution mondiale. Paris, Revue Communiste, 1921. 4'50 fr.

Rees, J. F.: A social and industrial history of England 1815—1918. London, Methuen, 1921.

Rivet, Auguste: Législation sur les pupilles de la nation. Paris, Bonne Presse, 1921.

Rivet, Charles: Les Tcheco-Slovaques. Paris, Perrin, 1921.

Rosenberg, A.: Das Verbrechen der Freimaurerei. Judentum, Deutsches Christentum. München, Hoheneichen-Verlag, 1921. 12 M.

Salz, Arthur: Für die Wissenschaft, gegen die Gebildeten unter ihren Verächtern. München, Drei Masken-Verlag, 1921.

Schrepfer, Karl: Das Handwerk der neuen Wirtschaft. München, Duncker und Stumblot, 1920. 7.50 M.

Schrott-Fiechtl, Hans: Der Bauer als Wurzel der Volkskraft. M.-Gladbach, Volksvereins-Verlag, 1921.

Schwiedland, E.: Grundzüge der Weltgestaltung. Betrachtung unserer wirtschaftlichen und seelischen Krise. 1921. 450 M.

Schulz, O. Th.: Der Sinn der Antiké und Spenglers neue Lehre. Gotha, Perthes, 1921.

Smyrniadis, Bion: Les doctrines de Hobbes, Locke et Kant sur le droit d'insurrection. Paris, Vie Universitaire. 10 fr.

Sokolov, Boris: Le voyage de Cachin et de Frossard dans la république des Soviets. Paris, Gallimard, 1921. 6 fr.

Sorel, G.: De l'utilité du Pragmatisme. Paris, 1921, 12 fr.

Spengler: Preussentum und Sozialismus. München, Oskar Beck, 1920.

Spengler szerint a hagyományos porosz szellem nemcsak hogy összefér a szocializmussal, hanem szinte azonos vele. A poroszság akkor is szocialista lenne, ha a szocializmus szó az emberiség szótárából hiányznék. A porosz mindig kész a közért dolgozni, egyéni akaratát szívesen, magától értetődőleg alárendeli a közakaratnak: s ez a szociális lélekalkat igazi kritériuma. Ezzel szemben az angol szellem valósággal tagadása a szocializmusnak. Mindenki mindenkiért! — mondja a porosz. Mindenki magáért! — hangsúlyozza az angol. A két világnézet kibékíthetetlen s ha küzdelmük végleg eldőlt, akkor lehet majd csak megmondani, a milliárdosok irányítják-e a jövőben az emberiséget, vagy a köz szolgálatára rendelt önzetlen hivatalnok-gárda?

Steiner, Rudolf: Die Kernpunkte der sozialen Frage. Stuttgart, Internationale Bücherei für Sozial- und Geisteswissenschaften, 1921. 10 M.

Steinmann, Alphons: Jesus und die soziale Frage. Paderborn, Schöningh, 1920. 24 M.

Stolper, Gustav: Deutsch-Österreich als Sozial- und Wirtschaftsproblem. München, Drei Marken-Verlag, 1921. 18 M.

Sulzbach, Walter: Die Grundlagen der politischen Parteibildung. Tübingen, Mohr, 1921. 30 M.

Swing, Raymond: Industrial Conditions and Phases of Life in Germany To-day. A Series of Articles. New-York, The New-York Herald, 1921.

Szana, Alexander.: Die neuen Wirtschaftsprobleme der Donau. Stuttgart, 1921. 6-20 M.

Sydow, Eckart v.: Die Kultur der Dekadenz. Dresden, Sybillen-Verlag, 1921.

Tersannes, J.: Le problème autrichien et la menace du rauachement à l'Allemagne. Preface de M. Auguste Gauvin. Paris, Bossard, 1921. 4.80 fr.

Toulemon, André: La réparation des dommages de guerre. Paris, 1921

Túrba, Franz: Das Nationalitätenproblem und der Völkerbund. Berlin, Engelmann, 1920.

Villeneuve-Traus, R. de: Une grave accusation contre les auteurs français du Traité de Paix. Paris, 1921. 1.80 fr.

Wolf, Július: Valuta und Finanznot in Deutschland. Ein Ausblick. 1920. 11.20 M. H. J.